

ELM və HƏYAT

Azərbaycan
Milli Elmlər
Akademiyası

Elmi-populyar jurnal

ISSN: 2710-0944 №2 (492), 2026

Jurnal 1961-ci ildən nəşr olunur

REDAKSIYA HEYƏTİ

BAŞ REDAKTOR

İsa Həbibbəyli - AMEA-nın prezidenti, akademik

BAŞ REDAKTORUN MÜAVİNİ

Ağahüseyn Şükürov - AMEA Rəyasət Heyəti aparatının İctimaiyyətlə əlaqələr, mətbuat və informasiya şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ÜZVLƏR

Anar Rzayev	- Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Xalq yazıçısı
Dilqəm Tağıyev	- AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik
İbrahim Quliyev	- AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik
Ömər Eldarov	- Akademik
Rasim Əliquliyev	- AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik
İradə Hüseynova	- AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik
Nərgiz Paşayeva	- AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik
Tofiq Nağıyev	- AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik
Gövhər Baxşəliyeva	- AMEA-nın vitse-prezidenti v.i.e., akademik
Arif Həşimov	- AMEA-nın akademik-katibi, akademik
Cəmil Əliyev	- AMEA Rəyasət Heyətinin üzvü, akademik
Əhliman Əmiraslanov	- Milli Məclisin Səhiyyə Komitəsinin sədri, akademik
İsmayıl Hacıyev	- AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin sədri, akademik
Fuad Əliyev	- AMEA-nın Gəncə Bölməsinin sədri, akademik
Fərhad Xəlilov	- Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının sədri, Xalq rəssamı
Firəngiz Əlizadə	- Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri
Oktay Qasimov	- AMEA-nın müxbir üzvü
Elbay Qasımzadə	- Azərbaycan Memarlar İttifaqının sədri

BEYNƏLXALQ HEYƏT

Se Fuçjan	- Çin İctimai Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik
Müzəffər Şəkər	- Türkiyə Elmlər Akademiyasının prezidenti, professor, doktor
Dərya Örs	- Türkiyə, Atatürk Mədəniyyət, Dil və Tarix Yüksək Qurumunun rəhbəri, professor
Roin Metreveli	- Gürcüstan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik
Şavkat Ayupov	- Özbəkistan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik
Axılбек Kurişbayev	- Qazaxıstan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik
Nikolay Sokolovski	- Polşa Elmlər Akademiyasının Ədəbi Tədqiqatlar İnstitutunun professoru
Nikol Vasilyev	- Bolqarıstan Elmlər Akademiyası Arxeologiya İnstitutunun şöbə müdiri, akademik
Stefani Sini	- İtaliya (professor)

MƏSUL KATİB

Sərvan Kərimov - AMEA Rəyasət Heyəti aparatının İctimaiyyətlə əlaqələr, mətbuat və informasiya şöbəsinin Dövri nəşrlər sektorunun baş mütəxəssisi

İsa HƏBİBBƏYLİ
AMEA prezidenti, akademik

Birinci Türkoloji Qurultayın qurucuları, dərsləri və müasirlik

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 22 oktyabr 2025-ci ildə imzaladığı "Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" Sərəncamı ilə əlaqədar olaraq ölkəmizdə humanitar və ictimai elmlərin inkişafında yeni tarixi dövr başlanmışdır.

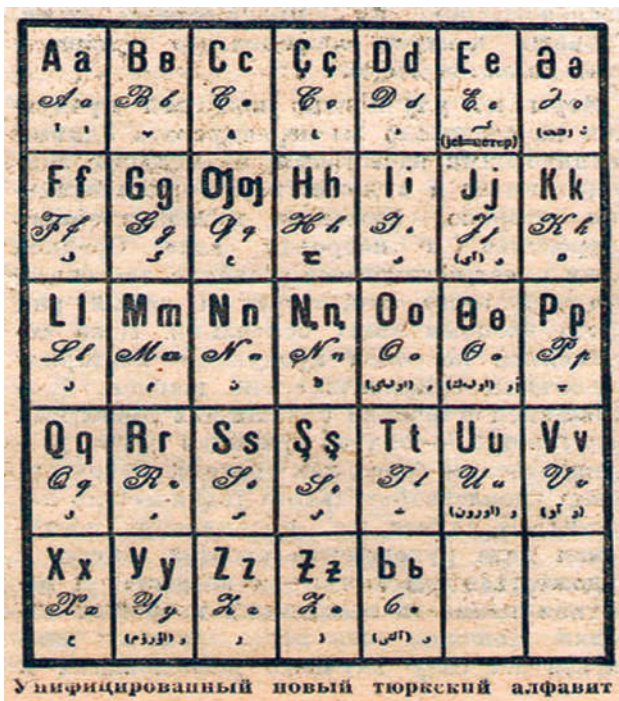
Yüz il bundan əvvəl, 26 fevral 1926-cı il tarixdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının tarixi salonunda türk dünyasının müxtəlif diyarlarından gəlmiş 131 nəfər böyük şəxsiyyətin iştirak etdiyi Birinci Türkoloji Qurultay öz işinə başlamışdır. Birinci Türkoloji Qurultayın ilk iclasları 26 fevral-06 mart tarixləri arasında Bakı şəhərində Milli Elmlər Akademiyasının Böyük Akt Zalında təşkil olunmuşdur. On gün ərzində Birinci Türkoloji Qurultayın 17 iclası keçirilmişdir. Qurultayda türkologiyanın ən müxtəlif məsələlərinə həsr edilmiş 80-dən çox məruzə və çıxış dinlənilib müzakirə olunmuş və müvafiq qərarlar qəbul edilmişdir.

Birinci Türkoloji Qurultay türk dünyasının bütün coğrafiyasını əhatə etmişdir. Qurultayda Azərbaycandan 22 nəfər, Türkiyə Cümhuriyyətindən 5 nəfər, Özbəkistandan 11 nəfər, Qazaxıstandan 4 nəfər, Türkmənistandan 5 nəfər, Qırğızıstandan 2 nəfər, Gürcüstandan 6 nəfər, Tatarıstandan 8 nəfər, Başqırdıstandan 6 nəfər, Krımdan 6 nəfər, Rusiya Federasiyasından 28 nəfər, Ukraynadan 1 nəfər, Dağıstandan 6 nəfər, Ros-

tovdan 3 nəfər, Şimali Osetiyadan 3 nəfər, Yakutiya-dan 2 nəfər, Ermənistandan 2 nəfər, Adıgey-dən 2 nəfər, Ukrayna, Çeçenistan, Həştərxan, Oyrot diyarından, Acarıstandan, Qaraçay, Xakasiya, Kislovodsk, Çuvaş, Çeboksarı və Abxaziya-dan hərəsindən 1 nəfər olmaqla cəmi 131 nəfər iştirak etmişdir.

Birinci Türkoloji Qurultay məşhur türkoloq, akademik Vasili Radlovun və "Tərcüman" qəzetinin baş redaktoru, yeni üsullu məktəb ideyasının banisi, "Dildə, fikirdə, işdə birlik" düsturunun müəllifi İsmayıl bəy Qaspralının şərəfinə həsr olunmuşdur.

Qurultayda həmin dövrün və hətta sonrakı dövrlərin də məşhur türkoloqları olan Vasili Bartold, Bəkir Çobanzadə, Aleksandr Samoyloviç, Fuad Köprülüzadə, Əlibəy Hüseynzadə, Malov, Yakovlev, Fyodor Menzel, macar Yulius Mase-roş, Aqafangel Krımski, Xalid Səid Xocayev və başqaları kimi görkəmli elm xadimləri iştirak etmiş, məruzə və çıxışları ilə bu ali türkoloji forumun yüksək səviyyədə keçirilməsinə xidmət göstərmişlər. Nə özündən əvvəl və hətta nə də son-

ra dünyanın heç bir ölkəsində türkologiya üzrə bu qədər görkəmli alimi özündə birləşdirən və türk dünyasının problemlərini müzakirəyə çıxaran ikinci bir beynəlxalq forum göstərmək çətinidir.

Birinci Türkoloji Qurultayın işinə rəhbərlik etmiş, yeni türk əlifbasının qəbul edilməsi uğrunda axıradək mübarizə aparmış bolşevik-ziyalı Səmədağa Ağamalıoğlu da ehtiramla yad etməyi özümüzə borc bilirik. Dövrün siyasi məhdudiyyətlərinə baxmayaraq, Səmədağa Ağamalıoğlu Birinci Türkoloji Qurultayın iclaslarına axıradək sədrlik etmiş və bütün imkanları ilə ortaq latın əlifbasının qəbul olunması üçün səy göstərmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhəri türk dünyasının və türkologiyanın ən mühüm mərkəzlərindən biri kimi qəbul olunurdu. Türk dünyasında ilk teatr, ilk opera, ilk qəzet, ilk dünyəvi məktəb məhz Azərbaycanda - Bakıda yaranıb inkişaf etmişdi. Azərbaycan Demokratik Respublikası türk-müsəlman aləmində yaranmış Respublika tipli ilk müstəqil dövlət kimi tarixə daxil olmuşdur. Neft paytaxtı olan Bakı həm də inkişaf etmiş hər cür infrastruktura malik olan şəhər kimi də nəinki türk dünyasında, hətta Avropada da tanınır və qəbul edilirdi.

Qafqazda və türk dünyasında ilk universitetə sahib olan Bakı inkişaf etmiş ziyalı mərkəzi kimi də tanınırdı. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan alimləri mühüm elmi əsərləri və nəzəriyyələri ilə diqqəti cəlb edirdilər. Azərbaycan bütün dövrlərdə türkologiyanın inkişafında lokomotiv rolunu oynayır.

Bundan başqa, 1920-ci ildə Şərqsünasların Birinci Türkoloji Qurultayı da, 1923-cü ildə Diyarşünasların I Qurultayı da Bakıda böyük uğurla keçirilmişdi.

Beləliklə, Azərbaycan elmi-intellektual müzakirələr üçün də, qonaqlama baxımından da mühüm mərkəzlərdən biri olaraq qəbul edilirdi:

Hər halda, belə desək, bizi mübaliğə etməklə günahlandırmazlar ki, Birinci Türkoloji Qurultayın keçirildiyi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Böyük Akt zalı kimi ikinci bir memarlıq əsərinə Şərqdə də, Qərbdə də rast gəlmək çətin idi.

Birinci Türkoloji Qurultay dil, ədəbiyyat, tarix, fəlsəfə, folklor, etnoqrafiya, sənətsünaslıq, terminologiya kimi sahələri əhatə etmiş, türkologiya elminin mükəmməl bir sistemini və modelini yaratmışdır.

Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqları arasında elmi-mədəni inteqrasiyanın əsaslarını formalaşdırmışdır.

Birinci Türkoloji Qurultayın ən böyük Zəfəri isə ortaq türk əlifbasının - vahid latın əlifbasının qəbul edilməsi olmuşdur.

Dərin təəssüf hissi ilə bildiririk ki, Birinci Türkoloji Qurultayın iştirakçılarının mütləq əksəriyyəti sovet rejimi tərəfindən məhv edilmişdir.

Birinci Türkoloji Qurultaydan dərhal sonra XX əsrin əvvəllərində ilk olaraq ortaq türk latın əlifbasını Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürk qəbul etmişdir.

Azərbaycanda hələ 1924-cü ildən etibarən Yeni Əlifba Komitəsi fəaliyyət göstərmiş və ölkəmizdə latın əlifbasına keçidin əsasları yaradılmışdır. Bununla belə, Azərbaycanda rəsmi olaraq 1929-cu ildə ortaq latın əlifbasına keçil-

miş, lakin təəssüf ki, bu proses uzun çəkməmişdir. İosif Stalin türk xalqlarının integrasiyasından ehtiyatlandığı üçün Birinci Qurultayın iştirakçalarına qarşı ağır və əzablı repressiyaları həyata keçirmişdir. Cəmi on altı ildən sonra Azərbaycanca və digər türk respublikalarında ortaq türk latın əlifbasından kiril əlifbasına keçilmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində Sovetlər İttifaqının hər yerində müəyyən fərqli hərflərin olması ilə fərqlənən kiril əlifbasından istifadə olunmuşdur.

XXI əsrin başlanğıcında isə yeni yaradılmış müstəqil dövlətlər sırasında ortaq latın əlifbasına keçid haqqında birinci Fərmanı ilk olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev imzalamışdır.

Ölkəmizdə Birinci Türkoloji Qurultayın yubileyləri dövlət səviyyəsində qeyd edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 9 noyabr 2005-ci ildə Birinci Türkoloji Qurultayın 80, 18 fevral 2016-cı ildə 90 və 22 oktyabr 2025-ci ildə isə 100 illik yubileylərinin keçirilməsi haqqında Sərəncamlar imzalamışdır. Qalib ölkənin Qalib lideri İlham Əliyevin Birinci Türkoloji Qurultayın yubileylərinin keçirilməsi haqqındakı Sərəncamları türk dünyası idealını meydana qoymuş görkəmli şəxsiyyətlərə dövlət səviyyəsində verilmiş siyasi bəraətin və yüksək qiymətin əməli ifadəsi kimi mühüm tarixi əhəmiyyətə malikdir.

Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranıb inkişaf etdirilməsi, nüfuzlu beynəlxalq təşkilata çevrilməsi Birinci Türkoloji Qurultayın möhtəşəm yekunudur.

Türk Dövlətləri Parlament Assambleyasının, Beynəlxalq Türk Akademiyasının, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun yaradılması və uğurla fəaliyyətini davam etdirməsi Birinci Türkoloji Qurultayın ideallarının davam etdirilməsi və gerçəkləşdirilməsi baxımından mühüm hadisələrdir.

Nəhayət, 11 sentyabr 2024-cü ildə 34 hərfdən ibarət ortaq latın əlifbasının qəbul edilməsi Bi-

Ortak Türk Alfabesi									
									
	IPA	ST		IPA	ST		IPA	ST	
Aa	[a]	[ɑ]	ıı	[w]	[y]	Rr	[r]	[r]	
Bb	[b]	[b]	İi	[i]	[i]	Ss	[s]	[s]	
Cc	[ɟ]	[ʒ]	Jj	[ʒ]	[ʒ]	Şş	[ʃ]	[ʃ]	
Çç	[tʃ]	[tʃ]	Kk	[k]	[k]	Tt	[t]	[t]	
Dd	[d]	[d]	Qq	[q]	[q]	Uu	[u]	[u]	
Ee	[e]	[e]	Ll	[l]	[l]	Üü	[y]	[y]	
Əə (Ää)	[æ]	[ä]	Mm	[m]	[m]	Üü	[y]	[y]	
Ff	[f]	[f]	Nn	[n]	[n]	Vv	[v]	[v]	
Gg	[g]	[g]	Ññ	[ɲ]	[ɲ]	Yy	[j]	[j]	
Ğğ	[ɣ]	[ɣ]	Oo	[o]	[o]	Zz	[z]	[z]	
Hh	[h]	[h]	Öö	[œ]	[ø]				
Xx	[x]	[x]	Pp	[p]	[p]				

rinci Türkoloji Qurultayın dərslərinin yeni tarixi epoxada həyata keçirilməsi deməkdir.

Yüz il sonra Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında keçirilmiş "I Türkoloji Qurultayın qurucuları və dərsləri: tarix və müasirlik" mövzusunda beynəlxalq elmi konfransda türk dünyasının elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin yenidən Bakıya toplaşaraq o vaxtkı tarixi salonda birlik və bərabərlik nümayiş etdirmələri Birinci Türkoloji Qurultayın dərslərinin həyata keçirildiyini, böyük ideallarının uğurla davam etdirildiyini əyani surətdə nümayiş etdirir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının ayrı-ayrı elmi-tədqiqat institutlarında yaradılmış Türk xalqları folkloru, Türk əlyazmalarının tədqiqi, Türk Sənət tarixi və mədəni irsi, Türk xalqlarının tarixi və etnologiyası, Türk xalqlarının fəlsəfi fikir tarixi və müasir fəlsəfəsi şöbələri Birinci Türkoloji Qurultayın təqdim etdiyi geniş miqyaslı, çoxvektorlu türkologiyaya qayıdışın uğurlu təzahürləridir.

Birinci Türkoloji Qurultayın Bakı şəhərində türk dünyasının nüfuzlu elmi qurumları və alimlərinin iştirakı ilə keçirilməsi Azərbaycanın və türk dünyasının möhtəşəm Zəfəridir. ●

2800 il yaşı olan qayaüstü mixi yazılı mətnin yeri müəyyən edilib

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev, AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən Xaraba-Gilan arxeoloji ekspedisiyasının rəisi, institutun şöbə müdürü, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Bəhlul İbrahimli və tədqiqatçı Hüseyn Cəfərov İlandağ ərazisində e.ə. VIII əsrlərə aid qaya üzərində Urartu mixi yazılı mətnin yerini aşkar ediblər.

Xatırladaq ki, XX əsrin 80-ci illərinin sonunda Naxçıvan MR-dəki İlandağ ərazisində qaya üzərində göstərilən mixi yazılı mətn aşkar olunaraq elmi dövriyyəyə daxil edilmişdi. Lakin abidənin yeri dəqiq göstərilməmişdi. Bu illər ərzində dəfələrlə axtarış cəhdlərinə baxmayaraq, abidənin yerini aşkar etmək mümkün olmamışdı.

Qeyd edək ki, İlandağ ərazisindəki qaya üzərində mixi yazılı mətnə Urartu çarı I Sardurinin oğlu İşpuini (e.ə.820-810 cu illər) və onun oğlu Menua (e.ə.786-764 illər) mədh olunub. Mövcud tərcümə versiyasına görə, mətnə bu sözlər əks olunub: "Haldi tanrısının himayəsi altında Sardurinin oğlu İşpuini (və) İşpuininin oğlu Minua Arşini şəhərini fəth etdilər. Onlar (və ya o) Arşini şəhərinin torpağını fəth etdilər, onlar (və ya o) Aniani şəhərinin torpağını fəth etdilər və (və ya o) onu dağıtdılar.... o, Haldi tanrısı üçün bir stela ucaltdı. Puluadi torpağında bir ritual tətbiq etdi: O (ritualda iştirak edən)

Puluadi torpağından Haldi tanrısına [bir öküz] və Haldi tanrısının arvadına bir inək qurban verdi?".

Bu, Azərbaycanda Urartu mədəniyyətinə aid tapılmış ilk yazı nümunəsidir. Qayaüstü yazının araşdırılıb öyrənilməsi Azərbaycanın qədim tarixinin mühüm səhifələrinin aydınlaşdırılmasına imkan yaradacaqdır. ●

Vəli Baxşəliyev:

"Bu yazını məndən qabaq tapıb oxuyublar, biz sadəcə onun itirilmiş yerini tapmışıq"

Naxçıvanda, İlandağda 30 illik axtarışdan sonra mühüm elmi əhəmiyyətə malik olan mixi yazısı tapılıb. AMEA-nın müxbir üzvü, professor Vəli Baxşəliyevlə elm aləmində maraqla qarşılanan mixi yazısı ətrafında danışdıq.

- Məlumatlarda qeyd olundu ki, bu Urartu dövrünə aid yazı örneyidir. Maraqlıdır, bu yazının başqa bir örnekləri nə zamansa başqa bir ərazidə aşkarlanıb, yoxsa bu hələ ki, yeganə tapıntıdır?

- Bu yazının başqa bir örneyi yoxdu. Bu tip mixi yazılar daha çox Yaxın Şərq ölkələrində, indiki İraq, Türkiyə və İranda aşkar olunub. Mixi yazılar Cənubi Qafqazda indiki Ermənistan ərazisində də aşkar olunub. Azərbaycanda ilk tapıntıdır. Naxçıvanda İlandağ yazısından başqa Batabat yaylağında qaya məzar üzərində vaxtilə yazı olub, lakin indiyədək qalmayıb, dağıdılıb. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı, Naxçıvanda Oğlanqalada üzərində mixi yazılar olan qablar da aşkar olunub. Araşdırmalar Naxçıvanda bu yazıdan istifadə olunduğunu göstərir.

- Bu tapıntı həm elmə bir töhfədir, həm də Azərbaycan tarixinin zənginliyini və qədimliyini bir daha sübut edir. Bu yolda çətinlikləriniz oldumu? Sizə kimlər kömək etdi?

- Əlbəttə bu tapıntı tariximiz üçün əhəmiyyətlidir. Lakin bu yazı 1988-ci ildə geoloq

V.A.İqumnov tərəfindən qeydə alınmış, 1996-cı ildə S. Hmayakyan, V.A.İqumnov və H. H.Karagyozyan tərəfindən İtaliyada "Studi-Micenei ed Egeo-Anatoloci" jurnalında nəşr edilmişdi. Lakin koordinatları düzgün göstərilmədiyindən yeri məlum deyildi. İlandağ ətrafında dəfələrlə axtarış olmuşdu, lakin tapılmamışdı. Bu il, iyunun 1-də mən Hüseyn Cəfərov, Bəhlul İbrahimli və digər yaxın dostlarımızla birlikdə bu yazının yerini müəyyən etdik. Yazı dəniz səviyyəsindən 1630 m hündürlükdə və çətin keçilən dağlar arasında olduğundan onu tapmaq o qədər də asan olmadı. Onu ilk görüb bizə xəbər edən Hüseyn Cəfərova təşəkkür edirik.

- Mixi yazıları necə oxunur?

- Mixi yazılar mütəxəssislər tərəfindən oxunur. İranda, Türkiyədə, ABŞ-da tanıdığımız mütəxəssislər var. İlk mixi yazıları Şumerlər istifadə edib. Tədqiqatçılar Şumer və Urartu dilinin iltisqi dillər qrupuna aid olduğunu yazmışlar. Türk dilləri də bu qrupa aiddir. Lakin Urartu dilinin hurrit və Qafqaz dillərinə aid olması ilə də bağlı fikirlər var. Urartu dilinin

hind-avropalılar, o cümlədən erməni dili ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

- Tapdığınız mətnə nə yazılıb?

- Tapdığımız mətnə belə yazılıb: "İlahi Haldinin əzəməti ilə İşpuini, Sardurinin oğlu (və) Meniua, İşpuinin oğlu Arsine şəhərinin ölkəsini zəbt etdilər. İş ölkəsini, Arsikua şəhərinin ölkəsini, Ayanianu şəhərinin ölkəsini zəbt etdilər, dağıtdılar. Pluadi ölkəsində onlar ilahi Haldiyə lövhə ucaltdılar (və) əmr verdilər: Puluadi ölkəsində ilahi Haldiyə öküz və qoyun, Haldinin arvadına inək (qurban) kəsilsin".

- Onun Urartu yazısı olduğu nədən bilinir?

- Bunun Urartu yazısı olması, Urartu hökmdarlarının xatırlanması ilə bağlıdır. Bu hökmdarlar urartuların digər yazılarında da xatırlanıb.

- Tapılan yazı təxminən hansı dövrü əhatə edib?

- Tapılan yazı e. ə. IX əsrə aiddir.

- Bildiyimiz qədər orada Etiuni konfederasiyasından danışılır ki, o Urartu dövlətinə xərac verməklə öz siyasi müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilib...

- Urartu hökmdarı II Argistinin Naxçıvan yaxınlığında, Sisianda olan yazısında belə deyilir: "Etiuni Ülkəsinin kralı yanıma gəldi və ölkəsinin vergisini mənə verdi..." Etiuni kralından bəhs edilsə deməli onlar müstəqilliyini saxlamışdı.

- Konfederasiya 20-21-ci əsrin dövlətçilik praktikasında olan təzahürüdür. Qədim dövrdə konfederasiya var idi? O hansı mənada işlənir?

- Konfederasiya 20-21-ci əsrlərə aid bir termin deyil. Bu ifadələr daha əvvəlki dövrlərdə, o cümlədən qədim dövlətlərlə də bağlı işlədilib. Etiuni konfederasiyası müxtəlif tayfaların ittifaqı idi.

- Etiuni ölkəsi hansı ölkədir?

- Etiuni Ölkəsi Urartu yazılarında ən çox adı çəkilən ölkələrdən biridir. Xorxor, Sarıqamış, Van, İrəvan, Sisian yazılarında Etiuni Ölkəsindən bəhs edilmişdir. Urartuların Göyçə gölü hövzəsində olan yazılarında Etiunilərə aid şəhərlərin işğal edilməsindən danışılır. Tədqiqatçıların fikrinə görə Etiuni ölkəsi Arazın şimalında yerləşirdi. Bu ölkə Göyçə hövzəsi, indiki Ermənistanın əksəriyyətini, Gürcüstanın bir qismini, Qarabağ və Naxçıvanı əhatə etmişdir. Son illərin araşdırmaları ilə Xocalı-Gədəbəy mədə-

niyyətinin bu tayfalara aid olduğu müəyyən olunmuşdur. Bu mədəniyyət adı keçən bölgələrin hamısını əhatə etmişdir.

- Çox maraqlıdır ki, mixi yazıları nə vaxtdan oxunur?

- Mixi yazıların oxunmasına XIX əsrin əvvəllərindən cəhd edilib. Lakin bu yazıların oxunmasının açarı üç dildə Fars, Elam və Babil dilində olan Bisütun kitabəsinin oxunması ilə başlayıb. Bundan sonra mixi yazıların sirri açılıb. Mixi yazılar əlifba ilə deyil, hecaları bildiren çiv şəkilli işarələrlə yazılırdı.

- Sizin tapdığınız yazını konkret kim oxuyub, mütəxəssis varmı?

- Bu yazını məndən qabaq tapıb oxuyublar, biz sadəcə onun itirilmiş yerini tapmışıq. Bu yazını tanınmış italyan şərqşünası Mirjo Salvini oxuyub.

- Siz özünüz mixi yazısını, əlifbasını bilirsiniz?

- Yuxarıda qeyd etdim ki, mixi yazı əlifba deyil, hecaları bildiren işarələrdir. Bu yazılar hecalarla oxunur. Mən mixi yazı və onun əlifbası ilə yaxından tanışam. Vaxtilə bu yazıları oxumaq üçün dərs almışam. Təəssüf ki, dərslər yarımçıq qalıb və mən yazıları oxuya bilmirəm, lakin oxuyan dostlarım var.

- Bu tapıntıdan sonra Amerikada yaşayan tədqiqatçı Tariyel Azərtürk sosial şəbəkədə iddia edib ki, bu Urartu yazısı deyil. Bəziləri də onun qədim türk yazısı olduğunu və türkcə oxunduğunu da deyirlər. Bu iddia nə qədər nəzərə alınır?

- Bu Tariyel Azərtürkün öz işidir. Urartu dilində türk sözləri var. Ölkə adlarının da bəzisi türk tayfalarının adı ilə bağlıdır. Məsələn, Kuman ölkəsi. Ancaq Tariyel Azərtürkün mixi yazıları müasir Azərbaycan dilində oxuması birmənalı qarşılanmır.

- Gördüyünüz işlər, aşkarladığınız yazı çox əhəmiyyətlidir. Bu yöndə tədqiqatlar, axtarışlar davam edəcəkmi? Arxeoloji ekspedisiyalarda təbii ki, texnoloji avadanlıqlar da arxeoloqların köməyinə yetir. Ən azından daşüstü yazıların aşkarlanıb və oxunmasında. Bu yöndə vəziyyət necədir?

- Bu yazının əlavə tədqiqata ehtiyacı yoxdu. Mixi yazını oxuyan mütəxəssislərin hamısı artıq bu tapıntı ilə tanışdı. Əlbəttə ki, yeni abidələrin axtarışını davam etdirəcəyik. ●

Müsahibəni apardı: İradə SARIYEVA

Coşqun MƏMMƏDOV

AMEA Rəyasət Heyətinin elmi katibi,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Dezinformasiyaya qarşı həqiqətin gücü: Azərbaycanın prinsipial mövqeyi

Müasir dövrdə yanlış məlumatların yayılması və ictimai fikrin yönləndirilməsi global təhlükəsizlik üçün ciddi təhdid yaradır. Bu səbəbdən media qurumları, xüsusilə beynəlxalq nüfuza və geniş oxucu kütləsinə malik informasiya vasitələri sülh və təhlükəsizliyə təhdid yaradan həssas məsələlərin işıqlandırılmasında peşəkar bacarıqlarını ən yüksək səviyyədə nümayiş etdirməli, mövcud informasiyanı dəqiq, obyektiv və etibarlı şəkildə təqdim etməlidirlər.

Lakin təəssüf ki, özünü peşəkar və obyektiv media qurumu kimi təqdim edən CNN və bəzi digər oxşar media orqanlarının müəyyən dairələrin təsiri altında anti-Azərbaycan xarakterli informasiya kampaniyalarına xidmət etməsinin şahidi oluruq.

Qeyd etmək lazımdır ki, hətta ABŞ Prezidenti Donald Tramp CNN-i dəfələrlə "saxta xəbərlər (fake news)" və "xalqın düşməni (people's enemy)" kimi sərt ifadələrlə tənqid etmişdir.

Bunun növbəti nümunəsi kimi, 2026-cı ilin 5 iyun tarixində "CNN World" xəbər kanalının internet sahifəsində dərc olunmuş "İsrail, İran müharibəsi zamanı region üzrə gizli şəbəkənin bir hissəsi olaraq Azərbaycana qoşun göndərüb, mənbələr bildirir (Israel sent troops to Azerbaijan during Iran war as part of secret network across region,

sources say)" başlıqlı məqalədə həqiqəti əks etdirməyən, əsassız və uydurma iddialara yer verilməsi göstərilə bilər.

Şübhəsiz ki, bu kimi yalan və heç bir sübuta söykənməyən iddialar növbəti dezinformasiya cəhdi və ictimai rəyi çaşdırmağa yönəlmiş kobud manipulyasiya nümunəsidir.

Məqalənin məzmunu bütövlükdə "dörd anonim mənbə"yə istinad üzərində qurulmuşdur. Bununla yanaşı, sözügedən yazıda irəli sürülən iddiaları təsdiqləyən heç bir konkret sübut - nə rəsmi sənəd, nə peyk görüntüsü, nə də digər maddi dəlillər təqdim olunmur. Belə olan halda söhbət təsdiqlənmiş faktlardan deyil, yalnız əsassız iddialardan gedir. Bu isə jurnalistikanın əsas prinsipləri olan obyektivlik, dəqiqlik və mənbələrin etibarlılığı ilə ciddi ziddiyyət təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi və Azərbaycanın ABŞ-dakı səfirliyi Azərbaycan ərazisinin üçüncü dövlətlərə qarşı hərbi əməliyyatlar məqsədilə istifadə edilməsi barədə səsləndirilən əsassız iddiaları qəti şəkildə rədd etmişdir. Maraqlıdır ki, rəsmi dövlət qurumunun açıq və məsuliyyətli bəyanatı nəzərə alınmadan, kimliyi məlum olmayan şəxslərin iddiaları daha etibarlı mənbə kimi təqdim edilir. Halbuki, əgər həqiqətdən də belə bir əməliyyat baş vermiş olsaydı (hansı ki, bu iddianın tamamilə əsassız olduğu açıqdır), onun sübutlarını təqdim etmək məsuliyyəti məhz iddianı irəli sürən tərəfin üzərinə düşür.

Beynəlxalq münasibətlərdə hər hansı ittihamın irəli sürülməsi mütləq şəkildə qəti və yoxlanıla bilən sübutlarla əsaslandırılmalıdır. "Anonim mənbələr bildirir" yanaşması ilə istənilən dövlətə qarşı iddiaların səsləndirilməsi mümkündür. Lakin bu cür iddialar sübuta əsaslanmadığı təqdirdə fakt kimi deyil, daha çox siyasi motivli və qərəzli informasiya kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu səbəbdən təqdim olunan məlumatların etibarlı dəlillərlə təsdiqlənmədiyi hallar-

da onların obyektiv həqiqət kimi qəbul edilməsi düzgün deyildir.

Şübhəsiz ki, bu cür saxta məlumatlar ölkəmizin milli maraqlarına və beynəlxalq aləmdə formalaşmış müsbət imicinə xələl gətirməyə, həmçinin beynəlxalq ictimai rəy-də çaşqınlıq yaratmaqla regionda onsuz da həssas olan hərbi-siyasi vəziyyətin daha da gərginləşdirilməsinə xidmət edən dezinformasiya cəhdlərindən başqa bir şey deyildir.

Bu da bir reallıqdır ki, ölkəmiz bu cür şəər, böhtan və yalan üzərində qurulan təxribat xarakterli informasiya kampaniyaları ilə ilk dəfə qarşılaşmışır. Hələ 44 günlük İkinci Qarabağ savaşı dövründə də Azərbaycana qarşı siyasi və informasiya təzyiqlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artdığının şahidi olmuşuq. Belə ki, Azərbaycanın beynəlxalq hüquqa əsaslanan haqlı mövqeyinə və öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək uğrunda apardığı mübarizəyə baxmayaraq, bəzi dairələr tərəfindən ölkəmiz beynəlxalq ictimaiyyətə işğalçı tərəf kimi təqdim edilirdi.

Məhz həmin dövrdə Prezident İlham Əliyev Ali Baş Komandan kimi tək cə döyüş meydanında düşməinə qarşı mübarizə apar-

madı, eyni zamanda informasiya məkanında ölkəmizə qarşı dezinformasiya xarakterli yalan və qərəzli məlumatlar yayan media qurumlarına qarşı da prinsipial mövqe nümayiş etdirdi. Prezident İlham Əliyev həmin dövrdə çoxsaylı xarici media qurumlarına və televiziya kanallarına müsahibələr verərək Azərbaycanın haqlı mövqeyini, həqiqətləri bütün dünyaya aydın və əsaslandırılmış şəkildə təqdim etdi.

Təəssüf ki, Azərbaycana qarşı aparılan bu çirkin qarayaxma kampaniyası bu gün də müxtəlif formalarda davam etdirilir.

Dəfələrlə ən Ali səviyyədə bəyan edildiyi kimi, Azərbaycan ərazisində heç bir xarici dövlətin silahlı qüvvələri və ya hərbi bazaları mövcud deyildir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının ərazisinin hər hansı üçüncü dövlətə qarşı hərbi əməliyyatlar, kəşfiyyat və ya digər bu kimi qeyri-dost məqsədlər üçün istifadəsi mümkün deyildir. Ölkəmiz bu cür fəaliyyətlərə nə indiyə qədər icazə vermiş, nə də gələcəkdə bunu nəzərdə tutur. Bu prinsip Azərbaycanın xarici siyasət strategiyasının əsas və dəyişməz istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Əksinə, Azərbaycan regionda sülhə, sabitliyə və mehriban qonşuluq münasibətlərinə sadıqdır. Ölkə beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə riayət edir, dövlətlərin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşır və bu strateji kursu qətiyyətlə davam etdirir.

Ölkəmiz həm regionda, həm də dünyada qarşılıqlı siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlərin inkişafında, eləcə də qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşmasında maraqlıdır.

Belə ki, Azərbaycan 2025-ci ildə İsrail və Suriya arasında birbaşa danışıqlara ev sahibli-

yi etmiş, tərəflər arasında dialoqun təşviq olunmasına və münasibətlərin normalaşdırılması prosesinə öz layiqli töhfəsini vermişdir.

Həmçinin Azərbaycan İran-ABŞ/İsrail münaqişəsinin ən gərgin mərhələsində belə müxtəlif ölkələrin vətəndaşlarının sərhədkeçid məntəqəsi vasitəsilə tam təhlükəsiz şəkildə təxliyəsinə təşkil etməklə beynəlxalq humanitar prinsiplərə sadıqlığını bir daha nümayiş etdirmişdir.

Beləliklə Azərbaycan beynəlxalq arena-da sülhün, sabitliyin və konstruktiv əməkdaşlığın, dialoqun və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə töhfə verən məsuliyyətli dövlət kimi öz mövqeyini daha da möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycanın balanslaşdırılmış və pragmatik xarici siyasət kursunun nəticəsi olaraq, bu gün Azərbaycan-ABŞ, Azərbaycan-İsrail və Azərbaycan-İran münasibətləri yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Bu isə təkcə regional deyil, bütövlükdə global geosiyasi və geoiqtisadi müstəvidə yeni imkanlar və perspektivlər formalaşdırır, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın genişlənməsinə əlverişli zəmin yaradır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müdrikcəsinə ifadə etdiyi "Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq" fikri artıq reallığa çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə sürətlə inkişaf edən və beynəlxalq nüfuzu artan bir ölkə kimi mövqeyini daha da möhkəmləndirir. Mövcud inkişaf və tərəqqini qəbul edə bilməyən anti-Azərbaycan qüvvələrin qərəzli və dezinformasiya xarakterli fəaliyyətlərini müşahidə etdikcə, ölkəmizin düzgün və məqsədyönlü yolda irəlilədiyi bir daha təsdiqlənir. ●

Rizvan QARABAĞLI

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycanda müasir şəhərsalma və memarlıq (Bakı - Ağ şəhər və Qarabağ timsalında)

Azərbaycanda şəhərsalma və memarlıq minilliklər boyu müxtəlif mədəniyyətlərin qovşağında formalaşmışdır. İndi Azərbaycan memarlığı həm qədim tarixi-mədəni irsi qorumaq, həm də XXI əsrin texnoloji və ekoloji tələblərinə cavab vermək kimi maraqlı bir yol ayrıcındadır. Konkret desək, bu gün biz, postmodernizm və yüksək texnologiya üslublarının milli ornamentlər və yerli iqlim şəraitinə uyğunlaşması dövrünü yaşayırıq.

Əsas sual budur: Milli kimliyimizi itirmədən, global memarlıq dünyasının bir hissəsi necə ola bilərik? Yaxud memarlıqda zamanın ruhunu necə saxlaya bilərik? Çünki müasir dünya memarlığı qarşısında duran global çağırışlar, rəqəmsallaşma Azərbaycandan da yan keçmir. Bundan əlavə, "Ekoloji dayanıqlığı", yəni karbon qazının azaldılması və "Yaşıl bina" texnologiyaları, Urbanizasiya, yəni şəhər əhalisinin sürətli artımı və infrastrukturun optimallaşması, Enerji effektivliyi, yəni binaların istilik izolyasiyası və alternativ enerji mənbələrindən istifadə və s. Bütün bunlar milli memarlıq fonunda təzahür etməlidir. Milli memarlıq işə, təkcə binaların üzərinə vurulan naxış deyil, həm də məkanın təşkilidir, digər tərəfdən, milli ənənələrin müasir təfsiridir. Bununla yanaşı, Azərbaycan memarlığında Şərq memarlığına xas olan daxili həyət sisteminin müasir yaşayış komplekslərinə inteqrasiyası, yerli inşaat materialı ilə şüşə və metal konstruksiyaların vəhdəti ön plana keçməlidir. Bu barədə konkret məkan olaraq Bakıda Şərqlə

Şəkil 1

Qərbin memarlıq dialoqu görünür. Bu baxımda Bakının siması son 20 ildə köklü şəkildə dəyişdi. Buna ən parlaq misal Ağ şəhəri göstərmək olar (Şəkil-1).

Ağ Şəhər həm mühəndislik və həm də urbanistik baxımından regionun ən maraqlı nümunəsidir. Gəlin bu şəhərin "Qara Şəhər" dən "Ağ şəhərə" keçid edən memarlıq və şəhərsalmasını analiz edək.

Şəkil-2. Ağ Şəhərdən görünüş

Ağ Şəhər layihəsi 221 hektar ərazini əhatə edir və dünyanın böyük, müasir layihəsindən biridir. Layihənin əsas fəlsəfəsi, ekoloji bərpa vasitəsilə urbanizasiya üzərində qurulub. Bu, layihənin ən mürəkkəb texniki mərhələsi idi. Belə ki, 100 ildən artıq neft emalı nəticəsində torpağın 2-5 metr dərinliyi ağır metallar və karbohidrogenlərlə çirklənmişdi. Təxminən 2,3 milyon kubmetr çirklənmiş torpaq qatı çıxarılaraq təmizlənmiş və ya utilizasiya edilmişdi. Nəticədə ərazi yaşayış üçün tam yararlı və təhlükəsiz hala keçmişdir. Buraya tətbiq olunan layihə isə vahid memarlıq üslubunda deyil, fərqli xarakterlidir və 10 rayondan ibarətdir. Binaların hündürlük limitləri dəniz mənzərəsini qorumaq üçün pilləli şəkildə qurulub (Cədvəl-1).

Cədvəl-1		
Rayon	Bina Hündürlüyü / Mərtəbə	Memarlıq Üslubu
Yaşıl Ada	5-7 mərtəbə	Paris (Fransız) üslublu mansardlı binalar
Babək Prospekti	7-10 mərtəbə	Neoklassik və Müasir ofis binaları
Mərkəzi Park kvartalı	20-25 mərtəbə	Müasir hündür mərtəbəli binalar
Sahilboyu	40+ mərtəbə (Qüllələr)	Futuristik göydələnlər

Cədvəldən göründüyü kimi, "Yaşıl Ada" məhəlləsindəki binalar, Ağ Şəhərin mərkəzi hissəsində, əsas bulvar xəttinə yaxın ərazidə yerləşir və Paris üslublu 7 mərtəbəli binalardan ibarətdir. Burada Fransız pəncərələri və metal-

Şəkil-3

dan olan eyvan məhəccərləri üstünlük təşkil edir. Alçaq mərtəbəli tikiliş olduğu üçün çox prestijli sayılır (Şəkil-3).

Babək Prospekti, ərazinin şimal hissəsini əhatə edir. Burada əsasən hündür mərtəbəli ofis binaları və yaşayış kompleksləri cəmləşib. Şəhərin əsas nəqliyyat xətləri olduğu üçün biznes fəaliyyəti üçün çox əlverişlidir (Şəkil-4).

Şəkil-4. Babək Prospekti

Mərkəzi park məhəlləsi Babək prospekti ilə dəniz sahili arasında yerləşən hündür ərazidədir. Məhəllənin mərkəzindən keçən geniş park və 20 mərtəbəli müasir binaların səmti birbaşa dənizə itiqamətlənib (Şəkil-5).

Sahilboyu məhəllə isə, dəniz kənarı boyunca uzanan bulvarın davamı kimi baxılır. Burada həm yaşayış, həm də əyləncə və ticarət mərkəzləri yer alır. Bura Ağ Şəhərin ən dinamik və gəzinti üçün ideal hissəsidir (Şəkil-6).

Şəkil-5. Mərkəzi park

Şəkil-6. Sahilboyu məhəllə

Bununla yanaşı, Ağ Şəhərin bina fasadlarında əsasən yerli əhəngdaşı, ağ lay təbii keramik plitələr və xüsusi şüşə-lifli beton panellərdən istifadə olunub. O cümlədən, binalarda ventilyasiyalı fasad texnologiyası tətbiq edilib ki, bu da rütubətə qarşı yüksək davamlılıq və enerji səmərəliliyi təmin edir. Ağıllı işıqlanma şəbəkə sistemləri də enerjiyə qənaət edən infrastrukturun əsasını təşkil edir.

Beləliklə, qeyd edək ki, Ağ Şəhər sadəcə binalar yığını deyil, insan üçün yaradılan dizayndır. Burada, səkilərin eni 5-10 metr arasında dəyişir. Bu da, piyada hərəkətinin avtomobildən üstün tutulduğunu göstərir. Bununla yanaşı, hər bir məhəllənin öz daxili parkı var və mərkəzdən keçən geniş prospekt bütün rayonları dəniz kənarı ilə birləşdirir. Eyni zamanda Bakının nəqliyyat yükünü azaltmaq üçün layihədə yeni

metro stansiyası və tramvay xəttinin çəkilişi də nəzərdə tutulub. Ağ şəhərdə mövcud olan və tikilməsi nəzərdə tutulan hər bir bina üçün seysmik davamlılıq Rixter şkalası üzrə 9 bal səviyyəsində hesablanıb ki, bu da Bakının mürəkkəb geoloji quruluşu üçün vacibdir.

Bütün bunlarla yanaşı, müasir şəhərsalmada bəzi çatışmazlıqlar hələ də mövcuddur: məsələn, nəqliyyat sıxlığı. Həmçinin, unifikasiya təhlükəsi, yəni brend memarlığın yerli ruhu sıxışdırılır. Eləcə də akustik və vizual çirklənmə: yəni sıx tikinti rejiminin yaratdığı diskomfort və s.

Müqaisə üçün qeyd edək ki, Qarabağda aparılan şəhərsalma işlərində yuxarıda qeyd olunan çatışmazlığa yol verilmir. Burada aparılan bərpa-quruculuq işləri həm mühəndislik, həm də memarlıq baxımından regionda misli görünməmiş bir miqyasdadır.

Burada tətbiq olunan "Ağıllı Şəhər" və "Ağıllı Kənd" konsepsiyaları modern urbanistikanın ən son trendlərinə əsaslanır. Gəlin bu layihələrin texniki detallarına, material seçiminə və şəhərsalma strukturuna dərinlən baxaq:

Bəri basdan qeyd edək ki, işğaldan azad olmuş ərazilərdə sözün əsl mənasında "Ağıllı" şəhərsalma işləri həyata keçirilir. Bu baxımdan, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun yenidən qurulması Azərbaycan memarlığı üçün yeni bir mərhələdir. Bu ərazilərdə tətbiq edilən "Ağıllı Şəhər" və "Ağıllı Kənd" konsepsiyaları, tarixi abidələrin bərpası zamanı orijinal üslubun qorunması, sıfır tullantı və təbii landşafta minimal müdaxilə prinsipinə əsaslanır. Bu prinsiplər əsas götürülməklə, Qarabağ şəhərlərinin yenidən qurulmasında radial-dairəvi və şəbəkəvari planlaşma modellərindən istifadə olunur. Məsələn, Ağdam şəhərinin baş planı, onun gələcəkdə 100 min nəfərlik sənaye və kənd təsərrüfatı mərkəzinə çevrilməsini nəzərdə tutur. Ona görə də şəhərlər kəskin şəkildə sənaye, yaşayış və rekreasiya (istirahət) zonalarına bölünür. Belə zonalaşmada səs-küy azalır, atmosfer çirklənməsi azalır və nəqliyyat axını optimallaşır. Bununla yanaşı, küçələrdə "Yaşıl dəhlizlər" yaradılır.

Şəkil-7. Ağdam şəhəri

Urbanistik analizlər göstərir ki, binalar arasında "Külək dəhlizləri" saxlanılır ki, bu da təbii havalanmanı təmin edir və yay aylarında "İstilik adası" effektini minimuma endirir.

Məlum olduğu kimi, seysmik aktivlik, binaların hündürlüyünə və memarlıq üslubuna təsir edir. Bu baxımdan, Qarabağın relyefi və seysmik aktivliyi də istisnalıq təşkil etmir. Ona görə də tarixi şəhərlərdəki binaların mövcud mərtəbə sayları nəzərə alınmalıdır. Məsələn, Şuşa kimi tarixi şəhərlərdə və kəndlərdə binalar əsasən 2-3 mərtəbəli fərdi evlər olub. Bu, həm tarixi landşaftı qorumaq, həm də seysmik təhlükəsizliyi təmin etmək üçündür. Lakin, Ağdam (Şəkil-7) və Füzuli (Şəkil-8) kimi düzənlik ərazilərdə inşa edilən binaların 7-9 mərtəbəli olmasına icazə verilir. Bu şərtə ki, tikintidə həm yerli resurslara, həm də yüksək texnoloji izolyasiya materiallarına üstünlük verilsin. Bu baxımdan, Şuşa binalarının üzlənməsində yerli əhəngdaşından istifadə olunur ki, bu da şəhərin tarixi simasını saxlayır. Eyni zamanda binaların dam örtüklərində günəş panelləri quraşdırılır. Divarlarda isə yüksək sıxlıqlı izolyasiyaya tətbiq edilir ki, bu da istilik itkisini 30-40% azaldır. Bununla yanaşı, regionun relyefini nəzərə alaraq, yüksək davamlılığa malik 25 və 30 mar-kalı betonlardan və korroziyaya davamlı arma-

Şəkil-8. Füzuli şəhəri

turlardan istifadə olunur. Şuşanın bərpası sadəcə tikinti prosesi deyil, şəhərin tarixi simasını və "ruhunu" qoruyub saxlamaq üçün həyata keçirilən mürəkkəb bir mühəndislik və incəsənət işidir. Bu prosesdə istifadə olunan metodlar elmi bərpa prinsiplərinə əsaslanır. Burada tarixi binalarının bərpasına tətbiq edilən əsas metodlardan biri "Anastiloz" (Xarab olmuş və ya dağılmış qədim memarlıq abidələrinin, orijinal hissələrindən istifadə etmək) metodudur. Bu dağılmış tarixi abidələrin bərpasında ən mötəbər üsullardan biridir. Bu metodda binanın orijinal daşları tapılır, nömrələnir və öz yerinə qaytarılır. Məsələn, qala divarlarının və bəzi malikanələrin bərpasında ətrafa səpələnmiş orijinal, xüsusilə Şuşanın özünəməxsus ağ və bozuntul daşlarının teksturası təmizlənərək yenidən hörgüdə istifadə olunur. Bu da tikintinin tarixi orijinallığını maksimum dərəcədə qoruyur. Xatırladaq ki, Şuşa binaları özünəməxsus hörgü texnikasına da malikdir. Bərpa zamanı müasir sement qarışığından deyil, tarixi tərkibə uyğun materiallar olan xüsusi hazırlanmış əhəng qarışıqlardan istifadə edilir. Bununla yanaşı, Şuşa malikanələrinin ən vacib elementi olan şəbəkə pəncərələri xüsusi ustadlar tərəfindən bərpa olunur. Yapışqan və mismardan istifadə etmədən, kiçik taxta hissələrin bir-birinə keçiril-

Şəkil-9. Yeni Şuşa şəhəri

məsi ilə hazırlanan bu sənət növü tamamilə əl ilə bərpa edilir. Eləcə də zərər görmüş, lakin hələ də dayanan divarların daxili boşluğuna xüsusi bərkidici maddələr inyeksiya edilir. Bu da, divarı söküb yenidən tikmədən onun dayanıqlığını artırır. Bu üsul, ən çox konservasiya-ya ehtiyacı olan binalara tətbiq edilir. Nəticədə abidənin dağılmış hissələrinin aşınmasının qarşısı alınır və onun tarixi yaşını vizual olaraq nümayiş etdirir. Ümumilikdə Şuşanın bərpa prosesində beynəlxalq Venesiya Xartiyasının tələblərinə əməl olunur ki, bu da abidələ-

rin dünya irsi səviyyəsində qorunmasını təmin edir. Bu baxımdan, Şuşanın rəmzinə çevrilmiş və memarlıq baxımından şah əsər hesab olunan Yuxarı Gövhər Ağa məscidinin bərpa tarixçəsi çox maraqlıdır (Şəkil-10,11).

Bu abidə sadəcə bir tikili deyil, həm də Qarabağ mədəniyyətinin və dözümlüliyünün simvoludur. Xatırladaq ki, İşğaldan əvvəl və işğal dövründə məscidin eksteryer və interyerinə vurulan ziyanın miqyası çox böyük idi. Bununla yanaşı, məscidin məşhur naxışlı minarələrinin yenidən bərpası zama-

Şəkil-10,11. Yuxarı Gövhərağa məscidinin işğal zamanı və bərpadan sonrakı görünüşü

Şəkil-12,13. Zəfər yolu və üstündəki tunellər

nı qarşıya çıxan texniki çətinliklər də var idi. Lakin, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən genişmiqyaslı bərpa işləri, istifadə olunan materiallar məscidin və minarələrinin orijinal görkəminə qaytara bildi. Bu nümunə Şuşanın digər abidələrinə də tətbiq olundu. Bunlarla yanaşı, Qarabağ yollarının inşasında yüksək keyfiyyətli asfaltlama texnologiyası tətbiq edilib ki, bu da asfaltın temperatur dəyişikliyinə və ağır tonnajlı texnikanın təzyiqinə qarşı dözümlüdür.

Zəfər Yolu adı ilə məşhur olan magistral-lar, Qarabağ relyefinin çətinliyinə baxmayaraq, buradakı tunellər və körpülər əsil mühəndislik möcüzəsi hesab olunur (məsələn, bəzi tunellərin uzunluğu 10 km-dən çoxdur. Şəkil-12-13).

Qarabağın şəhərlər və kəndlərini birləşdirən belə tunellər, yollar və kommunikasiya xətləri (su, qaz, işıq) xüsusi rəqəmsal sensorlarla izlənilir. Onu da xüsusi qeyd etmək ki, Şuşa timsalında göstərdiyimiz yüksək texniki və rəqəmsal avadanlıqlar adı kəndlərə də tətbiq olunur. Məsələn, bunu Ağalı kəndinin timsalında da görmək olar. Bu kənd "Ağıllı kənd" layihəsi çərçivəsində inşa edildiyi üçün, burada drenaj və tullantıların idarə olunma sistemləri ənənəvi metodlardan fərqlənərək "sıfır tullantı" və dairəvi iqtisadiyyat prinsiplərinə əsaslanır. Mühəndislik baxımından bu sistemlərin əsas komponentləri aşağıdakılardır:

Kənddə yağış suları ilə məişət tullantı suları bir-birindən ayrılmış sistemlərlə idarə olunur. Belə ki, yağış suları xüsusi kollektorlar vasitəsilə toplanır. Bu sular birbaşa kanalizasiya xəttinə deyil, landşaftın suvarılması üçün nəzərdə tutulmuş rezervuarlara və ya təbii drenaj qatlarına yönəldilir. Burada istifadə edilən boru kəmərləri yüksək sıxlıqlı polietilen materiallardan hazırlandığı üçün qrunt sularını çirkəndirmir. Tullantı suları isə mərkəzləşmiş müasir bioloji təmizləmə sisteminə ötürülür. Su mexaniki filtdən keçdikdən sonra bioloji reaktorlar vasitəsilə təmizlənir. Təmizlənmiş sular texniki standartlara cavab verir və kənddəki yaşıllıqların suvarılmasında istifadə olunur. Bu da ümumi su resurslarına 30-40% qənaət etməyə imkan verir. Burada işləyən sistemlərin bir hissəsi günəş enerjisi ilə qidalanır. Bütün drenaj və kanalizasiya şəbəkəsi "SCADA" sistemi vasitəsilə məsafədən idarə olunur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Ağalıdakı bu model, Qarabağın işğaldan azad edilmiş digər şəhər və kəndlərinə də tətbiq olunur.

Nəticə etibarilə qeyd etmək ki, Azərbaycan memarlığı həm keçmişin varisi, həm də gələcəyin qurucusu rolunda çıxış edir. Burada çalışmaq lazımdır ki, milli ənənələrlə, global çağırışlar toqquşmasının əksinə, texnologiyanın köməyi ilə yenidən canlansın və yeni inkişaf tapsın. Bir sözlə, müasir Azərbaycan memarının əsas hədəfi "İnsan Üçün Memarlıq" fəlsəfəsini rəhbər tutmaqdır. ●

Aynur BABAYEVA

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin baş mütəxəssisi

Bakının tarixi-memarlıq abidəsi

"Öz mədəni irsini qoruyub saxlaya bilməyən xalq nəyə qadir olduğunu heç vaxt sübut edə bilməz"

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 22 dekabr tarixində imzaladığı Sərəncama əsasən 2026-cı il Azərbaycanda "Şəhərsalma və Memarlıq İli" elan olunmuşdur. Hal-hazırda ölkəmizdə baş tutan dünya əhəmiyyətli olan Ümumdünya Şəhərsalma Forumunun 13-cü Sessiyasının (WUF13) Azərbaycanda keçirilməsi mühüm önəm kəsb edir.

Azərbaycanın çoxəsrlik tarixə malik şəhərsalma və memarlıq mədəniyyəti ənənələrinin yaşadılması, ölkədə tarixi-memarlıq abidələrinin qorunması, eləcə də şəhərsalma sahəsində işlərin, ölkə əhəmiyyətli yeni layihələrin həyata keçirilməsində bu sərəncam mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda şəhərsalma və memarlıq ənənələrinin çoxəsrlik zəngin bir keçmişi vardır.

Tarix boyu Azərbaycanın müdafiə simvolu olmuş qalalar və mühüm ticarət, sənətkarlıq, mədəniyyət mərkəzləri kimi şəhərlərimizin özünəməxsus simasının formalaşmasında qiymətli memarlıq abidələri müstəsna rol oynayıb. Müasir dövrdə Azərbaycanda şəhərsalma və memarlığının inkişafında xüsusi mərhələ təşkil edir.

Bu gün, ölkə ərazisində dövlət tərəfindən mühafizə olunan tarixi abidələr - karvansaralar, məscid, məbəd, türbələr və müdafiə qalaları milli memarlığın parlaq ənənələrini əks etdirir.

Belə tarixi abidələrdən biri də nadir sərvətlərimizdən olan şəhərin görkəmli yerində yer-

ləşən neft milyonçusu, xeyriyyəçi H.Z.Tağıyevin sarayıdır. Hal-hazırda bu tarixi binada Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi və Hacı Zeynalabdin Tağıyevin ev muzeyi yerləşir. Bu sa-

ray dənizkənarında şəhərin mərkəzi küçəsində əzəmətinə qoruyan tarixi-memarlıq abidəsi kimi Azərbaycanın şəhərsalma və memarlıq sənətinin inciləri sırasında layiqli yer tutan yadigarlardan biridir.

Bu binanın hər divarı, hər otağı bir xəzinədir. Sirlərlə dolu sarayın daxilində Azərbaycanın milli mədəni irsi-sərvətləri, yəni eksponatlar qorunur, mühafizə olunur. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi milli yaddaşımızın, mədəni irsimizin qorunduğu müqəddəs məkandır. Muzey hazırda ölkəmizin aparıcı mədəni-maarif, elmi-tədqiqat müəssisəsidir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin yerləşdiyi bina məşhur sahibkar, xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin və ailəsinin yaşayış mülkü olmuşdur. Bakı şəhərinin baş memarı olmuş İosif Qoslavskinin (1895-1901) layihəsi əsasında inşa edilən Tağıyev sarayı Bakının ən gözəl binalarından, memarlıq incilərindən biridir. Bu möhtəşəm sarayı H.Z.Tağıyev ikinci həyat yoldaşı Sona xanıma toy hədiyyəsi olaraq tikdirmişdir. Nəhəng günbəzlərlə tamamlanan bu üç mərtəbəli tikili 101 otaqdan ibarətdir.

Bina Şərqlə Qərbin sintezini təşkil edən ornamentlərlə bəzədilmişdir. Binanın iki möhtə-

şəm zallarından biri olan Avropa zalı Avropa memarlıq üslubuna məxsus xüsusi dizaynla işlənmiş, Şərq zalı isə özünün əzəməti, ornamentlərin təmtəraq və zərifliyi ilə fərqlənirdi.

Tağıyev sarayının inşasında 270 nəfər mühəndis, memar, dülgər və başqa ustalar çalışmışdı. Sarayın daxilindəki bütün avadanlıq Rusiyadan, Fransadan, Amerikadan, Almaniya-yadan gətirilmişdi. Təkcə binanın tikintisinə 1,2 milyon rubl vəsait xərclənmişdi. Möhtəşəm Şərq zalının güzgüləri Venesiyadan gətirilmişdir.

Aşağı mərtəbədə H.Z.Tağıyevin kontoru və bir sıra başqa otaqlar, ikinci mərtəbədə isə yaşayış otaqları, kabinet və zallar, eləcə də iki seyf otağı, təmizlik otaqları, mətbəx, hamam və s. yerləşirdi.

Muzey 1919-cu ildə İstiqlal Muzeyi adı ilə fəaliyyətə başlamış və 1920-ci ildə ona Azərbaycan SSR Dövlət Muzeyi adı verilmişdir. Azərbaycan Dövlət Muzeyi tarixin ideologiyalaşdırıldığı dövrdə - 1936-cı ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyinə çevrildi və 1956-cı ilin martında yeni ekspozisiya ilə öz qapılarını tamaşaçıların üzünə açması ilə onun fəaliyyətində yeni səhifə açmışdı.

2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin birbaşa təşəbbüsü ilə dünya standartları səviyyəsində təmir və bərpa olundu. Muzeyin 9 otağında ölkə Prezidentinin təşəbbüsü ilə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Xatirə muzeyi də fəaliyyət göstərməyə başladı.

Xatirə muzeyinə daxil olan otaqların, əşyaların, mebelin bərpası ilə məşğul olan Azərbaycan və İtaliya mütəxəssisləri H.Z.Tağıyevin ailəvi fotoalbomu əsasında otaqların əvvəlki görkəmini bərpa edə bilmişlər. 9 zaldan ibarət olan Memorial muzey H.Z.Tağıyevin iş otağından başlayır. İş otağından sultanlara məxsus sarayı xatırladan mötəşəm Şərq zalına giriş var. Zal qızıl çalarda Şərq ornamentləri ilə xüsusi dizaynla işlənmişdir. Zalı tavanına Quran ayələri həkk olunmuşdur. Bu yazı və zalı bəzəklərinə ümumilikdə 9 kiloqrama yaxın qızıl işlədilmişdir.

Pəncərələrin bədənnüma şüşələrində H.Z.Tağıyevin ərəb hərfləri ilə adı və soyadı yazılmışdır. Zalı müxtəlif hissələrində rast gəlinən və müsəlman memarlığında geniş işlədilən altıgüshəli ulduz Süleyman peyğəmbərin üzünün qası formasındadır. İnanca görə, o, insanı pis nəzərdən qoruyur. Əcnəbilərin xüsu-

si marağına səbəb olan Hacınin həyat yoldaşı Sona xanımın kiçik qonağı- Buduar isə öz gözəlliyi və orijinallığı ilə seçilir. Tavan fıqurlu güzgülü lövhəciklərdən quraşdırılmış, divarlar rəngarəng milli naxışlarla bəzədilmişdir. Otaq bəzən Güzgülü zal da adlandırılır.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi 2008-ci il mayın 7-də öz yeni ekspozisiyasını ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Muzeydə 300-mindən çox eksponat qorunub, mühafizə olunur və eləcə də, nümayiş etdirilir. Hal-hazırda Muzeydə 14 şöbə, 12 elmi fond, kitabxana və Bərpa laboratoriyası fəaliyyət göstərir.

Muzey özünün kütləvi mədəni-maarif müəssisəsi kimi funksiyasını da layiqincə həyata keçirir. Son zamanlar gənclərlə, məktəblilərlə müxtəlif mövzularda mühazirələr, viktorinalar, müsabiqələr, kvestlər, milli bayramlara, əlamətdar hadisələrə həsr olunan kütləvi tədbirlər keçirilir.

Qeyd edək ki, 2026-cı ildə Muzeyin 106 yaşı tamam olur. Bu gün ölkəmizin tarixi-mədəni irsinin və yaddaşının qoruyucusu olan Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi dövlətin qayğısı ilə ölkənin böyük əhəmiyyət daşıyan elmi-mədəni ocağı sayılır. ●

Lütviyyə ƏSGƏRZADƏ

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
filologiya elmləri doktoru

Qaçaqçılıq hərəkəti tarixdə və ədəbiyyatda (Cəlal Bərgüşadın "Qaçaq Nəbi" romanı)

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın rus imperializmi tərəfindən işğal qaçaqçılığın daha çox yayılmasına təkan vermiş, nəticə etibarilə XX əsrdə də, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönməmində də bu proses davam etmişdi. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində qaçaqçılıq hərəkəti daha geniş, daha coşğun xarakter almışdı. Lakin bu hərəkətə Sovet dönməmində münasibət birmənalı olmamış, qaçaqlar əsasən quldur, yolkəsən, xalqın malını çapıb talayan, çarizmə, sonralar isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı çıxanlar kimi təsvir olunmuşdu. Bütün bunlara baxmayaraq, qaçaqlar xalq yaradıcılığında, xalqın yaddaşında hər zaman zülmə uğrayan kəndlilərin taleyinə yanan, xalqın mənafeyi uğrunda vuruşan, ədaləti bərpa etməyə çalışan, kasıb təbəqənin qeydinə qalan, onlara yardım edən, ələ keçirdikləri qənimətləri kasıblar arasında bölüşdürən, xalq qəhrəmanları kimi obrazlaşmış, dastanlarda tərənnüm olunmuşlar. Sonrakı dövrlərdə qaçaqçılıqla bağlı müxtəlif dastanlar, rəvayətlər, bayatılar, mahnılar yaranmışdır. Bu dastanlardan biri də "Qaçaq Nəbi" dastanıdır.

Azərbaycan xalqının rus çarizminin ədalətsizliyini, istismarçılığını, mülkədarlara qarşı mübarizəsini, eyni zamanda, xalqın bu ədalətsizliyə, zülmə qarşı müqavimətini, həmçinin istismarçılara və müstəmləkəçilərə qarşı qəzəb və hiddətini əks etdirən "Qaçaq Nəbi" dastanı Azərbaycan xalq ədəbiyyatında mühüm qəhrəmanlıq dastanları sırasında yer almışdı və bu gün də mərdlik igidlik, ədalət, kişilik, simvolu kimi xalqın yaddaşında yaşayır. Mərd, məğrur, yenilməz və ədalət simvolu olan Xalq qəhrəmanı Nəbi haqqında olan "Qaçaq Nəbi" Azərbaycan xalqının yaratdığı 3 ən məşhur qəhrəmanlıq dastanlarından ("Kitabi Dədə Qorqud", "Koroğlu") biridir.

Dünya tarixinə nəzər salanda görürük ki, ən böyük hünər və qəhrəmanlıqlar müqəddəs və

tən naminə edilib. Doğma vətəninə, Azərbaycanı müstəmləkə altında görmək istəməyən Qaçaq Nəbi də vətən, azadlıq uğrunda mübarizə aparıb. Axına qarşı gələn 22 yaşlı gənc altında Bozat, əlində "Aynalı", yanında dostu, həyat yoldaşı can silahdaşı Həcərlə və dəstəsinə qoşulan igid oğlanlarla dağlara çəkilib, azadlıq uğrunda silaha sarılıb. Nəbi Azərbaycanın azadlığa qovuşmasını görə bilməsə də, milli düşüncə formalaşdıran bir qəhrəman kimi adını əbədilik yaddaşlara yazıb. Qədirbilən Azərbaycan xalqı qəhrəmanına şeirlər yazıb, mahnılar qoşub. XX əsrdə qaçaqçılıq hərəkətindən, xüsusilə, Qaçaq Nəbi-dən bəhs edən tarixi əsərlər yazılıb. S.Rüstəmin "Qaçaq Nəbi" mənzum dramı, M.Təhmasibin "Nəbi" kinosenarisi, S.Rəhimovun "Aynalı" povesti, "Qafqaz qartalı" romanı, "Pəri çinqillı" he-

kayəsi və s. Qaçaq Nəbi hərəkətindən bəhs edən əsərlər sırasında özünəməxsus yer tutur. Qaçaq Nəbinin həyat və mübarizəsindən bəhs olunan romanlardan biri də yazıçı Cəlal Bərgüşadın "Bozatin belində" romanıdır.

Xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbi haqqında roman yazmaq yazıçının tələbək illərindən arzusu olub. "Bu mövzunun onu cəlb etməsi təsadüfi deyil. Nəbinin doğulduğu Mollu kəndinin yazıçının doğulduğu Qəziyan kəndi qonşu olması, uşaq vaxtlarından Nəbinin, Həcərin igidlikləri haqqında eşitdiyi söhbətlərdən yaranan maraq sonralar onun yaradıcılıq amalına çevrilmişdi. Bununla yanaşı, "Bozatin belində" romanını yazmadan öncə uzun illər axtarışlar aparmış, Tiflis, Bakı, Naxçıvanın dövlət arxivlərini araşdırmış, tarixi həqiqətləri öyrənmiş, "Kavkaz" qəzetinin səhifələrindən öz qəhrəmanının həyatına aid dəyərli sənədləri toplamış, "Qaçaq Nəbi və Həcər xanımın döyüş yerlərini gəzmiş, qəhrəmanların səngər dostları ilə görüşmüş, şəxsən onların vuruş səhnələrinin şahidi olan qocaların xatirələrini dinləmiş və bütün bunlardan uğurlu şəkildə bəhrələnmişdir. Nəbinin vaxtilə Zəngəzurun mərkəzi olan Gorus həbsxanasına salındığı dövrdə çəkilməmiş, fotosəkilini Sankt-Peterburq arxivindən əldə etmişdi. Həmin vaxta qədər elə zənn edilirdi ki, Nəbinin şəkli olmamışdır.

Dövrün, zamanın ruhunu qoruyub saxlamaq, tarixilik prinsipinə əməl etmək, təsvir olunan dövrün tarixi mənzərəsini oxucuya düzgün çatdırma bilmək tarixi romanın mühüm xüsusiyyətlərindən biridir. Bunun üçün yazıçıdan bədii materiala ciddi yanaşma, mövzu obyekt kimi seçdiyi tarixi dövrü mükəmməl öyrənmək tələb olunur və yazıçı bu tələbə mövzunun inkişafında, ideyanın açılışında müəyyən məsələlərin qoyuluşunda, hətta dilində əməl etmiş, "Kavkaz" qəzetində dərc olunan yazının Səlim bəyin dilindən şərh olunması isə əsərə yeni çalar qatmışdır. Başlıqların hər birində Azərbaycan, həmçinin dünya ədəbiyyatı və mədəniyyətinin görkəmli simalarından verilmiş aforizmlərin yaratdığı təsir əsəri daha maraqlı etmişdir. Müvafiq məqamlarda Nəbiyə həsr edilmiş şeir parçalarını verməklə güclü təsir imkanı yaratmış, bütövlükdə, uzunmüddətli axtarışlar, illərlə toplanmış, mətbuat səhifələrində paylaşılmış materiallar

əsasında və "Qaçaq Nəbi" dastanından, 1930-cu illərdə aşığıların dilindən toplanmış şeirlərdən istifadə etməklə, Xalq qəhrəmanının həyatı, döyüş yolu haqqında tarixi reallıqlara uyğun olaraq dastanvari şəkildə bir əsər ortaya qoymuşdu. Qaçaq Nəbinin həyat yolunu işıqlandırmağı qarşısına məqsəd qoyan yazıçı Nəbinin mübarizə apardığı istibdadı, çar məmurlarının yerli xalqa qarşı amansız rəftarı, xalqın malını talaması hüquqlarını tapdalaması kimi ictimai-sosial problemləri geniş planda işıqlandırmış, dövrü reallıqları ilə təsvir etməyə nail ola bilmiş, ictimai-siyasi vəziyyəti aşkarlaşdırmış, "Qaçaq Nəbinin, Qaçaq Həcərin ölüm-dirim mübarizəsini qələmə almışdır. Roman çap olunmadan əvvəl Qaçaq Nəbinin keçdiyi mübarizə yolunun müxtəlif səhifələrini əks etdirən məqalələrlə mətbuatda çıxış edərək oxucuları bu mövzuya hazırlamışdı.

On illik əməyinin, yuxusuz gecələrinin, ciddi axtarışlarının uğurlu nəticəsi olan romanın yazıl-

ma prosesi haqqında müəllifin yazdıqları maraqlıdır. O yazır: "Bozatın belində" romanını yazanda yuxuda da beynim rahat olmurdu. Gündə şıltaqlığına dözdüyüm obrazlar - (qaçaqlar) gecələr də yuxuma girir, mənə yatmağa qoymurdu. Nəticədə, mən yuxusuzluq xəstəliyinə tutuldum. Nə qədər çalışdımsa da, qaçaqları yuxumdan qova bilmirdim. Həkimə müraciət etməli oldum, həkimin dərmanları da mənə yatırdı bilmədi. Mən o zaman rahat yatırdım ki, Moskvada Peredelkino yaradıcılıq evində "Bozatın belində" romanını bitirdim".

"Bozatın belində" romanının bu qədər ciddi axtarışların və gərgin əməyin nəticəsində yazıldığı kitabın Proloqundan bəlli olur. Romanın Proloqunda yazıçı böyük ustalıqla bədii epitetlərdən istifadə edərək Xalq qəhrəmanının özəmətli obrazını oxucunun gözləri önündə canlandırır: "Dünyada mənə elə bir igid göstərin ki, iyirmi beş il el-obasından didərgin düşüb öz ömür-gün yoldaşı ilə qaranlıq mağaralarda, qalın meşələrdə, qarlı dağlarda məskən salmış olsun.

Dünyada mənə elə bir igid cəngavər göstərin ki, at belində yaşa dolub, at belində vuruşsun; at belində qocalıb, at belində həlak olsun.

Belə xalq qəhrəmanına və onun özündən qoçaq can sırdaşına bəstələnən el nəğmələri bir vaxt anamın laylasına qarışmış mənə də beşiyimə axmışdır. İndi bu nəğmələri mən öz səsimlə oxumaq istəyirəm. Bilmirəm mənə axıracan dinləməyə səbriniz çatacaqmı?"

Cəlal Bərgüşadın "Bozatın belində" romanının üst-üstə 90 min tirajla 3 dəfə Azərbaycanda və İstanbulda (1984-cü il) nəşr olunması onun böyük səbr, sonsuz sevgi və məhəbbətlə oxunmasının və uğurunun təsdiqidir. Həm Azərbaycan oxucusu, həm də ədəbiyyatşünslığımız tərəfindən obyektiv şəkildə qiymətləndirilmiş "Bozatın belində" romanına Türkiyə mətbuatında da yüksək dəyər verilmişdir. Romana verilən dəyər, "bir vaxt anasının laylasına qarışmış beşiyinə axmış" el nəğmələrini öz səsi ilə oxumaq istəyən", - yazıçının "bilmirəm mənə axıracan dinləməyə səbriniz çatacaqmı?" - sualının verilən ən gözəl cavabıdır.

"Sovet hakimiyyəti illərində aparılan təbliğat görə, guya qaçaqçılıq hərəkatı daha çox yerli bəylərə, hampalara, varlı sinifə qarşı yönəlmişdir. Bütün dərslik və kitablarda Qaçaq Nəbi

üşyanı, əsasən, bu prizmadan təqdim olunurdu. Halbuki, Qaçaq Nəbinin mübarizəsi daha çox rus çarizminin işğalçılıq və müstəmləkəçilik siyasətinə, eləcə də erməni millətçiliyinə qarşı yönəlmişdir. Çar çinovliklərinə qarşı baş qaldırmaq hər igidin işi deyildi. Yazıçı romanda yaratdığı həyat səhnələrində məhz bu tarixi həqiqətləri önə çəkmiş, Qaçaq Nəbinin çarizmi necə sarsıtdığını diqqətə çatdırmış, onun xalqın böyük sevgisini qazandığını bədii ştrixlərlə əks etdirmişdir: "Atlılar sanki kələfin bir ucundan tutub Yazıya tərəf qalxırdılar. Onların gur səsi aydın eşidilirdi. Arabir Həcər adını çəkib, Nəbidən ağızdolusu danışdırlar.

- Zalım oğlu əsl igiddir! Deyirlər and içib ki, Səlim bəyi göyün yeddi qatında olsa da tutacağam!

- Əgər deyibsə, hökmən tutacaq. O ili gördünüzmü bəyləri Yazıdan necə qovdu.

- Deyirlər, Səlim bəyin də qoşunu çoxdur. Özü də yaman adamdır. Neçə gündür vuruşur.

- Nə qədər qoşun gəliрсə-gəlsin, Qaçaq Nəbiyə bata bilməz".

Göründüyü kimi, yazıçı romanda tarixi dövrün mənzərəsi fonunda yaratdığı obrazların, ayrı-ayrı xarakterlərin fonunda milli-əxlaqi dəyərlərə bağlılığın özünəməxsus aspektlərini canlandırmışdır. Xüsusilə, Qaçaq Nəbinin qəhrəmanlığını, igidliyini, mübarizliyini, qorxmazlığını, Həcər xanımın sədaqətini, təmizliyini, saflığını, dözümlülüyünü inandırıcı ştrix və detallarla əks etdirməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. C.Bərgüşadın Qaçaq Nəbi və Həcər xanımı eyni yolun yolçusu kimi canlandırması onların daxili dünyasını milli-əxlaqi dəyərlər müstəvisində aşkarlamağa imkan vermişdir. Romanda Qaçaq Nəbi və Həcər xanımın xarakter cizgiləri milli psixologiyanın və əxlaqi dəyərlərin orijinal təzahürü kimi maraqlıdır.

"Boz atın belində" tarixi romanı Qubadlının iftixarı olan Bərgüşad çayını özünə ilk təxəllüs götürmüş Cəlalin ilk yaradıcılıq uğuru olmuşdur. Roman ədəbi tənqidin diqqətini çəkmişdir: "Xalq qəhrəmanının surətinin yaradılması baxımından ədəbiyyatımızın ənənələrini davam etdirən müəllifin öz qəhrəmanı ilə əlaqədar əldə etdiyi materiallar əsəri inandırıcı və təsirli etdiyi" (Y.Axundlu) bildirilmişdir. Əsərin dili H.Nə-

rimanoğlu tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir: "C.Bərgüşad sözü oynatmağın, dilimizin incəliklərini, xüsusilə Qarabağ dialektinin zənginliyini ədəbiyyatımıza gətirməyin, təsvir etdiyi hadisələri kulminasiya nöqtəsinə qaldıraraq oxucunun ürək-göbəyini üzməyin, intizarda qoymağın elə peşəkarı idi ki, çətin ki nəsrimizdə bu tryukları, ədəbi fəndləri təkrar edə bilən kimsə olsun". Nərimanoğlunun vurğuladığı məsələlərdən biri də, romanında faciələrimizin kökünə işıq tutulmasıdır. O yazır: "Faciələrimizin kökü romanını təkrar oxuduğum günlər Zəngəzurda Azərbaycan-Ermənistan sərhəddinin demarkasiyası ətrafında baş verən qarşıdurmalarla eyni vaxta düşdü. Romandan bir parçanı buraya köçürərək baş verənlərin 200 ildən bəri Cənubi Qafqazda rus imperiyasının apardığı siyasətin nəticəsi olduğunu bir daha açıq-aşkar göstərən dialoq, səhnələri xatırladıram. "Məhəmməd bəy, qaldı o rus gədəsi Vasqadır, nədir, istəmirəm o kafir mürdar ayağını bir də mənim torpağıma bassın! - Kərbəlayı birin bilirsən, birin yox. Eşitmədin Səlim bəy bizi yanına çağıranda nə dedi? Dedi ki, Kərbəlayı Cəfər yerləşən Vasili Bortsovdan böyük bir şikayət yazıb. Bilirsən ki, Vasilidən başqa Zəngəzurda yerləşən yoxdur... Topalın gözü zəmilərdə qalmışdı. "Bunlar mənim ata-baba yerimdir. Bunu mən başqasına necə verim?! Ölərəm, ancaq bir qarış torpağımdan keçməyəm! -Ə, sarı Vasqa, səni Fətilbörkdən bura kim çağırtdı? Ə, qəduq, sən nə haqla mənim ata-baba torpağıma kəsib bu gorbəgər olmuşa verirsən. O Qoçdaş mənim ulu babamandır. Sərhəd - Qoçdaşdır. Burda mən zəmi əkəndə, heç sən anadan olmamışdın... Mənim yerimə mərz qoydurana bax! Vasili belə hədə-qorxuya alışırdı. Kərbəlayının söyüşünə məhəl qoymayıb xəritədə işarələr etməklə məşğul idi. -Deyəsən, bu köpəkoğlu urusun qanı artıqdır! Xəncərini siyirib Vasilinin üstünə cummaq istəyəndə Məmməd bəy onu arxadan qucaqladı, qollarını güclə tutdu. -Məmməd bəy, burax məni, bu Vasqanın qabağından qaçdıqca adamın başına çıxır. Onun bağırsaqlarını ayaqlarına dolayacağam! Vasili isə öz işində idi. Atın tərkinə bağladığı xurcundan bir neçə nal boyda möhür çıxarıb onları saqqız ağacına mıxlayır, təzə mərz qoyurdu."

Romanın "Uğursuz səfər" adlanan VIII fəslinin başlığına arxivdən götürdüyü İrəvan məhkəmə palatasının mütərcimi Məmməd Musayevin ifadəsindən alınmış sitatı verməsi bu fikrin təsdiqi üçün verilib. İzləyək: "Nəbi hərəkəti çar hökuməti və mülkədarlar üçün çox qorxulu idi. Çar hökuməti İran və Türkiyə hökumətləri ilə danışığa girib çoxlu casus göndərmişdi. Hökumət Nəbini öldürən və ya onun öldürülməsində fəallıq göstərən casuslara çoxlu pul, qiymətli şeylər verməyi, onları vəzifəyə irəli çəkməyi, medalla təltif etməyi vəd etmişdi".

"Bəli, bütün bələlərin başı o mərz qoyan, torpaq ölçən vasililərdə, onların əlinə ixtiyar verib bura gətirdəndə və göndərəndədir. Bəla, həmin bələdir! Alim bunu da vurğulamağı unutmur: "Axtarın, tapıb oxuyun, bu Nəbi-Həcər igidliyi haqqında ən gözəl əsərdir, faktlara söykəli, dili su kimi şirin, axıcı, rəvan..."

Romanda Naxçıvanla bağlı məqamlar da diqqəti çəkir. "Bəzi səhnələrdə Naxçıvanda cərəyan edən hansısa hadisədən danışıldığı halda, bəzi səhnələrdə isə dolayısıyla Naxçıvanla bağlılığı görürük. Əsərin 134-cü səhifəsində iki naxçıvanlının söhbəti verilib" (Ə.Həşimov). Naxçıvan mahal naçalnikı Slavçinskinin əhaliyə qarşı rəhmsiz davranışından danışılır. Naxçıvanın Tivi, Nəsirvaz, Anzır kəndlərində eləcə də, digər kəndlərdə Nəbinin dəstəsinə yardımlar edildiyi, cəza tədbiri kimi Nəbiyə kömək edənlərin cərimələnəcəyi bildirilir". Şuşada gedən bu söhbətlərdə Nəbinin dəstəsinin bütün Azərbaycana səs saldığı, xalqın Nəbini müdafiə etməsi, Naxçıvanın da bu cəhətdən xüsusilə seçilməsi vurğulanır. Nəbinin dəstəsində fərqlənən igidlər içində Tumaslı Allahverdinin, Başkəndli Şahhüseynin adları çəkilir. Bu vaxt yolda təşviş içində olan çaparı verdiyi xəbər naçalnik Səlimbəyi daha da narahat edir. Çünki Nəbinin Ordubadın pristavı Əliağa Əliyevi öldürdüyü xəbərini gətirmişdi. Hadisənin təfərrüatına varan yazıçı xalq arasında gəzən rəvayətlərdən yararlanaraq Naxçıvan mahal naçalnikı Slavçinskinin Nəbiyə köməklik edənləri təqib etməsi, romanda göstərildiyi kimi ermənilərin Nəbini qızıdırması nəticəsində Nəbinin Əliağa Əliyevi öldürməsi faktının müqabilində Nəbinin mərdliyi, yenilməzliyi, namus, əxlaq məsələlərindəki möv-

qeyi özlüyündə hər şeyi deyir. Nəbiyə qarşı vuruşanların hətta ən çirkin tədbirlərə əl atması, hamilə olmasından istifadə edərək Həcəri qaçırmagı planlaşdırması ilə Nəbi ilə onların arasındakı fərqi böyüklüyü göstərilir.

Nəbi ilə yanaşı, Həcər də Naxçıvanda seçilən sima olmuşdur. Nəbiyə Naxçıvanda Başkəndin koxası Kərbəlayi Heydərdən şikayət edən bir vətəndaşla söhbətdən aydın olur ki, xalqa zülm edən koxanın əlinin biri Nəbinin həyat yoldaşı Həcər tərəfindən kəsilib. Bu kiçik epizoddan Naxçıvan naçalniki Slaviçinski yerli məmurların caniliyini müdafiə etdiyi görünür. Nəbiyə bəylərdən, mülkədarlardan şikayət edənlər Mollu kəndinə də gedib çıxırlar. Haqqı pozulan, hüququ tapdanan hər kəs dövlət divanında haqq-ədalət görməyəndə şikayətlərini Nəbiyə edir, ondan kömək umurlar. Nəbi də ondan kömək istəyənləri heç vaxt ümitsiz qoymazmış. Bu gün Kəlbəcər və Laçın rayonları ərazisində yerləşən "Ərizə qayası" adlı yerlər Qaçaq Nəbinin adı ilə bağlıdır. Öz qəhrəmanını az qala mifləşdirən xalq bununla düşməninə sanki göz dağı verirdi. Əsərdə bu həqiqətlər bəylə qaraçı Lotu Kərimin dialoqunda öz əksini tapır:

- "Bəy, mən quldurbaşı deyiləm. Çalib-oxuyuram, bir də ki, sənətimiz camaata xəlbir, şadara qayırib satmaqdır; ələk sacaq satmaqdır. Bundan başqa, bizim özgə bir peşəmiz yoxdur.

- De görüm bundan sonra da o qulduru tərifiyləyəcəksən?

- Bəy, mənim çörəyim ordan çıxır. Bir də Qaçaq Nəbinin mahnılarını təkcə mən oxumuram ha, bütün el-oba oxuyur. Aşıqlar oxuyur, xanəndələr oxuyur. Neyləsinlər, Qaçaq Nəbidən oxumayanda camaat adama bir qara qəpik də vermir. Heç bilirsən Qaçaq Nəbidən deyəndə el ona necə qulaq asır?! - Lotu Kərim qaraçılara məxsus inadkarlıqla qavalını qızarmış qulağına söylədi. - İstəyirsən oxuyum, siz də qulaq asın".

Yazıçı da romanda Nəbini xalqın inam yeri kimi təqdim edir.

Folklardan da öyrəndiyimiz kimi, yüz illər boyu xalq arasında belə bir deyim formalaşmış, "qaçağı el saxlar". Qaçaq Nəbi də elin, obanın təəssübünü çəkən, məzlumun, fəqirin harayına yetən qəhrəman bir vətən oğlu olduğundan xalqın dəstəyini hər addımda

hiss edir. Xalq Nəbinin düşmənlərinə onun yeri barədə yanlış məlumatlar verir, hökumət qüvvələrinin hərəkəti barədə onu vaxtında xəbərdar edir, öz qəhrəmanını ərzaq və silah-sursatla təmin edir. Qaçaq Nəbi hər zaman xalqa arxalandığından ən ağır döyüşlərdən qalib çıxır.

Qaçaq Nəbi rus çarizminin kürkünü elə birə salmışdı ki, imperiya ona qarşı təcədən dırnağacan silahlanmış böyük bir ordu göndərmiş, "ordu əsas qərargahı Salvartıda salmışdı. Qaçaq Nəbini təqib edən bütün silahlı qoşuna buradan əmr verilirdi. Çaparlar gecə-gündüz dağ yollarında atlarının nəfəsini kəsir, gah Qannıcadan, gah Üçtəpədən, gah da Şırşırdan ağzı "qıfıllı" zərflər gətirirdilər. Lakin Qaçaq Nəbinin dəstəsini gördüm deyən yox idi. Dəstə sanki bir yağlı tikə olub göyə çəkilmışdi. Qaçaq Nəbini daha tutmaq mı olardı?"

Qubernatorun başçılıq etdiyi qoşun gecə-gündüz dinclik bilmədən dağda-daşda Qaçaq Nəbini axtarırdı. Qaçaq Nəbinin başına toplaşmış xalqın igid oğlanları da tədbirli və savaxt olduqlarından düşməne yaxa tutdurmur, məqam düşən kimi ona ağır zərbələr vururdu".

Qaçaq Nəbinin apardığı mübarizəni uzun illər rus çarizminə qarşı silahlı mübarizə aparan Şeyx Şamil hərəkəti ilə müqayisə etmək olar. Hər iki qəhrəman da rus çarizminə qarşı açıq silahlı mübarizə aparmışdı. Şeyx Şamilin mübarizəsi 25, Qaçaq Nəbinin mübarizəsi 20 il davam etmişdi. Sonda hər iki qəhrəman düşmən tərəfindən məğlub edilsə də, onların şanlı mübarizə tarixini xalqın yaddaşından silə bilməmiş, bu qəhrəmanlar: Şeyx Şamil və Qaçaq Nəbi sonrakı milli azadlıq mübarizələrində onların qürur yeri və ilham mənbəyi olmuşdur.

Belinski yazır ki, "Xalq ədəbiyyatının qiymətli gövhərlərini... unudulub tələf olmaqdan qoruyan təvazökar və qərəzsiz adamların zəhməti hər cür təqdирə və təşəkkürə layiqdir." Fikrimizcə, "Qaçaq Nəbi" haqqında ən uğurlu romanın müəllifi kimi, Azərbaycanın tanınmış yazıçısı Cəlal Bərgüşad da təqdирə və təşəkkürə layiqdir. ●

Təranə ABDULLAYEVA

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Erkən realizm və Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı
elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəsul Rzanın poeziyasında Təbriz yanğısı

(şairin Təbriz mövzulu şeirləri əsasında)

XX əsr Azərbaycan poeziyası və ictimai fikir tarixinin ən parlaq və unikal simalarından olan xalq şairi, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Rəsul Rzanın Cənubi Azərbaycan mövzusuna, xüsusilə Təbriz şəhərinə həsr etdiyi bir sıra şeirləri vardır ki, dərin fikirlərin məhsulu olan bu fəlsəfi əsərləri həyəcənsiz oxumaq olmur.

Rəsul Rza qələminin məhsulu olan, 1959-cu ildə yazılmış şeirlərin birində oxuyuruq:

*Təbrizin yolları oyum-oyumdur,
Yanıq dağdan qalxan duman olaydım!
Həsrət könuəllərdə ümid olmasam,
Heç olmazsa, zəif güman olaydım.*

Yanıq dağın ətəyində yerləşən Təbrizi görmək həsrəti ilə yaşayan şairin Təbrizi bəd gözlərdən, əslində İranda anti-Azərbaycan siyasət yürüdən şovinist Pəhləvi rejimindən qorumaq üçün məcazi mənada duman, əslində kömək olmaq istəyi və bu istək reallaşmasa belə, "zəif güman" olmaq arzusu, həqiqətən də, heyrətamiz dərəcədə ustalığ və vətəndaşlıq duyğusu ilə təqdim olunmuşdur.

Mən R.Rzanın "Ərk qalası" adlandırdığı şəiri XIV əsrdə monqolların - Elxanilərin vəzirli Əlişah tərəfindən məscid kimi inşa edilmiş, sonralar xalq tərəfindən Ərk qalası adlandırılmış, 1905-1911-ci illərdə Səttarxanın lideri olduğu Məşrutə İnqilabının baş qərargahına çevrilən bir qalaya yox, vətən uğrunda canlarından

keçmiş həm Məşrutə, həm də 1945-46-cı illər Azərbaycan Milli Hökumətinin fədailərinin unudulmaz xatirəsinə həsr olunmuş əsər hesab edirəm. Hər sətirdən Azərbaycanın igid övladlarının parlaq obrazı boylanan bu şeir, hesab edirəm ki, həm qəhrəmanlıq nəğməsi, həm də bənzəri olmayan elegiyadır.

"Təbriz - gözəl şəhər!" epigrafi verilmiş şeirdə "özlərindən yeddi qat, yetmiş qat artıq, süngüləri narın daraq dişli kimi sıx olan" düşməne qarşı "son gülləyə, son süngüyə, son qundağa qədər", "alt dodağdan üst dodağa qalxmayan səsə qədər" vuruşan fədailərin parlaq obrazları yaradılmışdır. Vətən, onun azadlığı uğrunda ölməyi şərəf bilən, yaralanarkən ufuldamayan, can verərkən inildəməyən, susuzluqdan ciyəri pörşəlsə də "yandım" deməyən, qurumuş dodaqları ilə qan hopmuş torpağı öpən bu igidlər:

*Yaralarına basdılar
qan rəngli bayrağı.
Nə düşmənlərlə onlardan
bir aman sözü ala bildi,
nə bu ölümü yağı duydu,*

nə qala bildi.

Söykənib qala divarına

öldülər ayaq üstə;

çiyin-çiyinə.

Şairin təqdimatında şəhadətə yetərkən "ayaqlarının altında Vətən torpağı, başlarının üstündə Vətən ulduzları" olan bu igidlərin "ümidləri, arzuları könüldən könülə keçdi" və onlar, əslində ölümü ilə ölümsüzlük qazandırlar və

Günəş şafəqdən bir örtük çəkdi

torpağı qoruyub, torpaqda dincələn cənazələrə.

R.Rzanın "Təbrizim mənim" şeirini XX əsrin 60-cı illərində Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazılan poetik əsərlərin manifesti adlandırsaq, hesab edirəm ki, mübaliğəyə yol vermiş olarıq. 1945-ci ilin 12 dekabrında Təbrizdə Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə qurulan Azərbaycan Milli Hökumətinin bir ildən sonra Avropanın imperialist dövlətlərinin himayəsi ilə İran şahı Məhəmmədrza Pəhlə-

vinin qanıçən qoşunları tərəfindən qan içində boğulmasından sonra Şimali Azərbaycana mühacirət edən xalq şairi Balas Azəroğluya həsr olunmuş həcmcə çox da böyük olmayan bu şeirdə dastanlara sıgacaq qədər dərin bir mənə vardır.

İndilik azad və müstəqil olmağı imkansız (söhbət şeirin yazıldığı 1964-cü ildən gedir - T.A.), yol göstərən, lideri, "ağ dəvəsi" karvanından üzülmüş, "laylası məhzun, nəğməsi məhzun", həsrəti ömründən uzun olsa da, gözələrində böyük ümidin uzaq töhfəsi görünən Azərbaycan məmləkətinin əzəli və əbədi paytaxtı Təbrizin bu günkü durumu şairi həddindən ziyadə əndişələndirir. Şeiri oxuduqca düşünürsən: Bu qədim mədəniyyət beşiyini, bəşər sivilizasiyasına neçə-neçə dahilər bəxş etmiş Təbrizi "neçə evinin küçə divarı kor", bu-laqları gur olsa da, dodaqları quru, arzuları qançır, qisməti qamçı, kədəri axın-axın, sevinci damcı-damcı olan şəhər halına kim salıb? Nədən "bəzən günləri qanlı yuxu kimi, bəzən həsrətli yuxuları gerçək olmuş" bu şəhərin (hesab edirik ki, şair "həsrətli yuxuları gerçək olmuş" deməklə 1920-ci ildə Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılığı ilə qurulan, ömrü bir neçə ay olmuş Azadistan Respublikasını və 1945-46-illərdə bir il mövcud olmuş Azərbaycan Milli Hökumətini nəzərdə tutur - T.A.) balaları sərgərdan, gəlinləri nigaran olmuşdur?

Şairin təqdimatında Azərbaycan oğullarının qurtuluş yolları məhbəs, dar ağacı, gülləbaran, səhərlərinin "dan yeri qan boyalı" olsa da, onları tutduqları haqq yoldan sapındırmaq mümkün deyil.

Ümidindən, arzusundan dönməyən.

Ocağında - ürəyində odu sönməyən,

Səhəri uzun əsrlərin yolunda yubanan,

Qardaşına həsrət, bacısına həsrət,

Bayatıları - qədim məhəbbət,-

olan Təbrizin qoynu gah aydın havalı, gah çənli, dumanlı, qəlbi gümanlı, taleyi böhranlıdır.

Şeirin məntiqindən doğan nəticəni sual formasında ifadə etsək, aşağıdakı alınacaq: Dağları dağlarına, bağları bağlarına bənzər, bababir,

nənəbir, adət-ənənəbir bir xalq - doğma qardaşları bir-birinə həsrət qalan, pasportları ayrı, arzulayanda əli əlinə çatmayan, ağrısı, göynəyi qəlbində gecə-gündüz yatmayan bir millətin faciəsindən böyük faciə olarmı?

Şair bu faciənin səbəbini açıq-aydın şəkildə göstərməsə də, sətiraltı işarələrlə oxucunu tarixi varaqlamağı, millətin sağalmaz yarası olan ayrılıqdan dərs almağa çağırır:

Köhnəm, təzəm, uzağım, yaxınım,

Ən gözəl şerim,

Yanıqlı mahnım.

Mənsizim!

Təbrizim!

R.Rza şeirlərində Təbrizi, demək olar ki, bir şəhər kimi yox, Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın ümumiləşdirilmiş obrazı kimi götürür və Təbrizə canlı bir insan kimi müraciət edir. Bu baxımdan "Nigaran suallar" şeiri çox xarakterikdir.

Şair "Son zamanlar səni tez-tez yuxuda görürəm, Təbrizim!" deyərək şəhərə müraciət edir və bildirir ki, nədənsə "Yuxuma qəmli gəlirsən hər gecə". Şair şəhərə "Suyun, çörəyin varmı? Nəğmə necə?", - deyərək sual etdikdən sonra qədim, qəmli "Qaragilə" mahnısını, Göy məscidi, Ərk qalasını, Yanıq dağı soruşur. Lakin Təbrizdən bir cavab ala bilmir. Bunu, bəlkə də Təbrizin ondan inciməsi kimi qəbul edən şair yazır:

Yoxsa incimisən,

uzun həsrət yorub səni?

Yoxsa dözüb-dözüb

indi yaman qəribsəmisən.

Şair Təbrizin ondan inciməsinə inanmaq istəmir və ümid edir ki, gələcəkdə onun Təbrizlə, yəni Cənublu qardaş-bacılarımızla görüşməsi mümkün olacaq.

R.Rza şeiri "anamın göynəkli bayatısı" - adlandırdığı aşağıdakı bayatı ilə tamamlayır:

Mən bütöv bir yuvaydım,

yel vurdu paralandım.

Mən səndən ayrılmazdım,

zülümünən aralandım.

R.Rzanın "Yaralı Təbriz" şeiri şairin keçmiş xatirələri, keçmişdə gördüyü Təbrizlə şəhərin

müasir vəziyyətinin müqayisəsi şəklində yazılmışdır.

Şeirin ilk misralarında oxuyuruq:

Mən görəndə

bağçaların, bağların

çiçək idi, gül idi.

Küçələrdə, məclislərdə səslənən

doğma, gözəl dil idi.

Fədailər dəstə-dəstə keçirdi,

yeni adlı küçələrdən;

dodaqlarında nəğmə!

"Ey torpağı ləl, mərcan,

Azərbaycan!"

Bu misralardan anlaşılır ki, R.Rza 1945-1946-cı illərdə, Cənubi Azərbaycan Milli Hökuməti dövründə Təbrizdə olmuş, gördükləri onu heyran etmişdir. Məlumdur ki, Milli Hökumət dövründə Azərbaycan dili dövlətin rəsmi dili elan olunmuş, ölkədə Azərbaycan dilli orta və ali məktəblər, filarmoniya, radio fəaliyyətdə başlamış, ana dilli mətbuat orqanları və kitab çapı geniş vüsət almışdı.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, sitatın sonundakı "Ey torpağı ləl, mərcan, Azərbaycan!" misrası Cənubi Azərbaycan şairi Mir Mehdi Etimadın müəllifi olduğu, Cənubi Azərbaycanda dillər əzbəri olan "Azərbaycan marşı" şeirinin ilk misrasıdır.

Bəzəkli, çilçıraqlı Səttarxan xiyabanını, həmin illərdə Milli Hökumətin baş prokuroru olmuş, devrilişdən sonra 1947-ildə edam olunan Fəridun İbrahimi kimi cavanları, kəhrəbə işıqların gecələrin qoynuna ulduz-ulduz yağdığını xatırladan şair bir canlı kimi xəyalında canlandırdığı Təbriz şəhərindən soruşur:

Oyanışlı günlərin

nə oldu,

hanı indi?

Gəldi qara günlərin,

Nə az bəxtiyar oldun,

sevindin.

Söylə, Təbrizim,

söylə,

ulduzlu mavi göydən

sənə kim yangı saldı!?

Təbii ki, verdiyi sualın cavabı müəllifə məlum idi. O bilirdi ki, 1946-cı ilin dekabrında Məhəmmədrza şah xarici havadarlarının köməyinə arxalanaraq Təbrizdə və Cənubi Azərbaycanın digər şəhərlərində qətlamlar törətmiş, 25 minə yaxın insan qanına qəltan edilmiş, on minlərlə cənublu soydaşımız SSRİ-nin tərkibində olan Sovet Azərbaycanına pənah gətirmişdilər.

Bu şeir 1980-ci ilin oktyabrında yazılmışdır. Göründüyü kimi, aradan 35 ilə yaxın vaxt keçmişdir. Sual oluna bilər: Otuz beş ildən sonra belə bir şeirin yazılmasına səbəb nə ola bilər?

Bizcə, səbəb 1979-cu ildə İranda baş vermiş İran İslam İnqilabıdır ki, bu inqilabın nəticəsində qaniçən, şövinist Məhəmmədrza şah taxt-tacdan əl çəkərək İrandan qaçmış, Ayətullah Xomeyni hakimiyyətə gəlmiş, İranda şahlıq rejimi ləğv edilərək İran İslam Respublikası qurulmuşdu.

İran İslam İnqilabına İranın bütün xalqları kimi, azərbaycanlılar da böyük ümidlərlə baxırdılar. Lakin əfsuslar olsun ki, yeni qurulan rejim Azərbaycan xalqına həsrətində və ümidində olan azadlıqları vermədi. İlk illər Azərbaycandilli mətbuatın geniş şəkildə çapına icazə verilsə də, zaman keçdikcə bunlara qadağalar qoyuldu, ana dilli orta və ali təhsil müəssisələrinin, müstəqil radio və televiziyaaların açılmasına icazə verilmədi.

Təbriz, qəşəng şəhərim!

Yüz bir şəhər içində

seçimli, tək şəhərim!

Sənin yaran azdımı,

vurdular bir yara da, -

misraları ilə başlanan şeirin ikinci hissəsində inqilabdan sonrakı hadisələrə bəzən birbaşa, bəzən də dolayısı ilə münasibət bildirilir.

"Sənin dərdin azdımı?", - deyərək Təbrizə müraciət edən şair yazır:

Sinəndə varkən hələ

göynəkli dil yarası,

Səttarxanlar yarası,

Firudinlər yarası,

yarıq, nakam arzular,

qəm, nisgillər yarası -

Yaraladılar səni,

Heyranların vətəni,

Sahiblərin vətəni!

XIX əsr Azərbaycan şairi Heyran xanının, XVII əsr dahi Azərbaycan şairi və filosofu Saib Təbrizinin adını çəkən şair, nə qədər çətin olsa da, "həsrətindən qurtarıb bir Novruz günü qoynunda dincəlmək" arzusu reallaşmasa da, Təbrizdən yana nigaranlıq qəlbini ağrıtsa da, ümitsizliyə qapılmır, şeiri aşağıdakı sabaha və gələcəyə ümid dolu misralarla tamalayır:

İnanıram, keçəcək

matəmli günlərin də.

Açılacaq üfüqlər

bir aydın səhərində.

Çəkiləcək üstündən

O zəhərli buludlar.

Doğrulacaq arzular,

umudlar.

Yüksələcək bayrağı

yeni Səttarxanların.

Qaldıracaq səsinə,

Öz gücünə güvənən,

bu günlərdən dərs alan,

gələcəyə inamlı -

qüdrətli cavanların.

Rəsul Rzanın Təbriz həsrətli şeirləri haqqında fikirlərimizi ümumiləşdirsək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, bir vətəndaş və müfəkkir sənətkar olaraq o, həmişə Cənubi Azərbaycan barədə düşünmüş, Sovet senzurasının imkan verdiyi sərhədlər daxilində arzularını bəzən açıq, bəzən də üstüörtülü şəkildə bildirmiş, qələm və istedadının gücü ilə oxucularında Təbrizin timsalında bütün Cənubi Azərbaycan və ordakı soydaşlarımıza qarşı yurd və vətənpərvərlik sevgisini tərbiyə edə bilmişdir. ●

Низами МАМЕДОВ ТАГИСОЙ

Профессор

О новом успехе азербайджанских учёных

(*Qəzənfər Paşayev, Orxan İsayev. İraq-türkman ədəbiyyatı tarixi. Bakı, "Elm və təhsil", 2025, 352 s.*)

Заниматься проблемами взаимосвязей азербайджанской литературы с другими родственными и неродственными литературами - дело весьма изнурительное. Профессор Газанфар Пашаев вот уже более четырёх десятилетий посвятил свою научно-исследовательскую деятельность именно этой проблематике. Ещё с 70-х годов XX в., когда он находился в Ираке в качестве переводчика, посвятил себя изучению, собиранию и исследованию образцов иракско-туркманского фольклора: обрядовых и трудовых песен, пословиц и поговорок, загадок и сказок, разновидностей детского фольклора, преданий, хойратов, мани (баяты), лирических песен, отдельных элементов народного театра, обращал внимание на взаимосвязь иракско-туркманского фольклора, изучая их и сопоставляя с образцами азербайджанских устных традиций.

В процессе долгих творческих изысканий ему удалось провести исторические, этнические, этнографические, культурные, искусствоведческие и многие другие параллели между иракско-туркманскими (керкюкскими) и азербайджанскими тюрками. В каждой новой появившейся книге Газанфар муаллим наряду с фольклорно-эпическими взаимосвязями между названными народами искал и находил много этнографических, этнонимических и литературно-художественных сходств. Мы не намерены подробно останавливаться над всеми теми воп-

росами, которые разрабатывал учёный на протяжении почти полувековой истории своего научного творчества. Выскажем соображения относительно последней появившейся книги "История иракско-туркманской литературы".

Необходимо заметить, что данная книга в истории азербайджанско-иракско-туркманских культурно-литературных взаимоотношений первое в своём роде издание, которое в целостной и в хронологической последовательности рассматривает различные жанрово-видовые формы образцов иракско-туркманских литературных образцов.

Книга состоит из предпосланного к ней предисловия "Первая научная летопись иракско-туркманской литературы" президента НАН Азербайджана академика Исы Габиббейли. В нём он, в общих чертах характеризуя научно-исследовательскую деятельность профессора Газанфара Пашаева как скрупулёзного специалиста по собиранию и изучению материалов по иракско-туркманской литературе, истории и культуре, пишет, что данная книга обогащает не только азербайджанское, но и мировое керкюкеведение (с. 5), называя его универсально-мыслящим учёным.

Книга, о которой мы ведём речь, состоит из введения, восьми глав, заключения и списка использованных источников.

Заметим, что к изучению иракско-туркманской литературы авторы подходят из историко-периодических этапов; если в первой главе имн рассматриваются первичные, или архаичные жанры, народные об-

ряды и песни, религиозные, поминальные и свадебные обряды, то во второй привлекаются к изучению лирические виды и жанры фольклора - хойрата и мани, средства передачи хойрата, народные мелодии, колыбельные песни, прибаутки, баяты - загадки; в третьей главе объектом рассмотрения становятся более весомые, фундаментальные виды и жанры - особенности эпических родов - сказки, паремиологические образцы, загадки, анекдоты, ашугское творчество и дастаны (в числе которых историко-героический эпос "Кероглы", любовно-романический дастан "Арзу-Гамбар"). В этой же главе авторы сочли необходимым дать некоторые пояснения относительно истории иракско-туркманской письменной литературы. Для написания истории иракско-туркманской литературы авторы за основу взяли многочисленные статьи, материалы и книги выдающегося керкюкского фольклориста и литературоведа профессора Ата Терзибашы. Газанфар муаллим отмечает, что при составлении названной книги они в значительной степени питались именно мыслями и идеями этого учёного. Если сюда добавить и книги Ата Терзибашы - 13-томник "Керкюкские поэты" и 3-томник "Поэты Арбиля" - изучением которых авторы занимались длительное время, это привело их к созданию "Антологии иракско-туркманской литературы Керкюка". Идея по сути профессора Газанфара Пашаева и его ученика Орхана Исаева, как первый опыт создания истории иракско-туркманской литературы, способствовала ознакомлению широкой азербайджанской читательской общественности названной литературой.

В IV-VIII главах книги авторами, начиная с отдалённых эпох по начало XXI века, анализируются история и культурная жизнь иракских туркманов с XVI века,

где, опираясь на мысли отдельных исследователей, утверждается концепция о том, что до XVI века тексты туркманской литературы в основном имелись на основе азербайджанского народного говора. Как отмечает вышеназванный Ата Терзибашы, керкюкские поэты в своём творчестве использовали османлийский тюркский и азербайджанско-туркманско-тюркский диалекты, которые в иракско-туркманском языке смешались между собой. Именно поэтому из-за некоторой неясности на протяжении длительного исторического этапа с научно-исторической точки зрения их тюркский язык не был дифференцирован в конкретные этапы. В то же время, по мнению авторов, творчество азербайджанских поэтов Мансура Тебризи, Хатиба Урмеви, Насра Тебризи, Хаттата Низами Тебризи, писавших свои сочинения на арабском, оказали ощутимое влияние на развитие литературы в иракско-туркманском регионе.

Отталкиваясь от этой идеи, неслучайно, что авторы в названный источник включили и творчество Имадеддина Насими, Кази Бурханеддина, Абдулнадира Марагаи, Мирзы Джаханшаха Хагиги, Шах Исмаила Хатаи, Хушяра Деде, Мухаммеда Физули, Рухи Багдади, Шамси Багдади, Хусни Багдади, Ринди Багдади, Зохди Багдади, Дида-ра Деде, Назмизаде Муртаза, Сейида Али, Мустафы Фейзи и многих других, живших и творивших именно в этом историко-географическом и культурно-этнографическом регионе. А что касается представителей иракско-туркманской литературы XVIII - XIX веков, то авторы здесь особо выделяют творчество Мухаммеда Новрузи, Исмаила Мекки, Хусейна Кали, Мухаммеда Нары, Шейхоглу, Гейдароглу, Эйвазоглу, Абдуразака Новраса, Мустафы Бадри, Омара Хаки, в той или иной степени пи-

савших свои сочинения под влиянием поэтического наследия Мухаммеда Физули. А относительно творчества Мехмета Махри Газанфар Пашаев и Орхан Исаев высказывают мысль о том, что он явился не только искусным поэтом, но и выдающимся учёным-языковедом и государственным деятелем.

Немало лестных соображений в названном источнике мы находим в адрес таких поэтов XIX века, как Неврес Салах, Абдулкадир Фаиз, Шейх Рза Телебашы, Шейх Мухаммед Халис, Гейдарзаде Ибрагим, Хакки Хазани и многих других, писавших в основном в жанре восточного стихосложения.

Самой насыщенной главой книги Газанфара Пашаева и Орхана Исаева, на наш взгляд, является седьмая глава "Иракско-туркманская литература XX-начала XXI века". Здесь к изучению подвергается творческое своеобразие Хиджри Деде, Мухаммеда Садики, Асада Наиба, Хыдыра Мушфи, Османа Мазлума, Мухаммеда Иззета Хапшата, Фелекоглу, Абдулхалика Баятлы, Абдуллатифа Бендероглу, Насрипа Эрбиля, Шакиба Вандави, Салаха Новреса, Ахмеда Ортаджыоглу, Нусрата Мардана, Мехмеда Омара Газанджи, Фаруха Фелека Кеprüлю и многих др., способствовавших расширению жанрово-видовых граней иракско-туркманской литературы изучаемого периода.

Профессор Газанфар Пашаев, говоря о творчестве иракско-туркманских поэтов второй половины XX-начала XXI в., особо выделяет творчество известного керкюкского автора Абдуллатифа Бендероглу, который, работая в редакции газеты "Юрд" главным редактором, наряду с поэтическим творчеством параллельно способствовал изданию более 400 книг керкюкских писателей и учёных. Интересно

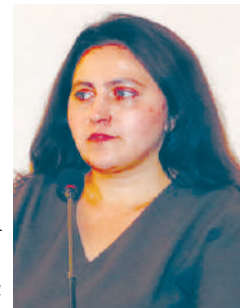
и то, что Бендероглу работал после свержения режима Саддама Хусейна министром по культуре, а также по иракско-туркманской культуре, помощником президента, занимал пост министра в Северном Ираке - Арбиле в Курдском федеральном округе. Ведя речь о насыщенной творческой жизни Абдуллатифа Бендероглу, в то же время авторы книги обратили внимание на то, с какой неугасающей любовью этот иракско-туркманский поэт был связан с Азербайджаном. Неслучайно, что за тесные научно-творческие связи с нашей страной Абдуллатиф Бендероглу в 1992 году стал почётным доктором Бакинского государственного университета, а в 1994 г. - почётным членом Азербайджанского писательского объединения. По мнению авторов книги, Абдуллатиф Бендероглу писал прекрасные поэтические образцы в размере хеджа и верлибре, среди которых особо выделяются такие его шедевры, как "Воспоминания о прошлом", "Станок отца", "Любовь рано пробудилась", "Агсу", "Родной язык", "Керкюк", "Три капли слёз" и др.

В восьмой главе Ганфаром Пашаевым изучению подвергаются проблемы прозы в иракско-туркманской литературе. Авторы книги здесь как первый образец данного жанра представляют рассказ Мекки Лебибена "Очки", опубликованный в журнале "Просвещение" в 1910 г. К этому времени относится и рассказ другого писателя этого периода Али Камала Кахяоглу "Зубастый" ("Dişçi"). Газанфар муаллим после долгих творческих изысканий утверждает, что первым автором жанра прозы является Махмуд Недим, опубликовавший в 1909 году в типографиях "Ədəb" и "Vilayət" свою книгу "Борьба за любовь", благодаря которой он заложил основу этого жанра в керкюкско-тркманской литературе. А поз-

днее, в 1935 г. Араб Фахмин выступил с образцами "Бесподобный случай в Истории-Джараиме" ("Tarixi-Səraimdə bənzərsiz bir olay"), "Один боязливый день" ("Qorxunc bir gün") и др. Необходимо подчеркнуть, что Араб Фахмин вообще является признанным мастером жанра рассказа в иракско-туркманской литературе. Здесь же заметим, что Араб Фахмин писал не только рассказы, но и переводил много арабских рассказов на родной тюркский язык. Продолжая разговор о жанре прозы, авторы книги не оставляют без внимания и творчество другого известного прозаика Али Маруфоглу, большей частью издававшего свои художественные образцы в газете "Афаг" и т.д. Помимо названных прозаиков, авторы "История иракско-туркманской литературы" ведут речь и о других таких прозаиках, как Хашим Касым Салихи, Тофик Джалал Орхан, Мовлуд Таха Гаялы, Яшар Баятлы, Ахмед Шукрю Агаоглу, Савах Гасан Несим, Нусра Мардан, Муса Зеки Мустафа, Сабах Тузлу, Джалал Полад, Чингиз Байрақдар и др.

Авторы книги также коснулись и вопросов развития в иракско-туркманской литературе жанра драмы и театра, рассмотрев в эксклюзивном ключе отдельные проблемы драмы и театральных представлений, привлекая к вниманию драматургические образцы Габиля Ахмеда, Хусни, Абдуллаха Джума, Мухаммеда Гасыма и др., известные зрителям интересными по своей тематике и содержанию пьес "Мастер Тиран", "Да здравствуют врачи", "Хозяин базара", "Базар", "Неоконченная сказка" и др.

Итак, перед нами, как первый опыт - эксклюзивная панорама развития и формирования истории иракско-туркманской литературы целой эпохи. ●

Aytən QULİYEVA

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Molla Mehrəli Fədəvi yaradıcılığına bir nəzər

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutan Molla Mehrəli Fədəvinin həyat və fəaliyyəti haqqında elmi tədqiqatlarda nisbətən az məlumat vardır. O, Qacarlar dövründə Təbrizdə yaşamış, yoxsul bir həyat sürmüşdür. Fədəvi təxəllüsü ilə Azərbaycan, fars və ərəb dillərində şeirlər yazmışdır. Əsasən satirik şeirlər yazan Fədəvinin əxlaqi-didaktik üslubda da təqdirəlayiq əsərləri vardır. Onun poeziyasında satirik çalarlar məhəbbət və fəlsəfi vurğu ilə birləşir. Belə ki, şeirin əvvəlində yarı vüsalına tələsən aşiqin simasında ictimai motivlər ön plana çəkilir:

*Ey cavanlar, qocalıq vaxtı gəlir,
Nə gülüm, dəxi nə bayram tutum.
Şeyxülislamı görən kafər olur,
Mən necə şiveyi-islam tutum?* (1, s. 209)

Molla Mehrəli şeirin sonuncu mısrası ilə şair xilqətinə səslənir, təkrarlanan poetik qəliblərdən uzaqlaşmış əldə coşğun təbin piyaləsini tutmağa meyl edir:

*Dəftəri dərs buraxdın, Fədəvi,
İstəram sağəri-ilham tutum* (1, s. 209).

"Dənışməndani-Azərbaycan"ın müəllifi Məhəmmədəli Tərbəyət təzkirəsində Molla Mehrəli Fədəvinin həyatı haqqında lakonik məlumatlar verir. Yaradıcılığına münasibətdə isə yazır: "O, Əli ibn Əbu Talibin mədhində bir qəsidə demişdir ki... bu qəsidənin hicri-qəməri 1258 (1842) - ci ildə xəttat Mirzə Şəfinin gözəl xətti ilə yazılmış nüsxəsi Tehranın "Məqul-Mənqul" institutunda saxlanılır" (2, s. 347). Otuz beytdən ibarət bu ərəbcə qəsidəyə hətta müasir dövrün Cənubi Azərbaycan şairlərindən mühəndis ləqəbli Nəqəvi Həmid Təbrizi fars dilində təxmis yazmışdır.

Ədəbiyyat tarixinin dərin bilicisi, təzkirəşünas Qulam Məmmədlinin Molla Mehrəli Fədəvi haqqında topladığı məlumatlar şairin həyat və

yaradıcılıq yolunun tədqiqində əhəmiyyətə malikdir. Q.Məmmədlinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan şəxsi arxiv sənədləri içərisində Fədəvidən bəhs olunan 3 vərəqdən ibarət əski Azərbaycan əlifbası ilə yazılmış qeydlər vardır. Təzkirəçi bu qeydləri Mirzə Fərhad Qacarın "Zənbil" əsərindən götürmüşdür. Məlumdur ki, Fərhad Mirzə Qacar məşhur "Səyahətnamə"sində də Azərbaycan haqqında geniş məlumat verir. "Fərhad Mirzə səfərdən qayıdanda yenidən Bakı ilə tanışlığını (19-25 mart) davam etdirir. Bakıda olarkən neft mədənləri, neft ayırma zavodları ilə tanışlıq mühüm yer tutur. Fərhad Mirzə Bakıda olarkən martın 26-da "Əkinçi" qəzetinin redaktoru Həsən bəy Zərdabi ilə də görüşür" (3, s. 9). Q.Məmmədlinin avtoqraf qeydindən aydın olur ki, o, Fərhad Mirzə Qacarın Molla Mehrəli haqqında "Zənbil"də fars dilində verdiyi məlumatları üslubi baxımdan sadələşdirərək dilimizə tərcümə etmişdir: "1262-ci ildə Təbrizdə vəfat etmişdir. Fəsih bəyanı və aydın dili vardır. Libası köhnə olardı. Bir yerə qonaq getsə idi, ev yiyəsi onun sözündən çıxma bilməzdi. Bir kasası vardı. Onu halva, plov və xuruş ilə doldurub əbasının altına alar və yeyərdi. Ölümündən sonra evindən nımə qab,

qurumuş və kiflənmiş plov, halva tapırlar. Üç yüzədek kitabı var imiş. Bunlardan çoxu öz xətti ilə yazılmış imiş. Orta dərəcədə şikəstə nəstəliq xətti vardır. Həyatının sonlarına yaxın evlənmiş və övladı olmuşdur. Şeir sənətində istedadı malik idi. Ən yaxşı şeirləri azərbaycancadır, sonra ərəbcə, sonra farsca"(4). Mənbələrdə verilən məlumatlara görə, gec ailə qurduğundan toyundan bir neçə gün sonra bu şeiri yazır:

*O rəfiqlər ki, mənim varım idi,
Dedilər, Mehrəli damad olmaz.
Belə verdim ki, dedi məşşatə,
Bu xərabə dəxi abad olmaz.
Aşiq oldun, "Fədəvi", əqli burax,
Bir arusa iki damad olmaz(5, s.170).*

Molla Mehrəli dövrünün fəzil, ziyalı bir şəxsiyyəti kimi 3 dildə poeziya nümunələri yaratmışdır. Onun həmçinin "Təbriz-tarixi" əsərinin müəllifi Nadir Mirzənin müəllimi olduğu qeyd edilir. "Molla Mehrəli Fədəvinin irsinə nəzər saldıqda, onun hər üç dili mükəmməl səviyyədə mənimsədiyini, misilsiz şeirlər yazdığını görə bilərik. Şarın həzrəti Əli haqqında yazdığı qəsidəsinin şöhrəti, onun İranda və İrandan kənarda tərcüməsi, qəbulu, təsdiqlənməsi Fədəvinin poetik gücünün, həmçinin ərəb dilində ustalığının qəti sübutudur. Bu qəsidə Əmir əl-Möminin Əlinin (ə) davamçılarının saf və aydın imanının zərif bir səmimiyyətlə ifadəsidir. Qəsidə türk və fars dillərinə tərcümə edilmiş, ona nəzirələr yazılmışdır"(6). Fədəvinin bu məşhur qəsidəsinə yazılmış ən gözəl nəzirələrdən biri Seyid Əzim Şirvaniyə aiddir:

*Gərçi biganə idim mən, lakin,
Eşq odu canıma salmışdı şərər.
Eşidib gördüm edər bu sözü zikr,
Gah ney nəğmədə, gah nalədə tar:
Ha Əliyyun bəşərun keyfə bəşər!
Rəbbəhu fihi təcəllə və zəhər...(7, s. 569)*

Q.Məmmədli Fədəvi haqqında digər avtoqraf qeydində yazır: "Uzun bir qəsidə demişdir ki, bu beyt ilə başlayır:

*Yox gülə eşqi bülbülün, eşq budur ki, məndə var,
Güldə nə hüsn, ey pəri, hüsn budur ki, səndə var.
Xəlv həzizi fərşdən heyfislənin gedənlərə,
Zirvəyi ərşidən mənəm, "heyf" o, əyləndə var" (4).*

Fədəvi misralarda insan ilə təbiət arasında rəmzi müqayisədə maraqlı simvolika yaradır.

Şərq ədəbiyyatında sədaqətli aşiq simasında "bülbül"ün "gül"ə olan məhəbbətini, o cümlədən məşuqənin gözəl hüsnü ilə qızılgülü qarşılaşdırır. Sədaqətdə özünü, gözəllikdə və saflıqda məşuqəni sabitqədəm sayır. Molla Mehrəli bəzilərinin "həzizi fərşdən" (ən aşağı mərtəbədən) "gedənlərə" təəssüfləndiyini bildirir, lakin "zirvəyi ərşdə" (göyün yuxarı qatlarında) olan şair isə "heyf"i riyakarlıqla "əylən"lərdə görür.

Molla Mehrəli Fədəvinin "Olmaz" rədifli qəzəli ictimai, fəlsəfi məzmun daşıyır. Müəllif bu qəzəldə müxtəlif mövzulu ictimai problemləri, oxucunu dərin düşüncəyə qərq edən idraki sualları ortaya qoyur, özünəməxsus cavablar verir. O, "müəllim"ə müraciətlə, insan övladının dünyəvi qəliblərdən qurtulub ona əzab verən cəmiyyət diktələrindən uzaqlaşmağını istəyir. Bəşərin yalnız azad, unikal düşüncə ilə kamillik zirvəsinə nail olacağını söyləyir. Lalənin ləçəklərindəki "qara boya" ilə dünya müşkülləri arasında simvolik bənzətmə yaradır:

*Ey müəllim, mənə öz halıma qoy,
Sənə şagird olan ustad olmaz.
Lalənin bağına baxcaq bildim,
Dəhr bağında olan şad olmaz (8, s. 71).*

Molla Mehrəli Fədəvinin istər mövzu və ideya, istərsə bədii ifadə vasitələrinin zənginliyi baxımından rəngarəng olan poeziyası müasir dövrümüzdə də diqqəti cəlb edir. Şairin həyat və fəaliyyətinin elmi tədqiqata cəlb olunması əhəmiyyətə malikdir. ●

Ədəbiyyat:

1. Rəhimova Aybəniz. Qulam Məmmədli "Təzkirə"si. Bakı, Elm və təhsil, 2012.
2. Məhəmmədli Tərbizət. "Dənizməndani-Azərbaycan". Tərcümə edənlər: İ.Şəms, Q.Kəndli. Bakı, Azərbaycan, 1987.
3. Fərhad Mirzə Qacar. Səfərnəmə. Fars dilindən tərcümə edənlər: Tahirə Həsənzadə. Bakı, Elm və Təhsil, 2017.
4. Məmmədli Qulam. Qovluq. Fond 31, s.v. 7
5. Türk ədəbiyyatı və mədəniyyətində "Gülüş, mizah və təzn". Toplayıb tərtib edənlər: Əli Polad Vahabzadə. Təbriz, Bahar Doxt, 2019.
6. <https://turuz.com/en/book/title/Malla+Mehr>
7. Seyid Əzim Şirvani. Türk şeirlərinin divanı. Tərtib, müqəddimə və qeydlər: doktor Hüseyn Məhəmməd-zadə Sədiq. Təbriz, Naday şəms, 1386.
8. Zənbil. Fərhad Mirzə Qacar. Tehran, 1329.

Ramiz QASIMOV

AMEA Naxçıvan Bölməsinin əməkdaşı,
filologiya elmləri doktoru, dosent

Milli mətbuatımızın "Molla Nəsrəddin"i

Böyük inkişaf yolu keçən milli mətbuatımızın zənginləşməsi və daha da inkişafında "Molla Nəsrəddin" jurnalı özünəməxsus xidmətləri ilə mühüm yer tutur. Mübaliğəsiz demək olar ki, "Molla Nəsrəddin" jurnalı publisistik püxtəliyi, jurnalistika peşəkarlığı, müxbirlik məharəti, janr müxtəlifliyi, milli ideyalılığı, xalqa bağlılığı, xalq yaradıcılığı ənənələrinə sədaqəti, ana dilinə məhəbbəti və dilinin sadəliyi, eləcə də müasirliyi və bəşəri dəyərlərə hörməti ilə səciyyələnidir. Mübarizə amalını "xalqın xoşbəxtliyi yoluna" həsr edən bu jurnal ilk nömrəsindən başlamış son nömrəsinə qədər 25 il ərzində "vətən, millət, dil" ideyasına xidmət göstərmişdir.

Görkəmli yazıçı, dramaturq, şair, publisist, pedaqoq, nəşir Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı Sərəncamda da deyilir: "Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan ədəbiyyatının yeni mərhələyə yüksəlməsində müstəsna rol oynamış və bütöv bir ədəbi məktəb formalaşdırmış qüdrətli şəxsiyyətdir... Ana dilinin saflığı uğrunda daim mübarizə aparmış Cəlil Məmmədquluzadənin meydana gətirdiyi qiymətli dram və nəsr əsərləri, parlaq publisistika dərin humanist məzmunla malik olub, özündə milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətini ehtiva edir. Azərbaycanda və onun hüdudlarından kənarda geniş yayılaraq milli oyanışa, yeniləşmə hərəkatına yol açan və azadlıq ideyalarının inkişafına qüvvətli təsir göstərən "Molla Nəsrəddin" jurnalı məhz Mirzə Cəlil dühasının məhsuludur".

"Sizi deyib gəlmişəm" baş proqramı ilə xalqına və vətəninə məhəbbətdən yoğrulmuş jurnalın ətrafında çoxsaylı ziyalı və ədiblər toplaşaraq "Molla Nəsrəddin" adlı bir məktəbi də formalaşdırmış oldular. "Molla Nəsrəddin" özünün satirik ruhu, şirin yumoru, sadə dili və xalqın xoşbəxtliyinə əsaslanan meyarı ilə milli yaradıcılıq ənənələrini yeni əsrdə bir qədər də inkişaf etdirmiş və zənginləş-

dirmiş oldu. Məhz onun xidmətləri sayəsində milli mətbuatımızda azərbaycançılıq düşüncəli kütləvi oxunaqlılığa malik yığcam publisistik janr nümunələri geniş meydan tapdı. Dövrünün görkəmli fikir adamı, söz və fikir zadəganı kimi geniş şöhrətə malik böyük ideoloq, məşhur "Füyuzat" jurnalının redaktoru Əli bəy Hüseynzadənin "Yaxşı yazırsınız... Belə də yazmaq olarmış" fikirləri də bu jurnalın milli mətbuat və jurnalistika tariximizdə tutduğu əhəmiyyətli yeri və oynadığı misilsiz xidmətləri etiraf edən mühüm faktdır. Bu baxımdan, xalq yolunda xidmətləri misilsiz olan böyük ictimai xadim və görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadə həm də milli mətbuatımızın inkişafı və intişarında mühüm xidmətləri ilə yadda qalmışdır. Bu mənada bənzərsiz yumoristik jurnal olan "Molla Nəsrəddin" jurnalı "Dünyada sözdən böyük yadigar yoxdur" deyən böyük ustad Cəlil Məmmədquluzadənin və onun yoldaşları olan molla-nəsrəddinçi ədiblərin məhəbbətlə sevdikləri Azərbaycan xalqına və onun gələcəyinə miras qoyduqları ən böyük yadigar oldu. Görkəmli elm adamı, böyük mirzəcəlisünas alim, akademik İsa Həbibbəylinin də yazdığı kimi: "Şərq aləminə ilk satira günəşi ilk dəfə "Molla Nəsrəddin"dən doğmuşdur. Məhkum Şərqin oyanışı, dirçəlişi və istiqlalı uğrunda geniş, sistemli və ardıcıl mübarizə "Molla Nəsrəddin"

dərgisi ilə başlamışdır. "Molla Nəsrəddin" dərgisi Azərbaycanda və türk-müsəlman dünyasında milli azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizənin ədəbiyyatda və mətbuatdakı sərkərdəsidir".

Böyük alim və publisist Məhəmməd ağa Şah-taxtılının "Şərqi-Rus" qəzetindən başlanan "jurnalistika məşqindən" sonra qəlbi xalqına xidmət amalı ilə döyünən dahi söz adamı Cəlil Məmməd-quluzadə görkəmli ziyalı, əqidə və məslək dostu Ömər Faiq Nəmanzadə ilə birgə dünyalarca məşhur olan "Molla Nəsrəddin" jurnalının əsasını qoymuşdur. Mirzə Cəlil isə, deyildiyi kimi, bu jurnalın, o cümlədən molla-nəsrəddinçi ədiblərin ağsaqqalı, yol göstərəni və ideoloqu idi. 1906-cı il aprelin 7-dən nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalı "Əkinçi"dən başlanılan milli mətbuatçılıq ənənələrini davam etdirməklə bərabər Azərbaycan mətbuatı və jurnalistikasına yeni ənənələr gətirməyə və onu zənginləşdirməyə də müvəffəq oldu. Bu jurnalın xidmətlərindən biri də o idi ki, ətrafında birləşdirdiyi milli ziyalı və ədiblər kollektivindən Azərbaycan ictimai fikri və ədəbiyyatı tarixinə Mirzə Ələkbər Sabir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Əliqulu Qəmküsar, Məmmədşəhid Ordubadi, Əli Nəzmi, Mirzə Əli Möcüz və başqa görkəmli ədəbi simalar bəxş etmişdir. Karikatura və şəkillərə də üstünlük verən "Molla Nəsrəddin" dərgisi həm də Azərbaycan incəsənətində karikaturanın inkişafına böyük imkanlar açmış, Azərbaycanda satirik qrafika və karikatura sənətinin yaranmasına vasitə olduğu kimi Oskar Şmerling, İozef Rotter, Əzim Əzimzadə, Seyidəli Behzad, İsmayıl Axundov, Hüseyn Əliyev, Qəzənfər Xəlilov və başqaları kimi karikatura ustalarının da yaranması və meydana çıx-

masına vəsilə olmuşdur. Xalqına bağlı insanların vətənə xidmət vasitəsinə çevrilən "Molla Nəsrəddin" jurnalı təkcə Azərbaycanda deyil, maarif, nəşr və bir sıra ictimai inkişaf baxımından bir çox türk-müsəlman xalqlarını qabaqlamaqla Azərbaycan xalqının mübariz və vətənsəvər ziyalılarından əldə etdiyi böyük nailiyyəti təzahür etdirirdi. Adından tutmuş üslubuna qədər xalq yaradıcılığı ənənələrinə dayanan "Molla Nəsrəddin" jurnalı bütün Şərqi aləmi və türk dünyasında ilk rəngli, şəkilli, karikaturalı yeni mətbuat orqanı idi. Xalq lətifələrinə dayanaraq yaranan felyetonlar adı "Molla Nəsrəddin" seçilən milli mətbuat orqanının "öz üzünə gülmək" üslubuna uyğun ədəbi xidmət göstərirdi. Molla-nəsrəddinşünasların yazdığı kimi də, "teleqram, atalar sözləri, poçt qutusu, bilməli xəbərlər" kimi məlum anlayışlar bilavasitə jurnalın kəşfi olaraq mətbuatda janr kimi yetkinləşmiş və jurnalın aparıcı janrlarına çevrilmişdir. 1906-cı ilin aprel ayının 7-də (yeni stillə 20-si) nəşr olunan "Molla Nəsrəddin" jurnalı "Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım!" müraciəti ilə gələrək bütövlükdə xalqı, müsəlman və türk aləmini dostcasına sevrək özünə ünvan seçmişdi. "Ax unudulmuş vətən, ax yazıq vətən! Dünya titrədi, aləmlər mayallaq aşdı, fəleklər bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb gözlərini açdılar və pərakəndə düşmüş qardaşlarını tapıb dağılmış evlərini bina etməyə üz qoydular. Bəs sən hardasan, ay biçarə vətən!" - deyərək həmvətənlərini oyatmağa səsləyən jurnal: "Dünya aləm dəyişildi, mənələr özgə təbir əxz elədi, yəni... hamı buna qail oldu ki, vətən, vətən, vətən, dil, dil, dil millət, millət, millət. Dəxi bu dairələrdən kənar bəni-noi-bəşər üçün nicat yolu yoxdur" deməklə "gərək bir-birinizlə əl-ələ verəsiniz... yəni birləşəsiniz. Çünki vallah, billah, yer haqqı, göy haqqı, bundan başqa sizdən ötrü nicat yolu yoxdur" fikrini təlqin edir, azərbaycanlıların həmrəyliyi və birliyi ideyası ilə çıxış edirdi. Təsədüfi deyil ki, "Sizi deyib gəlmişəm", "Azərbaycan", "Vətəndaşlar", "Cümhuriyyət" və s. kimi zəngin məqalə və felyetonlar Azərbaycan publisistikası və jurnalistikasının yeni məzmununda inkişafında əvəzsiz rola malik olmuşdur. "...Hər bir qələmin öz müqəddəs vəzifəsi var: birinci növbədə millətin xoşbəxtliyi yolunda xidmət etmək", - deyərək xalqının istiqlaliyyəti, milli oyanışı və inkişafı yolunda dönmədən xidmət gös-

tərən nəhəng ictimai və ədəbiyyat xadimi Cəlil Məmmədquluzadə ilk sözündən tutmuş son sözü-nə qədər vətəndaşlıq məktəbi, vətənpərvərlik dər-sliyidir.

Qısa fasilələrlə düz 25 il nəşr olunan və 748 nömrəsi çap olunan "Molla Nəsrəddin" jurnalı həm də yeganə mətbuat orqanı idi ki, bu qədər uzun müddətə nəşr olunmaqla özünəməxsus ənə-nələri ilə məktəb yaratmağa müvəffəq olmuş, həm də Azərbaycan ictimai fikir tarixində tənqidi-realizm cərəyanını formalaşdırmışdır (İkinci belə bir məktəb və romantizm cərəyanını yaratmış mətbuat orqanı "Füyuzat" idi - R.Qasımov). "Baraban" jurnalı rusca, "Şeypur" jurnalı isə Azərbay-canca bu məşhur mətbuat orqanının müterəqqi ənənələrini davam etdirərək ən çətin və məsuli-yətli vaxtlarda Azərbaycan xalqına milli-ideoloji cəhətdən xidmət göstərmişlər. "Molla Nəsrəd-din" jurnalı həm çap olunduğu müddət ərzində milli mənafə və ideologiyaya xidmət etmiş, həm də bu jurnal yeganə mətbuat orqanı idi ki, Azər-baycanın bütövlüyü və milli istiqlalı naminə Cənu-bi Azərbaycanda da fəaliyyət göstərmişdi. Jurnal konkret ictimai mühit və dövrün tələbləri ilə bağlı hərəkət edir, dövrün ictimai sifarişlərini əsasə ala-raq milli istiqlal və siyasi bütövlük ideallarını da ifadə edirdi. Söz yox ki, ilk işə başlayanda "siyasət sözünün baş hərfi olan "s" hərfinin adını çəkməyin qorxulu olduğunu" deyən ədib C.Məmmədquluzadə sonrakı dövrlərdə ardıcıl olaraq siyasət mə-sələlərinə də biganə qalmamış, Azərbaycanın bir-liyi və bütövlüyü, milli istiqlalı, milli həmrəyliyi kimi vacib məsələləri də qələmə almışdır. Müəy-yən fasilələrlə nəşr olunan jurnal 1906-1918-ci il-lərdə Tiflisdə, 1920-1921-ci illərdə 8 nömrə ilə Təbrizdə, 1922-1931-ci illərdə isə Bakıda nəşr olunmuşdur. Ümumiyyətlə isə, "Molla Nəsrəd-din" jurnalı yeganə və ilk mətbuat orqanı idi ki, çap olunduğu yerlərin xəritəsi ilə də - Tiflis (indi-ki Gürcüstan), Təbriz (indiki İran) və müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı - Azər-baycanın tarixi ərazilərini əhatə etmiş, sözün əsl mənasında, böyük və bütöv Azərbaycan coğrafi-yası və ideyasını ortaya qoymuşdur. Vətən, dil və milli istiqlal məsələsi jurnalın əsas məqsədi və ya-radıcılıq məramını təkil edirdi. Və söz yox ki, məhz həyata keçirilən ardıcıl, davamlı, məqsədu-yğun işlərin, əldə olunan milli-ictimai oyanış və

birliyin nəticəsində 1918-ci ildə elan olunan Azər-baycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında "Molla Nəsrəddin" jurnalının da xidmətləri əvəz-siz idi. Məlum olduğu kimi, Sovet dövründə də fəaliyyətini davam etdirən "Molla Nəsrəddin" jurn-alının adının "Allahsız" adı ilə əvəzlənməsinə qarşı jurnalın nəşiri və redaktoru Cəlil Məmmədu-luzadə qəti şəkildə etiraz etmiş, bu və digər səbəb-lərdən yeni dövrün sərt tənqid, qınaq və təqibləri-nə məruz qalmış, 1931-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalı öz fəaliyyətini dayandırmış, 1932-ci ildə isə böyük mütəfəkkir-yazıçı Cəlil Məmmədqulu-zadə dünyasını dəyişmişdir.

Bütün bu xüsusiyyətlərinə, Azərbaycan xalqı-nın inkişafı yolunda göstərdiyi xidmətlərə görə xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev "Molla Nəsrəddin" jurnalını və onun redaktoru Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə irsini yüksək qi-y-mətləndirərək deyirdi: "Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə, əsərləri ilə, publisistikası ilə, böyük mətbuatçılıq fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqının milli oyanışında, milli dirçəlişində əvəz-siz rol oynamışdır. Xalqımızın milli şüurunun for-malaşmasında məhz "Molla Nəsrəddin" jurnalı-nın və Mirzə Cəlilin fəaliyyətinin rolu misilsiz-dir". Bu mənada, "Molla Nəsrəddin" jurnalı "Şərq həyatının ensiklopediyası" adlana biləcək, "xalqa... "öz camalını" göstərib, onu "fikirləşmə-yə" çağıran" bir məcmuə kimi keçdiyi keçməkeş-li mübarizə və mücadilə yolunun millətimizin qarşısındakı böyük xidmətlərinə görə heç zaman öz əhəmiyyətini itirməyəcək, həmişə də öz gülüş və qəh-qəhələri ilə yaddaşlarımızda düşünən və düşündürən publisistika kimi qalacaqdır. AMEA Naxçıvan Bölməsində hazırlanaraq çap edilən "Cəlil Məmmədquluzadə: taleyi və sənəti", "Əli-qulu Qəmküsar: taleyi və sənəti", "Məmməd Səid Ordubadi: taleyi və sənəti" kimi kitablar da ilk satirik milli mətbuat orqanı olan "Molla Nəsrəddin" jurnalı və onun aparıcı nümayəndələrinin xatirəsinə mühüm töhfələrdir. "Molla Nəsrəd-din" jurnalı son dövrlərdə on cildə yenidən nə-fis tərtibatla nəşr edilərək ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. Nəşr edilən "Cəlil Məmmədquluzadə -150", "Molla Nəsrəddin" Ensiklopediyası" və on cildə ibarət nəfis tərtibatlı "Molla Nəsrəddin" jurnalı" da da bu sahədə görülən qiymətli işlər ki-mi razılıq doğurur. ●

İsmayıl MƏMMƏDLİ

AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutunun şöbə müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor

Sözün içində gizlənən kainat: Nəsimi lüğətinin möhtəşəm elmi salnaməsi

Azərbaycan elmi və mədəni fikrinin tarixində elə əsərlər var ki, onlar yalnız bir tədqiqat işi olmaqdan çıxaraq bütöv bir məktəbə, istiqamətə və hətta elmi ənənəyə çevrilir. Xədicə Heydərovanın müəllifi olduğu 3 cildlik "Nəsiminin anadilli əsərlərinin izahlı-ensiklopedik lüğəti" məhz belə fundamental əsərlərdən biridir. Bu lüğət sadəcə sözlərin izahı deyil - o, Nəsimi dünyasının açarı, hürufi təfəkkürün leksik xəritəsi və Azərbaycan dil tarixinin canlı ensiklopediyasıdır.

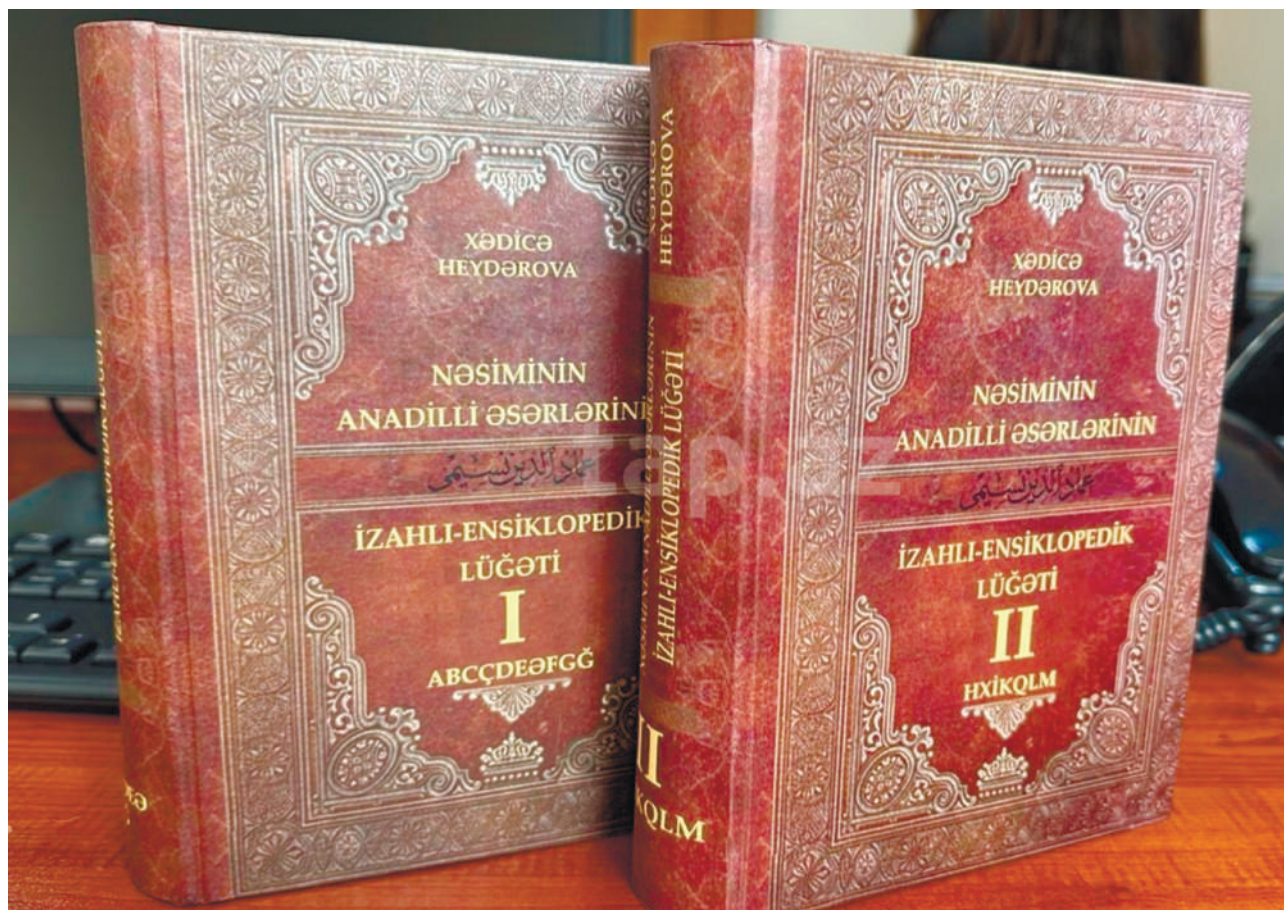
Bu monumental əsərin ən böyük üstünlüyü onun çoxqatlı elmi yanaşmasıdır. Müəllif sözə yalnız leksik vahid kimi deyil, həm də mədəni, fəlsəfi və metafizik fenomen kimi yanaşır. Hər bir maddə zahirə mənadan başlayaraq batini qatlara doğru açılır və oxucu sözün içində gizlənən mənəvi dərinliyi hiss edir. Bu baxımdan lüğət klassik izahlı lüğətlərdən köklü şəkildə fərqlənərək ensiklopedik və hermenevtik xarakter daşıyır.

Əsərin ən diqqətəlayiq cəhətlərindən biri hürufi və təsəvvüfi terminologiyanın sistemli şəkildə təqdimidir. Nəsimi poeziyasında işlənən terminlər yalnız tərcümə edilmir, onların semantik inkişafı, etimologiyası, funksional yükü və poetik kontekstdə qazandığı yeni çalarlar elmi dəqiqliklə izah olunur. Bu isə lüğəti yalnız filoloqlar

üçün deyil, həm də fəlsəfə, dinşünaslıq və mədəniyyətşünaslıq sahəsində çalışan tədqiqatçılar üçün əvəzsiz mənbəyə çevirir.

Lüğətin başqa bir mühüm məziyyəti onun mənbə zənginliyi və tekstoloji əsaslılığıdır. Müəllif klassik əlyazmalara, müxtəlif nəşrlərə və geniş elmi ədəbiyyata söykənərək sözlərin istifadəsini konkret nümunələrlə təqdim edir. Bu nümunələr sadəcə illustrativ xarakter daşımır - onlar sözün semantik diapazonunu açır, onun poetik funksiyasını göstərir və Nəsimi dilinin dinamikasını üzə çıxarır.

Xədicə Heydərovanın lüğəti həm də Azərbaycan lüğətçiliyində yeni mərhələnin başlanğıcıdır. Burada ənənəvi lüğətçilik prinsipləri müasir elmi metodlarla - leksik-semantik təhlil, etimoloji araşdırma, statistik yanaşma və kontekstual ana-

lidlə sintez olunur. Bu yanaşma lüğəti həm də düşündürən, araşdırmaya sövq edən bir elmi mənbəyə çevirir.

Əsərin xüsusi dəyər qazandıran cəhətlərindən biri də Nəsimi poetikasının dil vasitəsilə rekonstruksiyasıdır. Bu lüğət vasitəsilə oxucu Nəsiminin dünyagörüşünü, onun kosmoloji və antropoloji təsəvvürlərini, sözə yüklədiyi metafizik məna qatlarını daha dərinlən anlayır. Söz burada sadəcə işarə deyil - varlığın özüdür, ilahi həqiqətin təcəllisidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür geniş-həcmli və çoxşaxəli lüğətin hazırlanması yalnız elmi bilik deyil, həm də böyük səbr, fədakarlıq və sözə sevgi tələb edir. Müəllifin illərlə apardığı gərgin zəhmətin nəticəsi olan bu əsər Azərbaycan humanitar elminin ön mühüm nailiyyətlərindən biri kimi dəyərləndirilə bilər.

Bu lüğət, eyni zamanda milli kimliyin və dil yaddaşının qorunması baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyır. Nəsimi kimi böyük bir şairin dili üzərində aparılan bu sistemli iş Azərbaycan dilinin tarixi qatlarını üzə çıxarır, onun zənginliyini və ifadə imkanlarını nümayiş etdirir.

Nəticə etibarilə, "Nəsiminin anadilli əsərlərinin izahlı-ensiklopedik lüğəti" yalnız bir elmi əsər olmayıb, həm də sözün, mənanın və həqiqətin qovuşduğu bir mədəniyyət abidəsidir. Bu lüğət Azərbaycan lüğətçiliyinin inkişafında yeni bir mərhələ açır və gələcək tədqiqatlar üçün möhkəm elmi zəmin yaradır.

Xədicə Heydərovanın bu möhtəşəm işi bir daha sübut edir ki, sözün arxasında bütöv bir kainat dayanır - və bu kainatı anlamaq üçün belə əsərlərə ehtiyac var. ●

Ülkər MƏMMƏDOVA

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
filologiya elmləri doktoru, dosent

Dil və hakimiyyət: xilafətin mədəni siyasətində ərəb dilinin rolu

Dünyanın siyasət səhnəsi hər bir yüzillikdə çoxlu sayda hakimiyyət uğrunda aparılmış müharibələrə şahid olmuşdur. Əraziləri müəyyən dövlətlərin, qüvvələrin idarə etməsi və onların digər millətləri öz tabeçiliyinə alması həmin savaşların görünən əsas tərəfləridir. Lakin siyasətin başqa bir xüsusiyyəti də mədəniyyət və dil üzərində hakimiyyətdir. Mənbələrə nəzər saldıqda aydın görünür ki, tarix boyu dilin kamilliyi bir millətin təfəkkürü, onun mənəvi aləminin təzahürü kimi qiymətləndirilməklə yanaşı, siyasətin bir yolu kimi cəmiyyətdə aparıcı rol oynamışdır.

Xilafətin tarixi, qüdrəti, elm və mədəniyyətin inkişafında rolu barədə çoxlu sayda mötəbər əsərlər yazılmışdır. Dövlətin dini əsaslarla idarə olunması və bu amilin önə çəkilməsi onun mahiyyətinə də təsir edirdi.

Xilafətin apardığı ilk mədəni siyasət dillə bağlı idi. Ərəblər fəthlər nəticəsində ərazilərini genişləndirdikcə hegemonluğu təkcə siyasi sferada nümayiş etdirmədilər. Ərəb dili "Qurani-Kərim"-in, hakim təbəqənin, sarayın dili olaraq elm və ədəbiyyatda da əsas götürüldü. İtalyan şərqşünası Françesko Qabrielinin də yazdığı kimi, "ərəb dili inananların və fəth edənlərin dili olaraq, Ərəbistan yarımadasından Aralıq dənizi hövzəsinə, Uzaq Şərqə qədər yayılmışdı" (3, 16).

Təbii ki, dil siyasəti elə aparılırdı ki, mədəni inkişaf üçün ərəb dilini bilmək və əsərlər yaratmaq dövrün mühüm tələbi kimi qiymət-

ləndirilirdi. Əvvəllər məhdud bir ərazidə müxtəlif ləhcələr şəklində danışılan ərəb dili xilafət dövründə geniş ərazilərdə ictimai, siyasi, elmi, ədəbi dilə çevrildi. Akademik Vasim Məmmədəliyevin də yazdığı kimi, "ərəb dili islam aləmində latın dilinin Avropada oynadığı rolu oynayırdı" (1, 7).

Aparılan dil siyasəti həm hakimlik, həm də mövcud mədəniyyətləri mənimsəmə üzərində qurulmuşdu. Bu barədə akademik Vasim Məmmədəliyev yazmışdır: "Xilafətdə çox incə dil siyasəti yeridilirdi, ərəb dilini yaxşı bilməyənlərə heç bir dini və mülki idarədə məsul vəzifə tapşırılmırdı. Bu isə öz növbəsində ərəb dilinə sərbəst surətdə yiyələnməyi tələb edirdi" (1, 88). Zaman keçdikcə bu tələb adi hala çevrildi. Qeyri-ərəblər ərəb dilini mükəmməl şəkildə mənimsəyərək bütün sahələrdə aktiv fəaliyyət göstərməyə başladılar. Hətta görkəmli filoloqların əksəriyyəti əcəmlər idi.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk dəfə ərəbcə yazmış azərbaycanlı şairlərin adlarına Əməvilər dövründə rast gəlinir. Əslən Azərbaycandan olan bu şairlərdən söhbət açarkən İsmayıl İbn Yəsar Nisai, onun qardaşı İbrahim ibn Yəsar və oğlu Məhəmməd ibn İsmayıl, Musa Şəhəvat, Əbülabbas Əmanın adlarını qeyd etmək lazımdır. Mənbələrdə onlar əslən Azərbaycandan olduqları göstərilərsə də, şeirlərini ərəb dilində söyləmişlər. Sonrakı əsrlərdə Azərbaycan nisbəli onlarla şair və alim xilafətin mərkəzi şəhərlərinə üz tutaraq elmi mərkəzlərdə fəaliyyət göstərmişlər. Onların yaratdıqları elmi və ədəbi əsərlər müasir dövrümüzdə tədqiqatçılar tərəfindən ərəbdilli mədəniyyətin qiymətli nümunələri kimi öyrənilir.

Qurani-Kərimin bizlərə ərəb dilində çatdırılması hakimiyyətin apardığı dil siyasətini daha da möhkəmləndirirdi. Bunun nəticəsidir ki, xilafət ərazisində etirazların, üsyanların gücləndiyi, şüublərin öz xalqlarının keçmişini və mədəniyyətini önə çəkdiyi, fəxrlə bəyan etdiyi zamanlarda belə, ərəb dili elmin, ədəbiyyatın dili sayılırdı. Rusiyalı alimlər İ.M.Filştinskiyin və B.Ya.Şidfarın da bildirdikləri kimi, "xilafətdə ərəb dilinin üstünlüyü o qədər genişlənmişdi ki, ərəblərə və onların mədəniyyətinə qarşı sərt mövqedə olan, "Şuubiyyə" adlanan qruplar öz anti-ərəb təbliğatları üçün belə ərəb dilindən istifadə edirdilər" (4, 93). Bu da onu aydın göstərir ki, dil siyasəti daha incə şəkildə cəmiyyətə yeridilir və qarşıdurmalara baxmayaraq, ustalıqla idarə olunurdu.

XI əsrdən etibarən isə mədəni mühitdə dil paralelliyi yarandı. Bəzi ərazilərdə mədəni mühitdə ərəb dili ilə yanaşı fars dili də hakimiyyəti ələ aldı. Bu da siyasi səhnədə baş verən dəyişikliklərlə əlaqəli idi.

Ərəblərin siyasəti dini təbliğ və hökmranlıq planı ilə məhdudlaşmırdı. Onlar geniş əra-

zilərini ələ keçirməklə yüzilliklər boyu yaşadıkları həyat tərzindən fərqli bir aləmə qapı açmışdılar. Siyasi cəhətdən məğlub olmuş xalqların hər biri cəmiyyətin formalaşması və inkişafı üçün yüksək bacarığa sahib idilər. Bu səbəbdən də, xilafətin idarəçiliyində birgə fəaliyyət və inkişaf mexanizmi əsas götürüldü. İtalyan şərqşünası Françesko Qabrieli bu barədə yazırdı: "İslam digər dinlərdən daha çox totalitar xarakter daşıyır, çünki o, insanın yalnız dini şüurla bağlı olan tərəflərini deyil, bütövlükdə insanı əhatə edir" (3, 14). Mədəni inkişafa bu şəkildə yanaşma, keçmiş qorumaq və müxtəlif xalqların birgə fəaliyyəti daha sürətli tərəqqiyə gətirib çıxarırdı.

Bölgədə ərəb dilinin nüfuzunun artması keçmiş mədəniyyətlərin məhz bu dildə öyrənilməsinə, yaşadılmasına və sonrakı yüzilliklərə ötürülməsinə gətirib çıxardı. İtalyan şərqşünası Françesko Qabrieli yazmışdır: "Ərəb dilinin təzyiqi ilə latın, yunan, qipti, suryani, aramey və pəhləvi dilləri canlı dillər kimi yox oldu" (3, 17). Aparılan dil siyasətində ərəb dili zəfər çalması qədim mədəniyyətlərin orijinaldan deyil, tərcümələr vasitəsilə yaşadılması ilə nəticələndi.

Ümummüsəlman mədəni mühitində antik dövrlərdə yaranmış elmi biliklərin öyrənilməsinə cəhdlər olunur, yunan, fars, siriyanı və başqa dillərdən ərəb dilinə tərcümələr edilirdi. AMEA-nın müxbir üzvü Zakir Məmmədov bildirirdi ki, "xüsusən Məmun (813-833) zamanında 832-ci ildə tərcüməçilər üçün ayrıca bir məktəb təsis etmişdi" (2, 29). Həmin tərcümələrin sonrakı elmin inkişafında misilsiz rolu vardır. Eyni zamanda bu biliklər Avropa renessans mədəniyyətinə məhz tərcümələrin sayəsində bəlli olmuşdur.

Prof. İ.M.Filştinski bildirirdi ki, dünya elminə qapı açmış ümummüsəlman mədəniyyətinə xidmət göstərən tərcüməçilər ilk növ-

bədə astrologiya, kimya, tibbi əsərlərin ərəb dilinə çevrilməsinə diqqəti yönəltdilər. Suriyalılardan, yunanlardan, farslardan olan tərcüməçilər ərəbləri Arximedon, Ptolomeyin, Platonun, Aristotelin riyaziyyata, astronomiyaya, fəlsəfəyə dair əsərlərilə, hind və yunanların tibbə dair traktatları ilə, farsların tarixi və didaktik əsərlərilə tanış etdilər. "Əl-Məmunun tərcümə kollegiyası bir çox istedadlı və məhsuldar tərcüməçiləri bir araya gətirdi. Burada Yuxanna ibn al-Batrik, Kosta ibn Luka, Huneyn ibn İshaq və onun oğlu, Səbit ibn Qurrə, Məta ibn Yonus, Sinan ibn Səbit və digərləri çalışırdılar. Burada Yunan dilindən suriya və fars dilinə, amma əsasən ərəb dilinə kitablar tərcümə edilirdi" (4, 87).

Söz sənəti sahəsində möhkəm bir özülə dayanan ərəblər islamın əvvəllərindən başlayaraq öz qədim mədəniyyətlərini sistemləşdirib yaşatmağa və yaymağa çalışdılar. Belə ki, "Qurani-Kərim"-in düzgün qiraəti və ərəb dilinin təşəkkülü məqsədilə yaranmış beş məşhur qrammatika məktəbinin adı məlumdur: Bəsrə, Kufə, Bağdad, Əndəlis, Misir. Siyasi cəhətdən məğlub olmalarına baxmayaraq, ümummüsəlman mədəniyyətində cəmlənmiş və öz töhfələrini verən xalqlar dilçilik sahəsində də xidmətlər göstərdilər. Ərəb dilçilik tarixinə nəzər saldıqda məşhur dilçilər arasında çoxlu sayda qeyri-ərəblərin adlarına da rast gəlinir. Azərbaycanda ərəb dilçilik tarixinin görkəmli tədqiqatçısı akademik Vəsim Məmmədəliyev bu mövzuda yazmışdır: "Ayrı-ayrı xalqların nümayəndələri ərəb dilini öyrənməklə yanaşı, onun qrammatik qayda-qanunlarını, incəliklərini, üslub xüsusiyyətlərini tədqiq etmək sahəsində ərəblərin özlərindən az xidmət göstərmişlər. Bu məsələ barəsində danışarkən ərəb dilçiliyinin ən görkəmli nümayəndələrindən hesab edilən mənşə etibarilə fars Si-

bəveyhi, əl-Əxfəş əl-Əvsət, əl-Kisai, əl-Fərra, əs-Sirafi, Orta Asiyanın Əbu Nəsr Fərabi, İbn Sina, İsmail əl-Cövhəri, Zəməxsəri, Azərbaycanın Xətib Təbrizi, Əbdülvahab əz-Zəncani, Cəmaləddin əl-Ərdəbili və Sədəddin əl-Bərdəinin yalnız adlarını çəkmək kifayətdir" (1, 88).

Xətib Təbrizi əslən Azərbaycandan olmasına baxmayaraq, ərəb dilini mükəmməl bilməsi sayəsində şeir divanlarına və antologiyalara yazdığı şərhilə ərəb ədəbiyyatşünaslığına böyük töhfələr vermişdir. Alimin xidmətlərilə həm zamanında, həm də müasir dövrümüzdə yüksək qiymətləndirilir. Onun elmi fəaliyyətini aparılmış mədəni siyasətin bir hissəsi saymaq mümkündür.

Aparılan dil siyasətinin nəticəsidir ki, orta əsrlərdə yazıb-yaratmış görkəmli azərbaycanlıların əsərləri zamanımıza ana dilində yox, dövrün tələbinə uyğun ərəb və fars dillərində gəlib çatmışdır. Lakin ərəblərdə digər xalqlara qarşı ayrıseçkilik düşüncəsinə, aparılan dil siyasətinə baxmayaraq, qeyri-ərəblər bütün sahələrdə, o cümlədən ərəblərin keçmişini yaşatmaq istiqamətində də fəal olmuş və öndə getmişlər. ●

Ədəbiyyat:

1. Məmmədəliyev V.M. *Ərəb dilçiliyi*. Bakı, 1985
2. Məmmədov Zakir. *Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi*. Bakı, 1994
3. Габриэли Ф. Основные тенденции развития в литературах ислама. Арабская средневековая культура и литература. (Сборник статей зарубежных ученых). Москва 1978
4. Фильштинский И.М., Шидфар Б.Я.. Очерк арабо мусульманской культуры (ВЫЫ-ХП вв.). Москва, 1971

Akif AZALP
Şair və tərcüman

Yaşar QASIMBƏYLİ
*AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi
işçisi, filologiya elmləri doktoru,
professor*

Böyük Nəvaişünasın Azərbaycan sevgisi

*(Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, prof. Nurbay Cabbarın
elmi-yaradıcılıq portretinə cizgilər)*

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonları və 90-cı illərin əvvəllərində Özbəkistanın ədəbi-mədəni mühitində ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinin meydana çıxması diqqəti cəlb edirdi. Məmləkətdə ictimai-siyasi proseslərin dəyişməsi və dərinləşməsi fonunda poeziya və prozada mühüm yenilənmələrlə yanaşı, ədəbi-tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda da təzə imzalar, özünəməxsus yaradıcılıq yolları və təmayülləri özünü birüzə verməyə başlayırdı. Gənc münəqqid və ədəbiyyatşünaslar yalnız yekunlaşmaqda olan sovet epoxasının ədəbiyyatını və mədəniyyəti deyil, ümumən, klassik milli-mədəni irsimizi yenidən tənqidi surətdə nəzərdən keçirməyi, dəyərləndirməyi israrla vurğulayıb, tamamilə kökündən təzələnmə arzuları ilə yaşayıb və yazıb-yaradırdılar.

Bugün artıq filologiya elmləri doktoru, professor və bütün türk dünyasının tanınmış ədəbiyyatşünas alimi kimi etiraf olunan Nurbay Cabbar da məhz həmin zaman kəsimində elm aləminə təşrif buyuran özünəməxsus istedadlardan biri idi. Prof. Nurbay Cabbarı elm sahəsindəki yaşlıları, ədəbi tay-tuşları ilə birləşdirən və onlardan fərqləndirən cəhətləri çoxdur. Biz bu yazımızda XXI əsr özbək ədəbiyyatşünaslığının flaqmanlarından birinə çevrilmiş zəhmətkeş alimi öz zamandaşlarından daha çox ayıran və səciyyələndirən elmi-estetik manerası və ehtiva xüsusiyyətlərindən, onun vətənpərvər bir elm adamı, bütün varlığı ilə ziyalı vətəndaş kimi fərdi məziyyətlərindən bəhs etmək fikrindəyik.

Prof. Nurbay Cabbarın elmi yaradıcılığını fərdiləşdirən və səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri onun əsərlərinin nəzəri-estetik dərinliyi və həmişə fundamental xarakterə malik olması, məhz bu yöndə ədəbi-elmi realıq kəsb etməsidir.

Əlişir Nəvai "Xəmsə"sinin mötəbər tədqiqatçılarından olan prof. Nurbay Cabbar ulu sənətkarın mənəvi-mədəni mənbələrindən bəhs edərkən yazır: "Böyük Azərbaycan şairi Şeyx Nizami Gəncəvinin dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi xəzinə - xəmsəçilik ənənəsi barəsində bir çox görkəmli alimlər öz fikirlərini bildirib. Nizami Gəncəvi "Xəmsə"si fars dilində yazılmasına baxmayaraq, onun mahiyyətinə və ruhuna türk təfəkkürü, türk dilinin şəhdi-şəkəri, türk dünyagörüşü və ru-

hu hopmuşdu. Dahi özbək mütəfəkkiri Əlişir Nəvai isə öz "Xəmsə"si ilə ustad Nizami Gəncəvinin başladığı qutlu ədəbi ənənəni yeni mərhələyə qaldırdı, eyni zamanda öz dahi ustadının müqəddəs arzusunu yerinə yetirdi - "Xəmsə"ni türk dilində, yüksək bədii səviyyədə yaratmağa müvəffəq oldu." Həqiqətən də, Nizami Gəncəvi "Xəmsə"sinin doğma türk dilində yaradılması, yeni qayələr, obrazlar, süjetlər və fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirilərək ərəsəyə gətirilməsi yalnız türk xalqları mədəniyyətinin deyil, həm də cahan ədəbiyyatının misilsiz nailiyyətlərindən biri idi.

İki dahi sənətkarın "Xəmsə"lərində əks etmiş yaradıcılıq konsepsiyaları müxtəlif dövrlərdə müxtəlif alimlər tərəfindən öyrənilmiş və dəyərləndirilmişdir. Onların arasındakı müştərkilik və özünəməxsusluğun elmi-estetik məzmunu, əsas epik qəhrəmanların xarakterik xüsusiyyətləri, Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai zamanlarının hər iki eposdakı inikası, hər iki müəllifin insan konsepsiyası və başqa məziyyətləri haqqında nəvaişünaslıqda xeyli mühüm mülahizələr irəli sürülüb.

"Məani əhlinin sahibqıranı", yəni mənalar əhlinin şahənşahı monoqrafiyasında iste-

dadlı alim Əlişir Nəvai və zamandaşlarının şəxsiyyətini, mürəkkəb və çoxcəhətli fəaliyyətini, hətta böyük şairin bir çox əsərlərini ədəbi-tarixi mənbələr və tarixi simalərin şahidliyi fonunda təhlil etməyə üstünlük verir. Məsələn, prof. N.Cabbar yazır ki, 1469-cu ildə Sultan Əbu Səyid Mirzə Qarabağda öldürülür. Təbii ki, bu görünməmiş və gözlənilməyən faciə nəhəng imperiyanın bütün vilayətlərində güclü əks-səda doğurur. Amma bu faciə ilə yanaşı Teymurilər səltənətinin həyatında və tarixində həm də əlamətdar bir hadisə cərəyan etməyə başlayır. Bu yeniliyin mühümlüyü Herat taxtına çıxmağa can atan şəxsin yaxın gələcəkdə Türküstan və ümumən, türk dünyasının taleyində həlledici rol oynacaq Hüseyn Bayqaranın hakimiyyəti öz əlinə alması ilə bağlı idi. 1469-cu ilin 14 aprelində Ramazan bayramı münasibətilə təşkil olunan qəbul mərasimində gənc Əlişir Nəvai uşaqlıq dostuna həsr etdiyi məşhur "Hilaliyyə" qəsidəsini şəxsən Hüseyn Bayqaranın özünə təqdim edir. Gənc şair qəsidədə təzəcə taxta çıxmış gənc hökmdara ideal şah haqqındakı istək və arzularını ifadə edirdi. Aşağıdakı misralar da bilavasitə Hüseyn Bayqaraya ünvanlanmışdı:

Şahlar dərvişiyu dərvişlər şahı ki, haqq

Şah qıldı surətin, dərviş qıldı siyrətin...

Bu çoxmənalı beytdə Ə.Nəvai öz uşaqlıq və şah dostunun obyektiv obrazını yaratmağa çalışıb. Keçmiş salnamələr və Türküstan tarixinin mötəbər şahidləri Əlişir Nəvainin bu qəsidəsinin həqiqətə son dərəcə yaxın olmasını vurğulamışlar. Hüseyn Bayqaranı şahların dərvişi, dərvişlərin şahı kimi çox mürəkkəb və hikmətamiz xarakterə malik tarixi şəxs dərəcəsinə, surətən şah, siyrətən isə dərviş səviyyəsində dəyərləndirməsi Nəvainin və o dövrün zamandaşlarında razılıq doğurmuşdu. Yuxarıda misal gətirdiyimiz beyt müəllifin ədalətli şah və dövlət konsepsiyasını öz mahiyyətində müvəffəqiyyətlə əks etdirilir. Zətən, Əli-

şir Nəvai sevimli dostu və səltənət sahibi Hüseyn Bayqara simasında, onun dövlətə rəhbərlik fəaliyyətində gördüyü, müşahidə etdiyi həm də arzuladığı keyfiyyətləri, cəhətləri cəmi bir beytdə - "Hilaliyyə" qəsidəsinin şah beytində məharətlə ifadə etməyi bacarmışdı.

Prof. N.Cabbar qeyd etdiyimiz monoqrafiyasında Əlişir Nəvainin Mirzə Uluqbəy dövrü türk ədəbiyyatına münasibətindən də bəhs edib. Kitabda vurğulandığı kimi, Məhəmməd Tarağay Uluqbəyin (1394-1449) hakimiyyəti dövründə Türküstanda riyaziyyat, astronomiya, tibb, tarix elmləri ilə bir sırada ədəbiyyatın və ədəbiyyatşünaslıq elminin də inkişaf edib zənginləşdiyini Ə.Nəvainin əsərlərindən öyrənirik. Müəllif onu da nəzərimizə çatdırır ki, Əlişir Nəvai və Teymurlər dövrü ədəbiyyatı problemindən bəhs edən bir sıra tədqiqatlar mövcud olsa da, amma bu mühüm elmi-nəzəri müəmma yetərin-cə araşdırılmayıb. Dahi şair və mütəfəkkirin "Məcalis-n-nəfais" təzkirəsində, bir sıra başqa əsərlərində Mirzə Uluqbəyə aid qiymətli məlumatlara rast gəlirik. Amma bu yöndəki bilgi və məlumatlar tarixi və xronoloji ardıcılıqla öyrənilməmiş, elmi cəhətdən sistemləşdirilməmişdir. Ə.Nəvainin şəxsən özünün Mirzə Uluqbəyə və onun dövlətçilik fəaliyyətinə elmi münasibətinin tədqiqini də dolğun və obyektiv hesab edə bilmərik. Mirzə Uluqbəy Ə.Nəvainin ürəkdən sevdidi və yüksək dəyərləndirdiyi Teymuri şahzadələrdən olmuşdur. Dahi sənətkar və dövlət xadimi özü də Hüseyn Bayqara sarayında çox böyük vəzifələrdə çalışarkən Mirzə Uluqbəyin ədalətlik və xalqpərvərlik prinsiplərini əməldə nümayiş etdirməyə çalışmışdır. Böyük şair "Fərhad və Şirin" dastanının epiloqunda Sultan Hüseyn Bayqaranın oğlu Şah Qərib Mirzəyə xitabən söylədiyi nəsihətlərində o ulu Teymuri qeyri-ixtiyari olaraq xatırlayır və gənc şahzadəni Mirzə Uluqbəydən örnək almağa çağırırdı:

*Temirxan nəsindən sultan Uluqbəy
Ki aləm görmədi sultan onuntək.*

Danişmənd şair gənc şahzadəyə təlqin edir ki, bu dünya Mirzə Uluqbəy kimi bir sultanı hələ görməyib, onun "əbnayi-cinsi", yəni tay-tuşları hamısı bu dünyanı çoxdan tərk edib. Bugün zaman əhli onlardan heç birini xatırlamır. Öz zamandaşlarından və nəsiltaşlarından fərqli olaraq, elmi sevdiiyə və dəyərləndirdiyinə görə Mirzə Uluqbəyin gözləri önündə göylər yerə yaxınlaşdı, asimanlar aşağı düşdü. Onun tikdirdiyi rəsədxana bugün də "zebi-cahandır", yəni dünyanın zinətidir. Hətta ona cahanın özünəməxsus bir asimanı demək də olar. "Zici Kərəgani" isə Mirzə Uluqbəyin və şagirdlərinin yaratdığı və səma elmlərini yüksək dəqiqliklə öyrənməyə xidmət edən ulduzların cədvəlidir. Ə.Nəvai uzaqgörənliklə bildirir ki, dahi alimin bu əsərinin əhəmiyyəti o qədər böyük və misilsizdir ki, bundan sonra astronomiya elmi ilə məşğul olanlar düz qiyamətəcən Mirzə Uluqbəyin astronomik cədvəllərindən və elmi hökmlərindən öyrənəcəklər. Ulu Nəvainin Sah Qərib Mirzəyə müraciətlə dediyi hikmətli beytlər yalnız ona yox, əslində dahi şairin bütün zamanlardakı hökmdarlara və onların övladlarına ünvanlanmışdı. Dünyagörmüş şair səltənət və hakimiyyət sahiblərini həmişə oxuyub-öyrənməyə, zəkali və bilikli olmağa səsləyirdi:

*Bilik gərçi görünür gözə zinət,
Vəle şahlarda vardır özgə zinət.*

Şərq poeziyasında ədalətli padşah ideyası və bilavasitə bu konspesiya ilə bağlı ictimai-fəlsəfi obrazlar məşhurdur. Əbülqasim Firdovsi, Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Seyid İmadəddin Nəsimi, Sədi Şirazi, Hafiz Şirazi, Məhəmməd Füzuli və başqa dünya şöhrətli klassiklərin ədalətli şah arzuları və obrazları daha çox əfsanəviləşmiş tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı olub. Əbdürəhman Cami və Əlişir Nəvainin ədalətli padşah

konsepsiyasının kökündə isə həmin əfsanəvi, tarixi prototiplərlə yanaşı, onların öz zamanələrinin qüdrətli hökmdarları, ilk növbədə, şəxsən Əmir Teymur və teymuri şahzadələri dururdu. Xüsusən, Mirzə Uluqbəy Əlişir Nəvidən öncəki və sonrakı dövrlərin ədəbiyyat və sənət nümayəndələrinin ideali olmuş, XV-XVI əsrlərin ideal şah obrazının təməlindəki tarixi-siyasi və fəlsəfi zəmin rolunu oynamışdır. Yuxarıda qeyd etiyimiz kimi, Ə.Nəvai Mirzə Uluqbəy zamanında cəmi səkkiz il yaşasa da, o dahi şəxsiyyəti və səltənət sahibini ömrü boyu unuda bilməmiş, onu həmişə sonsuz sevgilər və sayqılarla xatırlamışdır. Ə.Nəvai yaxın və məhrəm dostu Hüseyn Bayqaranı ürəkdən sevib dəyərləndirsə də, yaşadı olan və uşaqlıq çağlarından tanıdığı Əmirzadənin dəyərini, dərəcəsini yaxşı bilirdi. Xüsusən, ömrünün müdrik və ahlıl çağlarında dahi sənətkar daxili çəkişmələrə və didişmələrə bütün güclərini, enerjilərini sərf edən Teymurilərin yenidən Əmir Teymur və Mirzə Uluqbəy kimi dahiyanə siyasi liderlər, sərkərdələr tarixə bəxş edəcəyinə artıq ümid bəsləmirdi. Məhz bütün bunlara görə də Mirzə Uluqbəyi, onun qüdrətinin əvəzedilməzliyini dərinəndən anlayır, zamandaşlarının qədrini bilmədiyi bu insanı öz əsərlərində bilavasitə və ya bilvasitə təzə yad edir, onun ideal şah obrazlarının prototipi də eynən M.Uluqbəy olduğuna bizi inanmağa sövq edir.

Prof. N.Cabbar Ə.Nəvainin Mirzə Uluqbəyə münasibətini dərinəndən və incəliklərinə qədər aşkarlamağa çalışır. İntibah dahisinin hərtərəfli mükəmməl bir şəxs və ensiklopedik biliklər sahibi olmasını Ə.Nəvai öz poetik tərif və təhlillərində önə çəkir. Özü də renesans mənəviyyəti və mədəniyyətinin parlaq daşıyıcısı olan böyük mütəfəkkir və şair orta əsrlərin ən məşhur və mükəmməl təzkirələrinin birində - "Məcalisu-n-nəfais"də Mirzə Uluqbəyi "Kamalatı hədsiz çoxdur... Qurani-məcid yeddi qiraət ilə yaddaşına möhürlənib"

deyə səciyyələndirmişdi. Yenə onun haqqında Ə.Nəvai yazır ki, "Heyət və riyazini çox dərinəndən bilib, cədvəl yaradıb, rəsədxana qurub". Burada həssas və qədirşünas təzkirə müəllifi böyük və son dərəcə çoxcəhətli istedad sahibi olan Teymurizadənin bir mühüm fəzilətini də vurğulamağı unutmur: "Onun kamalatı o dərəcədə idi ki, gah nəzmə də meyl göstərirdi". Yəni müəllif böyük dövlət xadimi və alimin şeirlər yazması barəsində də zamandaşlara xəbər verməyi zəruri hesab edir. Xüsusən, orta əsrlərdə şeir yazmaq bütün cəmiyyət üzvləri və peşə sahibləri üçün yüksək, ali fəzilətlərdən biri sayılıb. Və Ə.Nəvai ürəkdən sevdiyi və dəyərləndirdiyi dahi alimin, səltənət sahibinin bu zəruri mənəvi-estetik keyfiyyətə sahib olduğunu da qeyd etməkdən zövq duymuşdur. "Məcalisu-n-nəfais"də Ə.Nəvai Mirzə Uluqbəyin yüksək istedadı və fəzilətlərinin onun oğullarına da keçdiyini əlahiddə qeyd edir. Gənc şahzadələrin də əməlli-başlı təbi-nəzmi olmasını şəhadət verir. Prof. N.Cabbar ustad Ə.Nəvainin "Fərhad və Şirin" dastanının xatiməsində və "Məcalisu-n-nəfais"də Mirzə Uluqbəydən xüsusi bəhs etdiyini vurğulayaraq, eyni zamanda, şah atanın və şahzadə oğulların bədii yaradıcılığını tarixə sədaqət müstəvisində dərinəndən araşdırmağın onların əsərlərini və əlyazmalarını tapıb nəşr etməyin zəruriliyini də bizə, ümumən, müasirlərimizə təlqin edir. Zətən, ulu babalarımızın bütün yaxşı işlərini, ümummilli əhəmiyyətə malik dəyərli əməllərini, 600 ildən bəri unudulmayan fəzilətlərini təqdir və təbliğ etməyin gələcək nəsillər üçün də tükənməyən xəzinə olmasını yadırmızda saxlamaq borcumuzdur.

Prof. N.Cabbar Mirzə Uluqbəy dövründəki türkdilli ədəbiyyatı Ə.Nəvai "Məcalisu-n-nəfais"inin fonunda dərinəndən və yığcam şəkildə işıqlandırmağa müvəffəq olub. XV əsrdə Türkünstanın paytaxtı Səmərqənddə və Xorasanın (Teymurilər səltənətində Xorasan daha geniş və böyük siyasi-inzibati-ərazi va-

hidi kimi etiraf və tanınırdı) paytaxtı Heratda elmi-mədəni və ədəbi-mühit öz tarixinin ən coşğun mərhələsini yaşayırdı. O zamanın ən məşhur söz ustaları, alimləri, sənətkarları və ümumən, mədəniyyətə az-çox dəxli olan yaradıcı adamları, əsasən, bu şəhərlərdə toplanmışdılar. Həmin dövrün aparıcı inkişaf meyilləri, ən görkəmli imzaları və böyük ədəbi-mədəni uğurları Ə.Nəvainin təzkirələrində, həm də bir çox başqa xarici alimlərin tədqiqatlarında əks edib. Öz düşüncələrini və mülahizələrini isbat etmək üçün prof. N.Cabbar yalnız Ə.Nəvainin "Məcalisu-n-nəfais"-i ilə kifayətlənmir. Həmin dövr mədəniyyətinin və tarixinin məşhur tədqiqatçıları V.V.Bartold, Əhməd Zəki Validi, Fuad Köprülüzadə, prof. Erqas Rüstəm, məşhur tarixnəvis Əbdürrəzzaq Səmərqəndi, görkəmli tarixçi alim Əşrəf Əhməd və başqalarını araşdırmalarına da müraciət edir. Nəvaişünas alim akademik V.V.Bartoldun "Uluğbəy və onun zamanı" monoqrafiyasında böyük Teymurizadənin sarayında dövrün tanınmış alim və şairlərinin yüksək izzət-ikramda olması barəsində söhbət açmasını vurğulayır. N.Cabbar müəyyən və aydın dəyərləndirmələrin yer aldığı Əhməd Zəki Validinin "Lütfi və onun divanı", Fuad Köprülüzadənin "Cığatay şairləri", akademik A.N.Samayloviçin Lütfi və Atayi haqqındakı məqalə və məruzələrinin elmi əhəmiyyətini nəzərimizə çatdırır. Eyni zamanda, burada görkəmli ədəbiyyatşünas alim prof.Erqas Rüstəmin "XV əsrin birinci yarısı özbək şeiriyyəti" kitabının elmi cəhətdən son dərəcə qiymətli odluğunu da ayrıca vurğulamaq yerinə düşər.

600 il öncə baş vermiş və böyük zəkaların yaddaşında yaşamış qeyri-adi və ya hətta adi bədii həqiqətlərin, maraqlı hadisələrin, faktoloji kökü olan məlumat və məsələlərin bugün - XXI əsrdə yada salınması, səslənməsi və dinlənməsi bizim müasirlərimizin də dünyagörüşünə, düşüncə tərzinə təsir göstərməsi labüddür. Məsələn, V.V.Bartold Mirzə Uluğ-

bəyin bədii zövqündən, ədəbi-estetik görüşlərindən söhbət açarkən bugün də qızgın maraq oyadan belə bir detallı oxucularla bölüşür: "Mirzə Uluğbəy Nizami Gəncəvini öz ruhuna çox yaxın duyurdusa, Boysunqur Mirzə isə Əmir Xosrov Dəhləvini çox sevirdi, onu yüksək dəyərləndirirdi. Qardaşlar arasında ədəbi mövzularda, hətta ədəbiyyata və tarixə yanaşmalarla bağlı mübahisələr çox olurdu. Boysunqur Mirzə söz sənətini dərinlən, daha çox ədəbiyyat həvəskarı kimi geniş şöhrət qazansa da, Nizami Gəncəvi və Əmir Xosrov Dəhləvi "Xəmsə"lərinin müqayisəsində Mirzə Uluğbəyin bədii zövqünü, klassik poeziyaya yanaşmasını müasir Avropalı elm sahiblərinin və şeirsevərlərin estetik dəyərləndirməsinə, sənət zövqünə daha yaxın və uyğun hesab etmək olar".

XXI əsr özbək Nəvaişünaslığının məhsuldar və görkəmli nümayəndələrindən biri kimi prof. N.Cabbar həm də nəinki Mirzə Uluğbəy dövrü söz sənətinin, ümumən, Teymurilər dövrü adlanan 150 ilə yaxın böyük bir epoxanın ədəbiyyat və mədəniyyətinin həssas, zəhmətkeş tədqiqatçılarından biri sayılır. Görkəmli ədəbiyyatşünas alimin indiyə qədər minə yaxın məqaləsi, otuza yaxın kitabları və monoqrafiyaları nəşr olunub. Prof. N.Cabbar onlarla fəlsəfə doktorlarına elmi rəhbərlik etmiş, elmlər doktorluğu dissertasiyalarına isə məsəhətçi olub. Yaradıcılıq uğurları, elmi zəfərlərlə özünün əlamətdar 60 yaşını qarşılayan alim qardaşımız Özbəkistan Respublikasının yüksək mükafatları, orden və medalları ilə dəfələrlə təltif olunmuşdur. Özbəkistanın Daşkənd şəhərində uğurla fəaliyyət göstərən Özbək Dili və Ədəbiyyatı Dövlət Universitetinin professoru, kafedra müdiri kimi çalışan, filologiya elmləri doktoru Nurbay Cabbara bundan sonrakı gərgin və coşğun ədəbi-elmi yaradıcılığında, bir müəllim kimi işlərində yeni-yeni müvəffəqiyyətlər, cansağlığı və uzun ömür arzulayırıq! ●

Süni intellektin hazırladığı ilk peyvənd gələcək pandemiyaların qarşısını ala bilər

Kembridc Universitetinin alimləri süni intellekt vasitəsilə hazırlanmış və insanlar üzərində sınaqdan keçirilmiş dünyanın ilk peyvəndini təqdim ediblər.

Araşdırmanın nəticələri "Journal of Infection" nəşrində dərc olunub.

Tədqiqatçılar bu preparatın geniş spektrli viruslara qarşı müdafiə yaratmaq və gələcək pandemiyaların qarşısını almaq potensialına malik olduğunu bildirirlər.

Peyvənd bütün koronaviruslara və gələcəkdə insanlara keçə biləcək heyvan mənşəli digər viruslara qarşı mübarizə vasitəsi kimi hazırlanıb. Alimlər qeyd edirlər ki, virusların davamlı mutasiyası mövcud peyvəndlərin təsirini azaldır və yeni yanaşma gələcək ştamlara qarşı qabaqlayıcı müdafiə yaratmağı hədəfləyir.

Tədqiqat çərçivəsində çox sayda virusun genetik məlumatları süni intellekt tərəfindən təhlil edilib və immun sistemini virus ailəsinin müxtəlif nümayəndələrinə qarşı gücləndirə bilən xüsusi antigen hazırlanıb.

Parakas kəllələri - Sirli görünüşün elmi izahı

1928-ci ildə Perunun Parakas yarımadasında aparılan qazıntılar zamanı perulu arxeoloq Julio Tello qədim Parakas mədəniyyətinə aid yüzlərlə mumiyalanmış insan qalıqı aşkar edib. Ən böyük maraq doğuran tapıntılar isə qeyri-adi dərəcədə uzadılmış kəllələr olub.

Eramızdan əvvəl təxminən 800-100-cü illərdə yaşamış Parakas xalqına aid 300-dən çox kəllə sümüyü tapılıb. Onların forması adi insan kəlləsindən xeyli fərqləndiyi üçün uzun illər ərzində bu qalıqlar ətrafında müxtəlif fərziyyələr, hətta yadplanetlilərlə bağlı iddialar ortaya atılıb.

Lakin müasir bioarxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, bu dəyişikliklər süni kəllə deformasiyasının nəticəsidir. Parakas cəmiyyətində yeni doğulmuş uşaqların başı xüsusi taxta lövhələr və sıx parçalar vasitəsilə formalaşdırılırdı. Körpələrin kəllə sümükləri hələ tam bərkimədiyi üçün başın böyümə istiqamətini dəyişdirmək mümkün olurdu.

Alimlərin fikrincə, bu praktika tibbi deyil, sosial və dini məqsəd daşıyırdı. Uzadılmış baş forması hakim təbəqəyə mənsubiyyətin, yüksək sosial statusun və xüsusi dini inancın göstəricisi hesab edilirdi.

2014-cü ildə bəzi ilkin DNT analizlərinin nəticələri bu insanların məlum insan qruplarından fərqli ola biləcəyi barədə sensasiyalı iddialar doğursa da, sonrakı elmi araşdırmalar

bu fikirləri təsdiqləməyib. Müasir paleogenomik tədqiqatlar Parakas əhalisinin yerli Amerika mənşəli olduğunu göstərib. Mütəxəssislər əvvəlki qeyri-adi nəticələrin nümunələrin çirklənməsi və metodoloji məhdudiyyətlərlə bağlı ola biləcəyini bildirirlər.

Tibbi və antropoloji əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Parakas kəllələri insan skeletinin erkən yaşlarda xarici təsirlərə necə uyğunlaşa bildiyini nümayiş etdirir. Bu tapıntılar qədim cəmiyyətlərdə bədən modifikasiyası ənənələrinin, sosial stratifikasiyanın və insan populyasiyalarının genetik tarixinin öyrənilməsi üçün mühüm mənbə hesab olunur.

Bu gün Parakas kəllələri yadplanetli mənsənin deyil, qədim insanların mədəni yaradıcılığının, sosial təşkilatlanmasının və bioloji uyğunlaşma imkanlarının diqqətəlayiq nümunəsi kimi qiymətləndirilir.

Çinli alimlər beyinin düşüncə və qavrayış arasında necə keçid etdiyini araşdırırlar

Çin Elmlər Akademiyasının Psixologiya İnstitutunun alimləri beyinin düşüncə və xarici qavrayış arasında keçidi necə həyata keçirdiyini araşdırırlar.

Tədqiqatda beyinin standart rejim şəbəkəsi (DMN) təhlil olunub. Şəbəkənin alt bölgələri ya məlumat "göndərən", ya da "qəbul edən" rolunu oynayır: qəbuledici sahələr xarici mə-

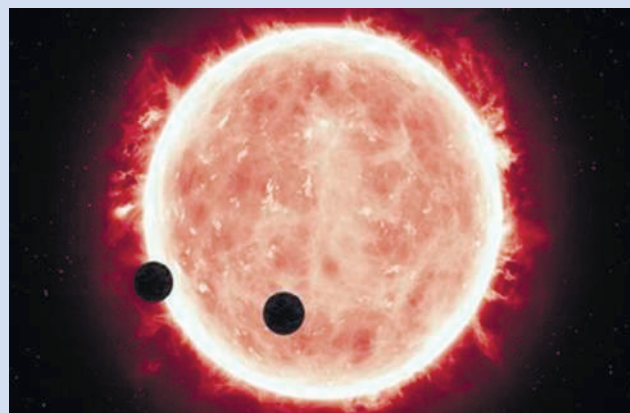
lumatı alır, göndərən sahələr isə yaddaş və təcrübəyə əsaslanaraq məlumat ötürür.

Alimlər bildiriblər ki, üz tanımaq kimi tapşırıqlarda qəbuledici, yaddaş və keçmiş təcrübəyə əsaslanan qərarlarda isə göndərən sahələr daha aktiv olur.

Tədqiqat rəhbəri Zhang Meyçaonun fikrincə bu araşdırma beyinin düşüncə və qavrayış arasında necə hamar keçid etdiyini göstərir.

Yerdən 217 işıq ili uzaqlıqda "qaynayan" planet tapıldı

Astronomlar "James Webb" Kosmik Teleskopunun (JWST) köməyi ilə apardıqları araşdırmalar nəticəsində Yerdən təxminən 217 işıq ili uzaqlıqda yerləşən yeni ekzoplanet aşkar ediblər.

Tapılan bu göy cismi nəhəng qaz planetidir. Müşahidələr göstərir ki, sözügedən planet öz ana ulduzuna olduqca yaxın məsafədə yerləşir. Məhz bu yaxınlıq səbəbindən o, ulduzun güclü radiasiyasına məruz qalır və ciddi şəkildə "qızdırılır". Yüksək temperatur dalğaları planetin atmosferindəki qaz kütləsini ekstremal həddə qədər qaynadaraq qeyri-adi kosmik şərait yaradır.

Alimlər "James Webb"-in ötürdüyü spektral məlumatlar sayəsində bu nəhəng qaz dünyasının atmosfer tərkibini və ulduz-planet münasibətlərinin dinamikasını daha dərinlən öyrənməyi planlaşdırırlar.

İbrahim MƏSİMOĞLU

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
Mülki müdafiə qərargahının rəisi

"Vurğun öldü" deməyin

Sözün açığı, şeir gündəlik azuqəmdən biridir. Çox ehtimal ki, bu kontekstdə fikrimə şərik çıxan da olar, məni qınayan da. Amma o da qəlbimə agahdır ki, xalqımızın çoxu mən günlüdür. Söz düşmüşkən, uşaqlığımı yada salmaq istəyirəm. O vaxtlarımı ki, yaxşı anlamazdım şeir nə olan şeydir. Yoruculuğuna görə əzbərləməklə də aram xoş deyildi. Di gəl ki, Səhhət, Sabir, Vurğun şeirləri üçün ölürdüm. Dilimizə tez yatan misraları bir-iki kərə ucadan deməklə şeir beynimə yazılırdı. Bəlkə də, bu asan şeirlərin cazibəsi sonra yavaş-yavaş xalqımızın poeziyasını mənə sevdirdi. Bir düz sözümü də deyim ki, ilk şeir məhəbbətim Səməd Vurğunun dadlı deyimlərindən doğmuşdur. Söz yox ki, bu sevgidə yalnız deyiləm...

Oğuz (keçmiş Vartaşen) rayonunun Səməd Vurğunlu günləri çox maraqlıdır. Bu günlərin dəqiq sayını bilən yoxdur. Bircə onu deyirlər ki, bu gözəl təbiətimizin qoynuna çox gəlmişdir. Sevimli şairlə bağlı xatirələri əziz tutan, onu tez-tez yad edən oğuzlular az deyil. Onların arasında təkcə özümüzünkülər deyil, həm də qardaş xalq övladları da çoxdur.

Mən 1985-1989-cu illərdə o gözəl təbiətli rayonda "Lenin bayrağı" (indiki "Oğuz yurdu") qəzetində müxbir işləyirdim. Qəzetdə Səməd Vurğun istəkli bir oxucumuzun məktubu dərc edilmişdi. O xahiş edirdi ki, Səməd Vurğunun Oğuzda keçən günlərini qələmə ala, yaddaşımızı itirməmək üçün tarixə köçürək. Bu yazının üstündən iki gün keçmədi ki, redaksiyanın qapısını bir ağsaqqal döydü. Onunla ətraflı həmsöhbət oldum. Bu ağsaqqal nurani bir insan idi? Söhbət qədim tariximizə görə "od nişanlı" igidlərimizin yurdu kimi tanınan Muxas kəndinin vətəncanlı sakini Məməş Həbibullayevdən gəlirdi.

70 yaşına təzəcə addamışdı. 15 şirin-şəkər nəvə yiyəsi kimi sevilirdi. Hər sözü, hər kəlməsi andırırdı ki, sərraf adamdır. Nə təhər deyirlər, ilk baxışda qızılı qəlp puldan hər adam ayıra bilməz, amma Məmiş kişi dərhal ayırırdı. Səməd yaradıcılığından sən beş misal çəksəydin, o, əllisini çəkərdi.

Məməş kişi redaksiyamıza o niyyətlə təşrif gətirmişdi ki, qələmi işə salaraq Oğuzun Vurğunlu günlərindən iki hadisəni tarixə yazaq və bu ibrətamiz xatirələr gələcək nəsillərin mənəvi dayacağına çevrilsin.

Rəhmətlik Məmiş kişinin dediklərindən:

- Müxbir qardaş, mən söz sənətimizi həyatda uca tuturam. Təkcə mənim, sənə yox, həmçinin bütün müəllim və tərbiyəçilərin övladlarımıza göstərə bilmədikləri tərbiyəvi təsiri ədəbiyyat yaradır. Səməd Vurğun isə bu müqəddəsliyin sönməz ulduzudur. O günü yaxşı xatırlayıram. Səmədin ölüm xəbəri məni diri-diri öldürdü. Yalan deyirəmsə, qoy dünyaya kor baxım. Əgər desəydilər ki, sənə ömründən alıb

Səmədə verəcəyik, vallah verərdim. Amma onu bilirəm ki, Səmədin qəbri həmişə nurla doludur. O, yüksək milli dəyərlərə malik bir qardaş idi.

1953-cü il idi. Muxas kənd sovetinin katibi işləyirdim. Gündə bir yığın kağız-kuğuzla məşğul olurdum. Həftə səkkiz, mən doqquz rayispolkoma gedib-gəlirdim. Bir gün yenə rayon mərkəzinə çağırılmışdılar. Rayon icraiyyə komitəsinin sədri Həmid Əzizov bizə (yəni həmkarlarına - İ. M.) göz aydınlığı verdi ki, Səməd Vurğun rayonumuza qonaq gəlib. Bu gün rayon mədəniyyət evində ziyalılarımızla görüşü olacaq, kimin imkanı varsa, qalsın. Hamı dilləndi ki, heç Səmədlə görüşü əldən vermək olar?!

Səməd Vurğun şair dostu Zeynal Xəlillə gəlmişdi. Görüşdə nəinki ziyalılar, həm də kolxozçular və məktəblilər də iştirak edirdilər. Salonunda ayaq üstə durmağa da yer tapılmırdı.

Əvvəlcə Zeynal Xəlil çıxış etdi. O, sözünü qurtardıqdan sonra elə xitabət kürsüsündən birbaşa üzünü Səməd Vurğuna sarı tutdu (Səməd salonun lap orta cərgəsində oturmuşdu):

- Səməd, indi meydan sənindir, buyur gəl bura.

Səməd Vurğun çox nəzakətlə, sakit bir tərzdə cavab verdi:

- Ayə, bağışla, ora gələ bilməyəcəyəm. Nə desəm, burdan deyəsiyəm. Mənim xasiyyətim belədir, adamların içərisində özümü rahat hiss edirəm. Ayrılanda elə bil, səmadan asılı qalıram.

Xəlil zarafata keçdi:

- Bəhanə eləmə, qocalmısan, hərəkət etmək sənə ağırdır.

- Ayə, üz vurma, gələmmərəm. Bir demişəm, yenə deyirəm, "ellərə güvənib yazsa sənətkar, ilham xəzinəsi tükənməz olar". Mən bunlara güvənirəm. Bunlarsız mən bir qara qəpiyə dəymərəm.

Araya ağır sükut çökdü. Səməd vurğun ayağa durub salonun hər tərəfinə bir anlığa nəzər saldı, gülümsəyə-gülümsəyə:

- Maral bacılarımız məni bağışlasınlar, - dedi, - "Maral" adlı şeirimi oxumaq istəyirəm...

Bu minvalla şair həmçinin "Ceyran", "Alagöz" şeirlərini də oxudu. Hərərətlə qarşılandı.

Oğuz ziyalıları öz ürək sözlərini açıqladılar. Çıxışlar kəsilsə də, yenə Səməd Vurğunu dinləməyi arzu etdiklərini bildirdilər.

- Mən vartaşenlilərdən az məktub almışam, deyəsən, məni oxumursunuz, - deyə bir az gileyləndi. - Böyük tənqidçimiz Cəfər Xəndan "Aygün"nü mü tənqid eləyib. Çox yaxşı! İstəyirəm ki, siz də mənim nöqsanımı deyəsəniz. Bax, yazasınız ki, ay şair, sənə filan şeirin ürəyimizə yatmır, elə yazma, belə yaz. Çox heyf ki, həmişə tərif eşidirəm. Sizin rayonda şeir yazanlar da azdır. Bunun eybi yoxdur. Eyib odur ki, dəyərsiz şeir ortalığa çıxarasan. Şeir elə qələmə alınmalıdır ki, ürəklərə girə bilsin, stol üstündə qalmasın...

Rəhmətlik Məməş dayının Səməd Vurğunla bağlı mənə söylədiyi bir xatirə də yaxşı yadımdadır: "Bir dəfə şairlə ova çıxmışdım. Onun ha-

rada olursa-olsun, yoldaşa qarşı nəzakətli münasibəti, həssaslığı, nəcibliyi, ən adi mübahisələrdə təmkinli davranışı, bir sözlə, ünsiyyət mədəniyyəti məni valeh etmişdi. Ova "28 Aprel" kolxozunun (sovet əyyamında o kolxoz sonra Toxumçuluq sovxozu olmuşdu - İ. M.) ərazisindəki Nəcməddin meşəsində çıxmışdıq. Günortaya az qalırdı. Nə mənim, nə də şairin ov yoldaşı Müridin əlinə hələ ov düşməmişdi. Birdən şairin qabağından qəflətən uçan qırqovulu Mürid vurdu. Hiss etdim ki, Səməd Vurğunun xətrinə dəydi.

- Ayə, Mürid əmi, deyəsən, sən yaxşı atırsan ha... - deyə Səməd Vurğun incikliyi boğa-boğa dilləndi.

Mürid öz səhvini başa düşdü, alma kimi qızardı, amma şəstini sındırmadı:

- Səməd əmi, arabir da...

Əslində, onlar tay-tuş idi. Aralarında 6 yaş fərq vardı. Bununla belə "əmi" - deyər bir-birinə müraciət edirdilər.

Səməd Vurğun nə fikirləşdisə, itini irəli qovdu. "Zaur" adlı ov tüfəngini sahmanlayıb bir-iki addım atmışdı ki, göyə baş alan bir qırğı gözüne sataşdı. Nişan almaqla tətiiyi çəkməyi bir oldu. Yeri gəlmişkən deyim ki, qırğı vurmaq asan iş deyil. Ovçulara bəllidir ki, quşlar içərisində qırğı kimi iti uçan quş yoxdur. O, yerdən dik qalxır, özü də ildırım sürəti ilə uçuş.

Səməd Vurğun qırğını vurub aramla geri döndü.

- Ayə, gördünmü? İndi mənimlə razılaşırsan, ya yox? Mən də ata bilərəmmi? - deyə Müridə tərəf gəldi.

Qəfil verilən suallara Mürid bilmədi nə desin. Sıxıla-sıxıla:

- Səməd əmi, mən sənintək ata bilmərəm, - dedi.

- Yox, əşi, bunda nə var ki?! Hamı belə ata bilər...

Mürid Xudiyevin pensiya yaşı çoxdan bitse də, əməkdən ayrılmamışdı. Rayon meşə təsərrüfatında işləyirdi. O zaman bir neçə dəfə Müridlə ova çıxmağı rayonun partiya və sovet rəhbərləri şairə məsləhət görmüşdülər. Çünki Mürid səriştəli meşəbəyi idi. Meşələrin izini,

tozunu beş barmağı kimi bilirdi. Səməd Vurğunla Müridin "əmiliyi" də bu minvalla baş tutmuşdu."

1988-ci ilin dekabr ayında Məməş dayının Səməd Vurğun haqqında söhbətinin axır sözləri belə oldu: "Səməd Vurğun behiştlik adamıydı. İmanımı yandırır onu deyə bilmərəm ki, bu gün Vurğun ürəkli şairlərimiz azdır. Belə düşünsəm qarğış yiyəsi olaram. Desəm də, deməsəm də, Dağlıq Qarabağ hadisələri zamanı, xüsusən Topxana meşəsi ilə bağlı törədilən daşnak fitnəkarlığı mövzusunda aparılan mübahisələrdə el sənətkarlarımız yaxşıca sınıdılar. Həmin sınıanan şair və yazıçılarımızın bir qismi Səməd Vurğun şagirdləri deyildimi?! Onlar öz qələmləri ilə Azərbaycanımızın namus və ləyaqətini qorudu, bütün dünyada bəlli olan milli tarixi həqiqətlərə arxa oldular. Müxtəsər desək, qocalı-cavanlı şairlərimizin hamısı Səməd Vurğun qədər vətənpərvər, öz xalqını sevən sənətkarlarımızdır. Bu səbəbdəndir ki, yurd sevgili, el nəfəsli milli ədəbiyyatımız qarşısında hər bir Allah bəndəsi ləyaqətlə baş əyir."

Məməş dayının Səməd Vurğun haqqında xatirələri bu gün də Oğuz rayonunda yada salınmaqdadır. Onun söhbət axarında daha çox səsləndirdiyi bir bəndə şeir heç yadımdan çıxmır:

Sən ana torpağı qarış-qarış gəz

Hər daşın altında bir göhvər axtar.

Eşqinə, qəlbinə yad ola bilməz

Vətən sevgisiylə yanan sənətkar...

Milli hikmət dünyamızda aktiv bir axara düşən Səməd Vurğun aforizmləri tez-tez misal çəkilir. "Əmilərin" ov söhbəti meşə təsərrüfatı əməkdaşları arasında populyar biçimdədir. Onu da əlavə edim ki, qədirlən oğuzlular Səməd Vurğunun təkcə şirin xatirələrində yaşatmırlar. Oğuz şəhərinin baş küçələrindən biri, o cümlədən bəzi mədəni ocaq və orta məktəblər də onun adını daşıyır. Doğrudan da, el sevnə, el unutmaz.

İstəyirəm ki, bu unudulmaz xatirəli yazıma son nöqtəni şair Səməd Vurğunun özü qoysun:

Məni yelkən kimi qərqr etsə də dəryada zaman,

"Vurğun öldü" deməyin, bir əbədi sənəti var. ●

Nəzakət MƏMMƏDOVA

*Bakı Dövlət Universiteti,
Riyazi fizika tənlikləri kafedrası,
fizika-riyaziyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Bir ata məhəbbəti var idi onda

*Mən yanmasam,
Sən yanmasan,
Biz yanmasaq,
Necə çıxar qaranlıqlar aydınlığa?*

Nazim HİKMƏT

Məcid Rəsulovun həm tələbəsi, həm də aspirantı olmuşam. Ancaq o dövrə qədər mən artıq onun haqqında çox eşitmişdim. Hələ məktəbli olarkən, evimizdə riyaziyyata aid kitab rəflərinin birində çoxsaylı rus, yəhudi, ingilis müəlliflərinin kitabları içərisində azərbaycanlı müəllifin monoqrafiyasının olması, bu monoqrafiyanın Moskvanın "Nauka" nəşriyyatında nəşri və müəllifin həyat yoldaşına həsr edilməsi böyük marağıma səbəb olmuşdu. Məcid müəllim haqqında ilk dəfə o vaxt atamdan eşitdim və söhbət əsnasında məlum oldu ki, o həm də universitet illərində anama dərs deyib. Atam onun haqqında fəxrlə danışdı. Ondan öyrəndim ki, atası Şekidə ipək sənayeçisi olan Məcid Rəsulov uşaqlıqda ailəsi ilə birlikdə Qazaxstanda sürgün həyatı yaşayıb, gənclik illəri isə müharibənin ağır döyüş yollarında keçib... öz doktorluq dissertasiyasını Moskvada, Sovetlər İttifaqının ən mötəbər riyaziyyat mərkəzində - Steklov adına Riyaziyyat İnstitutunda müdafiə edib və dünya ri-

yazi ədəbiyyatında riyazi fizika tənlikləri üzrə təklif etdiyi üsullarla tanınır. Onun "Metod konturnoqo integralla" kitabı İngiltərə Kral Riyaziyyat Cəmiyyətinin sifarişi ilə ingilis dilinə tərcümə olunub Amsterdamba, ABŞ-da və Kanadada nəşr edilmişdi. O, xaricdə monoqrafiyası nəşr olunan ilk riyaziyyatçımız idi.

1982-ci ildə Tətbiqi riyaziyyat fakültəsinin tələbəsi oldum. Məcid müəllimi görmək, onu yaxından tanımaq arzusu ürəyimdə idi. Yuxarı kurs tələbələri onun çox tələbkər, ciddi, qeydi-adi bir müəllim olduğunu, ondan "əla"

almağın qeyri-mümkünlüyünü deyirdilər. III kursda ixtisaslaşma zamanı Riyazi fizika tənlilikləri kafedrasını seçdim. Artıq əmin idim-O, mənim müəllimim olacaq!

Elə ilk dərslərimizdə bir şeyi başa düşdüm - qarşımızdakı "əsl riyaziyyatçı"dır! Yəni aldığı təhsilə görə yox, düşüncəsinə və həyat tərzinə görə, damarlarında axan qanına qədər "riyaziyyatçı" olan bir insan! Onun dünya görüşünə, riyazi erudisiyasına, uzun-uzadı hesablamaları beynində aparmaq bacarığına, məsələlərin həlli gedişini və alınacaq nəticəni qabaqcadan görmək qabiliyyətinə heyran olmamaq mümkün deyildi. Yeri gələndə tələbələrle etdiyi zarafatlar, danışdığı Şəki lətifələri də dərslərimizə şirin bir rəng qatırdı. Məcid müəllimin dərslərini dinlədikcə, onu seyr etdikcə, fransız alimi Puassonun bu kəlamı yadıma düşürdü: "Həyatı iki şey bəzəyir: riyaziyyatla məşğul olmaq və onu tədris etmək". Hansısa düsturu çıxararkən və ya teoremi isbat edərkən, Məcid müəllimin aldığı həzzi sezməmək mümkün deyildi. İstədiyi nəticəni alanda gözləri uşaq kimi sevincdən parıldayır və çox məmnun görünürdü. Tezliklə başa düşdüm ki, onun haqqında tez-tez işlədilən "tələbkar", "əsəbi", "sərt" sözləri (sürgün və müharibə illəri, əlbəttə, təsirsiz ötürşməmişdi), necə deyərlər, aysberqin

ancaq görünən tərəfi imiş. Onun o biri tərəfində isə, əslində, çox xeyirxah və mərhəmətli, bəzən uşaq qədər sadə, ürəyi insanlara və vətənə məhəbbətlə dolu olan bir insan dururdu. Maraqlı dairəsi çox geniş idi, fəlsəfəni, siyasəti yaxşı bilirdi, Sabirin şeirlərindən, Fizulinin qəzəllərindən yeri gələndə əzbər deyirdi...

Dərsdə verdiyim cavablarla, ona verdiyim suallarla diqqətini cəlb etmişdim, əsasən də ayrılış düsturuna aid olan bir lemmanın şərtlərini yüngülləşdirmək cəhdlərimi çox bəyənmişdi və "təkcə siz məndən deyil, mən də sizdən öyrənirəm"- demişdi, bir gün dərsdə təvazökarlıqla. Kurs işi, diplom işi rəhbərim də Məcid müəllim oldu. Onun verdiyi hər bir tapşırığın öhdəsindən gəlməyə çalışır, qoyduğu məsələlərə bəzən aylarla vaxt sərf edirdim. 1987-ci ilin dekabrında Məcid müəllimin təklifiylə (hətta deyərdim ki, təkidylə) onun aspirantı oldum-iyirminci və təəssüflər olsun ki, sonuncu... Onunla olan hər bir görüşü, məsləhət saatını səbrsizliklə və həyəcanla gözləyirdim. Düzdür, hansısa nəticəm və ya inadkarlığım xoşuna gəlməyəndə yaxşıca danlanırdım və növbəti dəfə "sən nə tərs qızsan" kəlmələrini eşidirdim. Amma onun razı qaldığını hiss edəndə və ya tərifli bir söz eşidəndə sevincdən uçmağa qanadım olmurdu. Məhz onun tələbkarlığı sayəsində mən işimi vaxtında tamamladım və 1991-ci ilin may ayında müdafiə etdim, elə həmin ildən də onun kafedrasında müəllim kimi işləməyə başladım.

Bu illərdə olan bir epizodu yada salmaya bilmərəm. Tədbirlərin birində pianoda ifamı eşidən Məcid müəllim səhəri gün kafedrada mənə zarafatyana demişdi: "Elə bilirdim, hər şeyi səndən yaxşı bilirəm, demə, elə bir şey var imiş ki, məndən yaxşı bacarırsan". Sonra üzündə ciddi ifadə alıb bu sözləri əlavə etmişdi: "Heç vaxt unutmayaq ki, qarşımızdakı hər bir insan mütləq hansısa cəhətinə görə bizdən

üstündür. Belə düşünsək, təkəbbürlü olma-
rıq." İllər keçdikcə bu sözlərdə nə qədər
böyük bir həqiqət olduğunu başa düşdüm və
insanlarla münasibət qurarkən Müəllimimin
bu məsləhətini heç vaxt unutmadım. Ondan
çox şey öyrəndim. Ona baxıb xəyalımda "əsl
müəllim" portretini cızdım. Məcid müəllim
fənnini mükəmməl bildiyi qədər də tələbkar
idi, tələbələrinə və aspirantlarına son dərəcə
diqqətlə, qayğıyla yanaşırdı. Təmənnasız,
dürüst, ədalətli və cəsarətli idi. Həqiqəti hər
şeydən üstün sayan Müəllimim əsəbləri və bir
çoxları ilə münasibətlərini pozmaq hesabına
olsa da, öz mənəvi prinsiplərini qoruyub sax-
lamağı bacarırdı. O, millətinin bu gününü və
sabahını düşünən əsl ziyalı idi. Elə bir ziyalı
ki, onun ziyasından onu əhatə edənlərin hamı-
sına pay düşürdü. O, sanki böyük türk şairi
Nazim Hikmətin çağırışına qoşularaq ömrünü
Azərbaycan riyazi məktəbinin inkişafı yolun-
da məşəl kimi yandırdı və neçə-neçə istedad-
lı gəncin yoluna işıq saldı. Hal-hazırda Məcid
müəllimin 1964-cü ildə yaradıcısı olduğu "Ri-
yazi fizika tənlikləri" kafedrasında dosent ola-
raq çalışıram. Həyatımı büsbütün dəyişən
müəllimim haqqında tələbələrimə yorulma-
dan danışır, magistrantlarımla onun irsini,
üsullarını öyrənir, məqalələr dərc edirik. Ka-
fedra müdirimiz Məcid müəllimin ən sevimli
tələbələrindən olan, haqqında həmişə qürurla
danışdığı, Məcid müəllimi bu gün də öz elmi
işlərində, xatirələrində yaşadan akademik
Yusif Məmmədovdur. Yazımın sonunda Yu-
sif müəllimin Məcid müəllim haqqında yaz-
dığı "Elm və təhsil fədaisi" məqaləsindən bə-
zi fikirləri çatdırsam, yerinə düşər: "Görkəm-
li alim-pedaqoq, böyük şəxsiyyət, təvazökar
insan olan Məcid Rəsulov özünün fundamen-
tal tədqiqatları ilə XX əsrdə dünya riyaziyyat
elminə böyük töhfələr vermişdir. "Çıxıqlar
üsulu" və "Kontur inteqralı üsulu" kimi ad-
landırıdığımız (bəzi elmi ədəbiyyatlarda "Rə-
sulov üsulu" kimi də adlandırılır) iki yeni

Yaratdığı riyazi fizika tənlikləri kafedrasının əməkdaşları
ilə birgə, 1969-cu il

üsulla xüsusi törəməli xətti diferensial tənlik-
lərin klassik yollarla həll oluna bilməyən bir
çox məsələlərini həll etmiş, riyaziyyatçılar
üçün gələcəkdə də belə məsələləri həll etmə-
yə imkan verən istiqamətlər yaratmışdır. Ta-
leyin enişli-yoxuşlu yollarından keçə-keçə
bərkıyən, elm və təhsil yollarında qarşısına
çıxan bütün çətinlikləri səbr və təmkinlə dəf
edərək zirvəyə doğru can atan Məcid müəlli-
min həyat yolu gənc nəsil üçün bir nümunədir.
Məcid Rəsulov fitri istedadı, dərin zəkası ilə
dünya alimləri sırasında özünün layiqli yerini
tutur. Onun öz xalqı qarşısında ən böyük xid-
mətlərindən biri gənc alim və pedaqoji kadr-
ların hazırlanmasında göstərdiyi təmənnasız
xidmətdir...Uğurlarıma, övladının uğurlarına
sevinən bir ata məhəbbəti hiss edirdim on-
da...Məcid müəllimin digər tələbələrinə də
diqqət və qayğısı eyni cür idi. Onun tələbələ-
ri, mənim isə müəllimlərim olmuş Niyaz
müəllim, Nihan müəllim sanki Məcid müəlli-
min ailə üzvləri idilər...Elmdə, təhsildə qa-
zandığım bütün uğurlarıma görə sevimli və
unudulmaz müəllimim Məcid Rəsulova borc-
luyam."

Yəqin elə bütün bunlara görədir ki, vəfa-
tından 33 il keçməsinə baxmayaraq, biz -
Məcid müəllimin tələbələri əvəzolunmaz
Müəllimimizi daim sevgilə, hörmət və ehti-
ramla yad edirik. Allah rəhmət eləsin! ●

Fəridə QULİYEVƏ

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Səssiz işıq (Gülrəna Qacarın 70 illiyinə esse)

Elm tarixində elə şəxsiyyətlər var ki, onların fəaliyyəti təkcə əldə etdikləri elmi nəticələrlə deyil, formalaşdırdıqları düşüncə mühiti ilə ölçülür. Belə alimlər səs-küylü bəyanatlarla deyil, ardıcıl tədqiqatları, prinsipial mövqeləri və elmi vicdanları ilə tanınırlar. Azərbaycan sənətsünaslıq elminin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Gülrəna Qacar da məhz bu sıradandır.

Onun həyatı gur alqışlarla deyil, səssiz davamlılıqla ölçülür. Elə bir səssizlik ki, içində sənət var, yaddaş var, tarix var. O, auditoriyanı səs-küy ilə deyil, sükutla dolduran, düşüncəni sakitlik içində oyadan ziyalı tipinin təmsilçisidir.

Yetmiş il... Bu rəqəm tək başına çox şey demir. Çünki Gülrəna Qacarın ömür yolu illərlə deyil, daşdığı mənəvi yükün ağırlığı ilə ölçülür. Bu yükün içində bir nəslin taleyi, bir millətin mədəni yaddaşı, bir alimin elmi məsuliyyəti dayanır.

Yaddaşa böyüyən insan

Yaddaş insanın taleyinə çevriləndə, o, tarixə kənardan baxmır. Gülrəna Qacar tarixin içindən gəlir. Qacarlar sülaləsinin yaddaşı onun ailəsində sadəcə keçmişin xatirəsi deyildi - yaşayan bir mənəvi mühit idi. Bu ailədə tarix danışılırdı, hiss olunurdu.

Babası Seyfulla Mirzə Qacar Çar ordusunda xidmət etmiş, Birinci Dünya müharibəsində göstərdiyi şücaətə görə bir-neçə hərbi ordenlə və hətta "Müqəddəs Georgi" ordeni ilə

təltif olunmuşdur. 1917-ci ilin əvvəlində Şərq cəbhəsində Türkiyə ərazisində döyüşlər zamanı öz diviziyasını buraxaraq Qars vilayətini Türk ordusuna təhvil vermiş, sonradan bu mövqeyinə görə erməni daşnakları tərəfindən qətlə yetirilmişdi. Əmisi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qoşunlarının polkovniki Firudin Mirzə Qacar 1920-ci ildə Gəncə döyüşləri zamanı eyni aqibəti yaşamışdır.

Atası Əlixan Mirzə Qacar inqilabdan əvvəl Peterburqda Hərbi Kadet Korpusunu bitirmiş, sovet dövründə Bakıda İndustrial İnstitutda təhsil almış, neft kimyası üzrə texniki elmlər doktoru olmuşdur. Katyuşalar üçün yanacaq istehsal edən zavodda baş mühəndis işləyərkən repressiya məşinının ağır təzyiqlərinə məruz qalmışdır. Anasının vəfatı zamanı belə yas mərasiminə yalnız konvoy müşayiəti ilə buraxılması bu ailənin yaddaşında silinməz izlər buraxmışdır.

Bu səssiz səhifələr Gülrəna Qacarın dünya görüşünü formalaşdırmışdır. Onun milli məsələlərdəki prinsipiallığı, elmdə kompromissizliyi, həqiqətə qarşı dözümsüzlüyü məhz buradan qaynaqlanır. Çünki yaddaşa böyüyən insan unutmğa haqqı olmadığını bilir.

Ziyalılıq - status yox, davranış

Gülrəna Qacar üçün ziyalılıq titul deyil, daxili nizamdır. Onun səsində ton yoxdur, amma məsuliyyət var. Sözündə pafos yoxdur, amma elmi çəki var. Auditoriyaya daxil olduqda o, sadəcə dərs demir - düşüncə oyadır.

O, gənc nəsə yalnız sənət tarixini öyrətmir, sənətə münasibət formalaşdırır. Bu gün ən çox çatışmayan da məhz budur.

Ziyalılıq onun ailəsində həyat tərzidir. Anası Nigar xanım Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) və Moskvanın Dağ-Mədən Akademiyalarında təhsil almış, Naxçıvanda Duz mədəninin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Nigar xanımın atası Abbasqulu bəy Ağahüseynli Yelizavetpol quberniyasının vəkillər kollegiyasının sədri idi, dayısı isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hüquq naziri Xəlilbəy Xasməmmədov olmuşdur. Gülrəna xanımın bibisi Firuzə xanım Qacar isə 1913-cü ildə Peterburq Konservatoriyasında Anna Yesipovanın sinfində təhsil almış Azərbaycanın ilk professional pianoçularından biri idi.

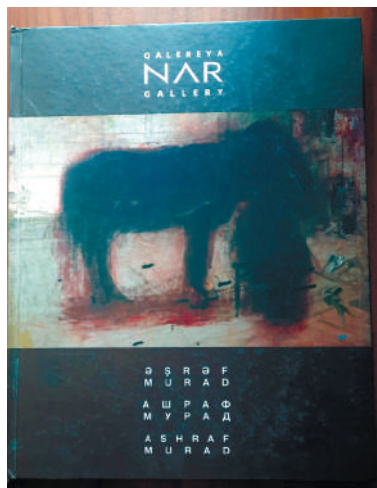
Gülrəna xanımın həyatında xüsusi yer tutan şəxsiyyətlərdən biri atasının əmisi nəvəsi - akademik-fizik Çingiz Qacar olmuşdur. AMEA-nın Fizika İnstitutunun direktoru kimi elmi fəaliyyəti ilə tanınan Çingiz Qacar,

eyni zamanda Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti və incəsənətinə həsr olunmuş sanballı kitabların müəllifi idi. Onun geniş dünya görüşü, milli düşüncəsi və ziyalı mövqeyi Gülrəna xanımın tərbiyə və şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm rol oynamış, bu təsir valideyn qayğısı qədər dərin və qalıcı olmuşdur.

Bu mühit Gülrəna Qacarın zövq ölçüsünü, mənəvi məsuliyyətini və elmi intizamını formalaşdırmışdır.

Elmi sükutun dərinliyi

Gülrəna Qacar elmi tribunaya pafosla çıxır. O, fakt təqdim edir. Lakin bu faktlar onun tədqiqatlarında quru məlumat deyil, canlı elmi dəlillərdir. Azərbaycan təsviri sənətini araşdırarkən o, rənglərdən çox zamanın izlərini oxuyur, ornamentlərdə milli kimliyin yaddaş qatlarını araşdırır.

Onun elmi yaradıcılığı, əsasən Azərbaycan təsviri sənətinin aparıcı nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığının sistemli tədqiqinə həsr olunmuşdur. XX əsr Azərbaycan rəngkarlığının görkəmli simalarının irsi onun tədqiqatlarında analitik düşüncə, elmi dəqiqlik və aydın üslubla təqdim edilir.

Xüsusilə rəngkarlıqda Qacar üslubu onun elmi yolunun mərkəzində dayanır. Son iyirmi il ərzində bir sıra beynəlxalq və yerli elmi konfranslarda Qacar üslubunun mahiyyəti ilə bağlı məruzələrlə çıxış etmişdir. Məruzələrinə Qacar üslubunun dərin şəkildə Azərbaycan-türk mənşəli olduğunu, türk bədii mədəniyyətinin mühüm təzahürü kimi formalaşdığını elmi faktlar əsasında əsaslandırırmışdır. Tədqiqatlarında bu üslubun daşıyıcılarının Azərbaycan oğuz tayfalarından olan sənətkarlar - o cümlədən əfşarlar, cəlayirlilər və digər türk mənşəli tayfaların nümayəndələri olduğunu vurğulamışdır. Müəllif Qacar üslubunun fars (pers) sənəti kimi təqdim edilməsinin elmi baxımdan əsassız olduğunu, fars mədəniyyətinin

yətinin özünəməxsus sənətkar ənənəsinə malik olduğunu göstərmişdir. Bu, estetik mübahisədən daha çox, mədəni kimlik məsələsidir.

Gülrəna xanımın simpozium və konfranslardakı çıxışlarında XVIII-XIX əsrlər Azərbaycan təsviri sənəti zamanın sərhədlərini aşaraq milli yaddaşın xəritəsinə çevrilir. O, Azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında Böyük Azərbaycan anlayışını elmi dövrüyyəyə gətirir, tarixi Vahid Azərbaycan sənətini - Qərbi, Cənubi və Şimal Azərbaycan məkanlarında parçalanmamış bir ruhun bədii ifadəsi kimi araşdırır.

Rəqəmlərin susduğu yer

On yeddi monoqrafiya, yüz altmışdan artıq elmi məqalə, onlarla tədqiqat və məruzə... Bu rəqəmlərin arxasında səssiz gecələr, uzun axtarışlar və elmi vicdan dayanır.

1996-cı ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin sifarişi ilə hazırlanmış və Elmira Şahtaxtinskaya həsr olunmuş fundamental kitab Müstəqil Azərbaycanda bir rəssama ithaf edilmiş ilk genişhəcmli elmi nəşr olmuşdur. Sonrakı illərdə Tahir Salahov, Rəşad Babayev, Ömər Eldarov, Nadir Əbdürrəhmanov, Oqtay Sadıqzadə, Əsrəf Murad, Nadir Qasımov, Çingiz Fərzəliyev və "Azərbaycan rəngkarlığı"na həsr olunmuş monoqrafiyaları da növbəti dəyərli kitablardandır.

"Azərbaycan rəssamlığının altı ustası" monoqrafiyasının 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Berlində nəşr olunması isə simvolik mənə daşıyırdı. Torpaq uğrunda mübarizə aparıldığı bir vaxtda, Azərbaycan mədəniyyəti də dünyaya öz elmi sözünü deyirdi. Bu, səssiz qələbə idi. Kitab Berlində fəaliyyət göstərən akademik elmi nəşriyyat tərəfindən hazırlanmışdır.

Pedaqoji fəaliyyəti

Gülrəna Qacar Qərbi Kaspi Universitetində, Azərbaycan Rəssamlıq Akademiyasının magistratura pilləsində, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetində, Tusi adına Pedaqoji Universitetdə dizayn ixtisası üzrə pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir.

Fəaliyyəti dövründə "Dizayn sənətinin müasir problemləri", "Şəhər mühitinin dizaynında müasir tendensiyalar", "Dizayn sənətinin tarixi və metodikası", "Dizaynda layihələndirmənin metodikası", "Layihələndirmənin nəzəri və ekoloji aspektləri", eləcə də "Dekorativ-tətbiqi sənət və dizayn", "Etiket tarixi", "Dünya incəsənəti və memarlığı tarixi", "Azərbaycan mədəniyyəti tarixi" fənləri üzrə mühazirələr oxuyub və 16 fənn proqramının müəllifidir.

Sənət ocağı olan muzeylərin vurğunu

Səyahətləri sevən Gülrəna Qacar dünyanın, o cümlədən Azərbaycanın muzeylərini dolaşdıqca, divarlara hopmuş zamanla üz-üzə gəlir, hər sənət əsərində ruhuna pıçıldanan bir sırrı tapır. Onun üçün muzeylər zamanın səssiz şeirləridir - o, muzeylərdə sənətin qəlbində gizlənən işığı dinləyir. Onun elmi araşdırmaları dünya muzeylərində və sərgilərdə nümayiş etdirilən əsərlərin uzunmüddətli və sistemli təhlili əsasında qələmə alınmışdır.

Yetmiş ilin cavabı

Yetmiş yaş hesabat tələb etmir. Bu ömür artıq cavabdır - kitablarda, tələbələrin yaddaşında, Azərbaycan sənətşünaslığının elmi xəritəsində.

Gülrəna Qacar yolunu səs-küylə getməyib, lakin bu yol qalıcıdır. Çünki səssiz gedilən yollar bəzən ən dərin izləri buraxır.

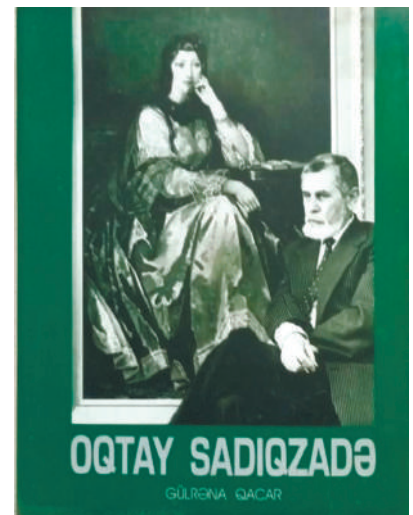
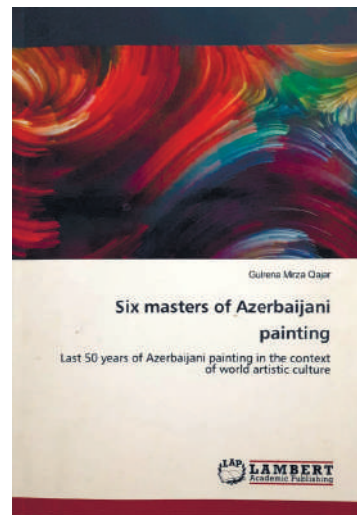
Bu yazı təkcə yubiley münasibətilə qələmə alınmayıb. Bu yazı bir anlayışa - ziyalı olmaq anlayışına həsr olunub.

Və bu anlayış bu gün Azərbaycan elmində bir adla səslənir:

Gülrəna Qacar.

Gülrəna Əlixan Mirzə qızı Qacar, Bəhmən Mirzə Qacarın oğlu polkovnik Seyfulla Mirzənin nəvəsidir.

O, 1956-cı ildə anadan olub, 1979 ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasını (ha-

zırkı adı: Bakı Musiqi Akademiyası) bitirib. Şənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun aparıcı elmi işçisidir. Hal hazırda "Azərbaycan İncəsənəti dünya mədəniyyəti kontekstində: Qacar üslubundan postmodernədək" adlı doktorluq dissertasiyası üzərində işini yekunlaşdırır.

Təşkilatlarda üzvlülük

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının və AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun dissertasiya şuralarının üzvü olmuşdur.

1988-ci ildən Bakı İncəsənət Mərkəzinin;
1998-ci ildən Azərbaycan Elmi Tarixi Şəcərə Cəmiyyətinin;

2005-ci ildən Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının;

2015-ci ildən isə İCOM-un (Beynəlxalq Muzeylər Şurası) üzvüdür.

2001-ci ildən Rusiya İmperatorluq Evi Cəmiyyətinin həqiqi üzvü. ●

Ədəbiyyat:

1. Qacar Çingiz. Qacarlar. Bakı, YNE. 2001. 104s

2. Qacar Çingiz. Gəncə. Bakı, YNE. 2013. 152s.

Zülfiyyə CƏLİLOVA

*Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
Azərbaycan tarixinin elmi tədqiqi
və təqdimi şöbəsinin kiçik elmi işçisi*

Muzey işinə həsr olunmuş ömür

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin təşəkkülü, tarix elminin və muzeyşünaslığın inkişafı yolunda müxtəlif dövrlərdə burada çoxsaylı alim və muzeyşünaslar fəaliyyət göstərmişlər. Bu görkəmli şəxsiyyətlər arasında muzeyin fəaliyyətində mühüm elmi iz qoymuş alimlərdən biri də bu il anadan olmasının 105 illiyi qeyd edilən Nərmin Tahirzadədir.

N. Tahirzadə 1921-ci il avqust ayının 13-də Türkiyənin İstanbul şəhərində anadan olmuşdur. 1923-cü ildə ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçən Nərmin xanım burada orta məktəbi və Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. O, ali təhsilini tamam-

ladıqdan sonra aspiranturaya daxil olur və universitetdə çalışmağa başlayır. Lakin 1949-cu ildə Nərmin xanımın atası həbs olunaraq sürgünə göndərildiyi üçün Nərmin xanım və anası Orta Asiyaya getməli olurlar. Bir müddət sonra 1955-56 - cı illərdə Nərmin xanım və ailəsi bəraət alır və yenidən Bakıya qayıdırlar. Bakıya qayıtdıqdan sonra Nərmin xanım Azərbaycan SSR EA-nın Azərbaycan Tarixi Muzeyinə laborant vəzifəsinə işə qəbul olunur. Muzeydə işə başlayan N. Tahirzadə bir ildən sonra -1956-cı ildə "XVIII əsrin sonu Rusiyada təhkimçi kəndlilərin hərəkəti tarixindən " mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. Alimlik dərəcəsi aldıqdan sonra 1961-ci ildə muzeyin "XIV əsr - XX əsrin başlanğıcı tarixi ekspozisiyası" şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin edilir. Bu müddətdə muzeyin bütün ekspozisiya və sərgiləri üçün mövzu-ekspozisiya planları hazırlayır və təşkil edirdi. Nərmin xanım 1963-cü ildən böyük elmi işçi vəzifəsində çalışmağa başlayır. Elə həmin ildən də XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəli dövrünə aid yeni ekspozisiyanın yaranması, 1968-1980-cı illərdə ekspozisiyanın dəyişdi-

rilməsi, muzeyin ayrı-ayrı zallarının yenidən qurulması işlərində fəal iştirak etmişdir. Azərbaycanın yeni dövrünün ekspozisiyası şöbəsinə rəhbərlik edən Nərmin xanım Azərbaycanın maddi və mədəniyyət abidələrinin toplanması, mühafizəsi, elmi-tədqiqi və nümayişi işində fəal iştirak edirdi. Topladığı maddi mədəniyyət nümunələri ilə muzey fondlarının yeni eksponatlarla zənginləşdirilməsi yolunda yorulmadan çalışmışdır. Nərmin xanım həmçinin şöbənin tərkibində olan fondlardakı muzey materiallarının qeydiyyatını aparır və saxlanılmasına rəhbərlik edirdi. Azərbaycan Tarixi Muzeyində keçirilən bir sıra ekskursiyalar peşəkarlığına və bilik səviyyəsinə görə məhz Nərmin xanıma həvalə olunurdu. O, həmçinin digər muzeylərə də struktur-tematik və ekspozisiya planlarının hazırlanmasında material toplanmasında metodik köməklik göstərmişdir.

1976-cı ildə şöbənin "Ekspонатlar danışır" seriyasının yaradılması ilə oxucu auditoriyasının ən maraqlı eksponatlar və onların yaranma tarixi ilə tanış edən iki cildlik əsərin birinci cildinin 1977-ci ildə nəşr olunması ilə nəti-

cələndi. 1980-cı ildə 120 sənəd və material elmi təsviri verilən ikinci cild nəşr olundu. "Azərbaycanın igid oğulları" və "Azərbaycanın tarixi və görkəmli yerləri" adlı məqalələr toplusu da bu şöbənin əməkdaşlarının elmi fəaliyyəti nəticəsində ortaya qoyulmuşdur.

O, şöbənin gündəlik işlərindən əlavə olaraq, muzeyin elmi-populyar nəşrlərinin, albom, bələdçi kitabçalarının və kataloqların tərtib olunmasında da yaxından iştirak edirdi. Nərmin xanım yeddi cildlik "Azərbaycan tarixi" kitabının IV və V cildlərində "Maarif" bölməsinin müəllifidir. Muzeydə işlədiyi müddətdə bütün enerjisini bu işlərə sərf etmiş Nərmin xanım, eyni zamanda, Azərbaycanda XIX-XX əsrin əvvəllərində xalq təhsili tarixinin tədqiqi ilə də məşğul olmuşdur. O, bu mövzuda gərgin araşdırmalar aparıb. Bu məqsədlə Moskva və Leningrad (indiki Sankt-Peterburq) olmaqla, keçmiş SSRİ-nin Azərbaycanla bağlı sənədlərin saxlandığı, demək olar ki, bütün mərkəzi şəhərlərindəki dövlət arxivlərində çalışmışdır. Uzun müddət və gərgin əmək nəticəsində olduqca zəngin material toplamışdır. Nərmin xanım XIX əsr-

dən 1920-ci ilədək Azərbaycandan gedib, Rusiya imperiyasının ali məktəblərində oxumuş yüzədək hərbi, mühəndis, həkim, hüquqşünas və b. ali təhsilli mütəxəssisimiz haqqında olduqca zəngin material toplamış və Azərbaycana gətirmişdir. Azərbaycana gətirilən mühüm sənədlər Azərbaycan təhsilinin XIX-XX əsrin əvvəlləri tarixini, milli ziyalıların həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsinə əhatə edirdi. Nərmən xanım Azərbaycanın maarif tarixi ilə bağlı bu vaxtadək məlum olmayan bir çox faktları aşkara çıxarmışdı. Bu materiallar əsasında o, XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda ərsəyə gəlmiş, ancaq adları unudulmuş ziyalıların və mədəniyyət xadimlərinin bir çoxu haqqında 50-dən artıq çox elmi məqalə nəşr etdirmişdir. Alimin sayəsində Rusiyada və Avropada ali təhsil alan bir çox azərbaycanlı tələbələrin adları üzə çıxarılmışdı. O, ilk dəfə arxiv materiallarını, statistik göstəriciləri, dövrü mətbuat materiallarından bu məqalələrdə istifadə etmişdi. Bu mövzuda Nərmən xanımın iki məqaləsi - "Из истории коммерческого образования в Азербайджане (конец XIX-начало XX вв.)", "Из истории азербайджано-немецких культурных связей в конце XIX- начале XX вв." diqqəti cəlb edir.

Həmin məqalələr "Xəbərlər", "Məruzələr", "Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əsərlə-

ri", "Elm" və digər elmi nəşrlərdə çap olunmuşdur. Həmçinin Nərmən xanımın topladığı bu zəngin materiallar əsasında Azərbaycan tarixi muzeyində müxtəlif fondlar yaradılmışdı. Mövzuya aid müxtəlif vaxtlarda sərgilər keçirilirdi. Nərmən Tahirzadə muzeydə "Azərbaycanın yeni tarixi ekspozisiyası və fondları" şöbəsinin müdiri işlədiyi müddətdə Azərbaycanda tarix elminin və muzeyşünaslığın inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə töhfələr vermişdir.

Nərmən xanım muzeydə görülməli işlərin təbliği məqsədi ilə kütləvi informasiya vasitələrində, televiziya və radioda çıxışlar edirdi. Müxtəlif təbliğat vasitələrindən istifadə edən Nərmən xanım əməkdaşların peşəkar hazırlığının artırılması yolunda mühüm addımlar atmışdı. O doğma muzeyin daim inkişaf etməsi və daha da zənginləşdirilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Nərmən xanım bu illərdə yazdığı məqalələrini 2009-cu ildə "Н.Тайрзаде. Из истории азербайджанской интеллигенции" adlı kitabında çap etdirmişdi. 2015-ci ildə isə həmin kitab Ə.Tahirzadə tərəfindən tərcümə olunaraq "Tahirzadə N. Azərbaycan təhsil tarixi öçerkləri və ilk ali təhsillilərimiz" adı altında çap olunmuşdur. 2016-cı ildə isə 95 yaşı tamam olmuş Nərmən xanım Tahirzadənin xatirəsinə ehtiram əlaməti onun iki məqaləsinin əlyazması muzeyin illik toplusunda nəşr olunmuşdur. Birinci məqalə - "Из истории коммерческого образования в Азербайджане (конец XIX-начало XX вв.)" 1901-ci ildə açılmış Kommersiya məktəbinin tarixinə həsr edilmişdir. Bu mövzu indiyədək az işlənmiş və faktiki olaraq N.Tahirzadə burada da ilk cığır açanlardan olmuş, həmin tədris müəssisəsinin tarixinin araşdırılmasında birinci addımı atmışdır. İkinci "Из истории азербайджано-немецких культурных связей в конце XIX-начале XXвв." məqalə-

ləsində isə N.Tahirzadə Almanyada ali təhsil almış azərbaycanlı tələbələrin təmsalında XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan-Almaniya mədəni əlaqələrini araşdırmışdır. Onun bu araşdırmalar nəticəsində aşkara çıxardığı Azərbaycan ziyalıları haqqındakı faktlar yeni dövr ziyalı mühitinin öyrənilməsində mühüm tədqiqat işi hesab edilə bilər.

Nərmin xanım ölüm ayağında bütün arxivini, irsini professor Ədalət Tahirzadəyə bağışlamışdı. Ədalət müəllim isə həmin sənədləri Tarix Muzeyinin arxivinə təhvil vermişdir. Ədalət müəllim özü etiraf edir ki, həmin materiallardan "Azərbaycan təhsil tarixi oçerkləri", "Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920) tələbələri" və "1920-ci ilədək ali məktəblərdə oxumuş azərbaycanlılar" kitablarının meydana çıxmasında geniş istifadə olunmuşdur. 2012-ci ildə Nərmin xanım Tahirzadə vəfat etmişdir.

Tahirzadə Nərmin xanımın əməyi dövlətimiz tərəfindən qiymətləndirilərək 1973-cü ildə "Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adı və 2001-ci ildə Azərbaycan MEA-nın Fəxri fərmanı ilə təltif edilmişdir.

2021-ci ildə noyabrın 23-də Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində mərhum tarixçi Nərmin Tahirzadənin (1921-2012) anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə tədbir keçirilib. Azərbaycan təhsil tarixinin mükəmməl araşdırıcısı, peşəkar muzey işçisi olan Nərmin Tahirzadəyə həsr olunmuş tədbirdə muzey əməkdaşları onun haqqında xatirələrini bölüşdülər. Tədbirdə iştirak edən təhsil tarixinin tədqiqatçısı, professor Ədalət Tahirzadə Nərmin xanımın arxivinin bir hissəsini muzeyə təqdim etdi.

Anadan olmasının 105 illiyi münasibətilə Nərmin Tahirzadənin həyat və fəaliyyətinə nəzər salmaq, onun elmi və ictimai fəaliyyətini bir daha dəyərləndirmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun uzun illər ərzində Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində gördüyü işlər, hazırladığı elmi əsərlər və yetişdirdiyi tədqiqatçılar Azərbaycan elminin və mədəniyyətinin qiymətli sərvəti olaraq qalır. Nərmin Tahirzadənin əziz xatirəsi, zəngin elmi irsi və vətənpərvər fəaliyyəti gələcək nəsillər üçün nümunə olmaqda davam edəcək, onun adı isə Azərbaycan tarixşünaslığı və muzeyşünaslığı tarixində daim ehtiramla yad ediləcəkdir. ●

Tutu HÜSEYNOVA

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun

"Musiqi tarixi və nəzəriyyəsi" şöbəsinin kiçik elmi işçisi

Fikrət Əmirovun fortepiano miniatürlərinin xüsusiyyətləri

Fikrət Məşhədi Cəmil oğlu Əmirov 1922-ci ildə Gəncə şəhərində anadan olub. Atası Məşhədi Cəmil Əmirov Şuşanın məşhur muğam ustası və tarzəni idi. Fikrət Əmirov ilk musiqi təhsilini Gəncə Musiqi Məktəbində alıb.

Fikrət Əmirov demək olar ki, musiqinin bütün janrlarında uğur qazanıb. O, Azərbaycanda ilk fortepiano və orkestr üçün konsertin, ilk fortepiano üçün sonatanın müəllifidir. "Ulduz" və "Sevil" operaları, "Şur", "Kürd-Ovşarı", "Gülüstan bayatı-şiraz" simfonik muğamları, "Nəsimi dastanı", "Xəzəri fəth edənlər", "Min bir gecə" və "Nizami" baletləri, "Ürək çalanlar", "Xoş xəbər", "Gözün aydın" musiqili komediyalarının müəllifidir.

Fikrət Əmirovun yaradıcılığında fortepiano əsərləri geniş yer tutur. O, "12 uşaq şəkilləri", "12 miniatür", 2 eksrompt, 2 prelüdiya, 6 variasiya əsərlərinin də yaradıcısıdır.

"12 miniatür" məcmuəsindən bir neçə pyesin təhlilinə nəzər yetirək.

"Aşıqsayağı" pyesi, adından bəlli olduğu kimi bəstəkar pyesdə Azərbaycanın milli musiqisinə müraciət etmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. F.Əmirovun bütün klassik əsərlərində də milli ruh, milli motivlər, Azərbaycan məqamlarına əsaslanma xüsusi yer tutur. Aşiq musiqisi Azərbaycanın şifahi ənənəli xalq musiqisinin mühüm bir qoludur. Aşiq musiqi üslubunda yazılmış kamera-instrumental əsərlərdən Üzeyir Hacıbəylinin "Aşıqsayağı" əsərini göstər-

mək olar. Violin, violençel və fortepiano üçün yazılmış "Aşıqsayağı" triosu Azərbaycanda bu janrın ilk klassik nümunəsi kimi qiymətlidir.

F.Əmirovun "Aşıqsayağı" pyesi bir mövzu əsasında qurulmuşdur. Sadə, 2/4 ölçüsünə əsaslanır. Allegretto grazioso tempindədir. İlk cümlə 6 xanəlidir. Burada dəqiq, bərabər ölçülü ritm əvvəldən sona qədər izlənilir. Səslənmədə biz əsərin "si" mayəli Şur məqamına əsaslandığını eşidirik və cümlə tam kadansla bitir.

Cavab cümlə yuxarı registrdə səslənir. Mövzu sekundaların istifadəsi ilə və paralel kvintaların müşayiətində keçir. Paralel kvarta və kvintalar müşayiəti aşiq musiqisi üçün xarakterikdir. 1-ci və 2-ci cümlələr təkrarlandıqdan sonra, 5-cü cümlə fərqli, melodik müşayiətlə səslənir. Mövzunun sonuncu dəfə akkordlarla ifadəsində si mayəli şur məqamının 8-ci pilləsinin bəmləşməsini eşidirik, bu da şur üçün xarakterikdir.

Bəstəkar aşiq musiqisinə tamamilə sərbəst yanaşmış, onun təbiətini, ruhunu saxlamış, əsas intonasiya xüsusiyyətlərindən istifadə etmişdir. Aşiq havalarında olduğu kimi əsərdə intonasiya və ritm təkrarı, xanənin vurğulu hissələrinin xüsusi ilə qeyd olunması başlıca fərqləndirici cəhətlərdir.

Ballada. Azərbaycanda instrumental ballada janrının ilk yaradıcısı görkəmli bəstəkarımız Cövdət Hacıyev olmuşdur. Öz əsasını orta əsrlərin poetik xalq yaradıcılığından götürən ballada janrında biz müxtəlif xarakterlərə, müxtəlif formalara rast gəlirik. Avropa musiqisində ilk olaraq polyak bəstəkarı F.Şopenin yaradıcılığında meydana gəlmiş balladalardan və C.Hacıyevin "Ballada"sından fərqli olaraq F.Əmirovun "Ballada"sı miniatür tərzdə yazılmışdır. Lakin bu əsərdə də biz C.Hacıyevin "Ballada"sında olduğu kimi muğam intonasiyaları ilə bərabər romantik xüsusiyyətlərə və klassik forma ənənələrinə rast gəlirik.

Əsər sadə 2 hissəli formaya əsaslanır - A B. 3/4 sadə ölçüdədir, Moderato cantabile - mülayim, oxunaqlı ifa olunur. Əsər fa mayəli çahargah məqamında yazılmışdır. I hissə - A. İki xanəli girişdə səslənən paralel kvintalar I hissənin müşayiətində də istifadə olunur. I cümlə 5 xanədən ibarətdir. Artıq ilk xanədən çahargah məqamının intonasiyalarını eşidirik, ikinci tetraxordu üzərində başlayan melodiya sonra məqamın bütün üç tetraxordunu əhatə edir. II cümlə təkrar quruluşludur, 5 xanədən ibarətdir. Burada 2/4 və 3/4 ölçülərin növbələşməsinə görürük. II hissə - B. Piu mosso - daha canlı ifa olunur, əsər inkişafının yüksək pilləsinə, kulminasiyasına çatır, fortissimo səslənməsini eşidirik. II hissə bir cümlədən ibarətdir. Sonda əsəri tamamlamaq üçün 5 xanə əlavə səslənir.

Noktürn. Con Fild tərəfindən meydana gələn noktürn janrı Frederik Şopenin yaradıcılığında daha da çiçəkləndi. Gecə musiqisi kimi, romantik xüsusiyyətləri ilə piano ifaçılarının repertuarında geniş yer tutmuşdur.

F.Əmirovun "Noktürn"ü sadə 2 hissəli formada yazılmışdır. A B. Moderato- mülayim ifa olunur. 6/8 mürəkkəb ölçüyə əsaslanır. A - I hissə. İlk 2 xanədə eşitdiyimiz intonasiya I hissəni bütünlüklə müşayiət edir. I hissə sol# mayəli şur məqamına əsaslanır, Period formasında yazılmışdır, cümlələr təkrar quruluşludur, 5 xanəlidir. Qeyri-kvadrat quruluşlu perioddur.

Cümlələr sol# səsi ilə tam kadansla bitir. B - II hissə. II hissə do# mayəli şurdadır. Kvadrat quruluşlu period formasında yazılmışdır. 2 cümlədən ibarətdir, cümlələr 4 xanəlidir, do# səsi ilə tam kadansla bitir. Sonda əsərin tamamlanması üçün 4 xanə əlavə səslənir. Əsərin punktirli notlalarda ifadə olunan melodiyası beşik nəğməsi kimi, davamlı olaraq, sakitlik gətirən eyni ritmik müşayiətdə təqdim olunur.

Lirik rəqs - əsər reprizli 2 hissəli formada yazılmışdır. A B. Andante- tələsmədən, 6/8 mürəkkəb ölçüdə ifa olunur. A - I hissə. Girişdə eşitdiyimiz 2 xanəli ifadə I və II cümlələri müşayiət edir. I hissənin periodu 3 cümlədən ibarətdir. I cümlə 4 xanədən ibarətdir, si səsi ilə, si mayəli şüştərin tam kadansı ilə bitir. II və III cümlələr təkrar quruluşludur. B - II hissə. II hissədə əsərin kulminasiyası baş verir. Daha yüksək dinamika forteyən başlayaraq fortissimoya qədər yüksəlir, müşayiətdə akkordların istifadəsi və piu mosso - daha canlı ifası

ilə I hissədən fərqlənir. 8 xanəli bir cümlədən ibarətdir, si səsi ilə tam kadansla bitir. Sonra I hissənin bir cümləsi səslənir, ona görə reprizin başlanmasını qeyd edirik. Sonda əsəri tamamlamaq üçün 5 xanə əlavə səslənir. Əsərdə geniş legatolarda səslənən mövzu şüştərin intonasiyalarını daha oxunaqlı edir, orta hissənin yüksək sıçrayışlarında isə daha emosional hərəkət eşidirik.

Laylay - əsər, Andante cantabile - tələsmədən, oxunaqlı ifa olunur. 6/8 mürəkkəb ölçüyə əsaslanır. Bir hissəlidir, bütün cümlələr bir mövzu əsasında. Re mayəli şur məqamına əsaslanır. 2 xanəli girişdən sonra I cümlə 5 xanə boyunca davam edir, lya səsi ilə orta kadansla bitir. II cümlə cavab cümlə kimi səslənir, 5-ci xanədə re səsi ilə tam kadansla bitir. Melodiyanın inkişafında triollardan geniş istifadə olunmuşdur. III cümlə I cümlə ilə təkrar quruluşludur, 5 xanəlidir. 4-cü cümlə cavab cümlədir, 5-ci xanəsində, re səsi ilə tam kadansla bitir. Tamamlayıcı dolğun akkordlarla başlayır, qırıq oktavalarla, tonika səsi ilə müşayiət olunur. Əsər boyu şurun mayəsi - re müşayiətdə də səslənir. Tonika orqan punkturnun eyni ritmik hərəkəti ilə yaranan sakitlik beşik yırğalanması təəssüratını yaradır.

Vals - əsər 2 hissəli formada yazılmışdır. A B. Allegro moderato - cəld, mülayim ifa olunur. 3/4 sadə ölçüyə əsaslanır. Dörd xanəli girişi forte dinamikası ilə şux notlara köklənir. A - I hissə. I hissənin periodu 2 cümlədən ibarətdir, cümlələr 8 xanəlidir, period kvadrat quruluşludur. Əsər lya mayəli şur məqamına əsaslanır. Period lya səsi ilə tam kadansla bitir. Mövzu akkordlarla başlayır, sonra melodik şəkildə davam edir. B - II hissə daha çox gümrəh, şən xarakteri ilə seçilir. Melodiya sinkopalı xanələrdə, punktirli notlarda inkişaf edir. II hissənin periodu 2 cümlədən ibarətdir, cümlələr 8 xanəlidir, təkrar quruluşludur, period kvadrat quruluşludur, lya səsi ilə tam kadansla bitir. 8-ci pillənin bəmləşməsi, 9-cu pillənin zilləşməsini eşidirik, bu alterasiyalar şur üçün xarakter

rikdir. Əsərdə bəstəkarın romantik emosiyaları incə lirizmlə birləşmişdir. Klassik vals janrının ritmi ilə milli məqam xüsusiyyətlərinin vəhdəti xüsusi ilə izlənilir.

Barkarola - (italyanca qayıq) Venesiya qayıqçılarının xalq mahnısıdır. Avropa musiqisində görkəmli alman bəstəkarı Feliks Mendelson yaradıcılığında rast gəldiyimiz "Barkarola" nümunəsi 1830-1845-ci illərdə bəstələnmiş "Sözsüz mahnılar" məcmuəsinə daxildir. Burada biz geniş nəfəsli, oxunaqlı, romantik duyğulu melodiya eşidirik, müşayiətin səslənməsi isə qayıqçı avarlarının dalğavari hərəkətini xatırladır. Obrazın canlanmasında F.Əmirovun "Barkarola"sında da biz həmin yırğalanma və dalğavari hərəkəti izləyirik.

Fikrət Əmirov bu əsərdə milli məqamla sanki laylay xalq mahnısının ruhunu yaratmışdır. Moderato cantabile - mülayim oxunaqlı. 6/8 mürəkkəb ölçüyə əsaslanır. Əsər 1 hissəlidir. Bütün 4 cümlə bir mövzu əsasında qurulmuşdur. Əvvəldən sona qədər eyni, dəqiq ritmik müşayiət eşidirik. Mövzunun müxtəlif ölçülü notlarında isə muğam improvizasiyalarına xas melodiya səslənir. I və II cümlələr lya mayəli segah məqamına əsaslanır. Mövzuda və müşayiətdə də səsə istinad olunduğunu eşidirik, bu, lya mayəli segahın 6-cı pilləsidir, Şikəstəyi-fars şöbəsinə 6 cı pilləyə istinad olunur, 2-ci pillə segahın əsas tonudur, bu əsərdə dayaq səsi kimi mühüm rol oynayır. III və IV cümlələr lya# mayəli Segahda səslənir. Sonda 7 xanəli tamamlayıcı mövzu keçir. Burada əsas ton və mayə səsini eşidirik.

Bütün pyeslərdə Fikrət Əmirovun üslubuna xas olan, xalq mahnılarına yaxınlıq, milli məqamlarda səslənən oxunaqlı, romantik melodiyalar, zəngin melizmlər, melodiyların muğam inkişaf prinsipi, kulminasiyalarda təkrarlanan motivlərdən istifadə olunması, klassik formaların milli kadanslarda tamamlanması onun sevilən, təkrar olunmaz dəsti-xəttini müəyyən edir. Artıq uzun illərdir ki, bu pyeslər kiçik ifaçıların zövqünün formalaşmasında, milli ruhun qorunmasında əvəzsiz rol oynayır. ●

Нигяр АХМЕДЛИ

Главный специалист отдела инноваций и образовательных программ Национального Музея истории Азербайджана

"Запах Баку"

Марал Рахманзаде - азербайджанский график, первая получившая профессиональное образование. Она - первооткрыватель совершенно новых тем в изобразительном искусстве, дополнившая уже существующие особыми нюансами.

Марал Рахманзаде родилась 23 июля 1916 года в Баку, в абшеронском селе Мардакян. В 1930-1933 годах училась в Азербайджанском государственном техникуме. В 1934 - 1940 годах продолжала образование в Московском государственном художественном институте им. В.И. Сурикова. Особенно продуктивно она работала в жанре графики.

Будучи великолепным графиком, Марал Рахманзаде, словно поэт воспела в своих работах необыкновенную красоту и разнообразие природы Азербайджана. Все полотна отличаются искренностью и душевностью, пропитанные необыкновенно сильной любовью к Родине. Она была первым художником, которая поехала работать на Нефтяные камни. Находясь среди нефтяников, наблюдая их трудовые будни и быт, она рисовала промысловые пейзажи Каспия, строительство эстакад, нефтяные резервуары, вышки, налив нефти. Эти работы, кроме бакинцев увидели и труженники Нефтяных камней, то есть те, кому они

были посвящены. Позже стала прибегать к маслу и темпера.

Марал ханым работала в разных видах гравюры - офорте, литографии, линогравюре. Она создала серию литографий под названием "У нас на Каспии". Самыми знаменитыми ее работами стали "Азербайджан - страна нефти". В пейзажах запечатлены величественные горы Нахчывана, пышные сады Губы, вековые леса Лянкярана, затерянное в горах селение Хыналыг и многое другое.

Особенно продуктивно она работала в жанре графики. В годы второй мировой войны М.Рахманзаде создает большие станковые серии патриотического содержания. Одна из серий посвящена героизму советских женщин в годы войны - "Народное ополчение", "Женщины в строю", "Дочь партизана". "Связистка". Другая серия, состоящая из 19 листов, = труду людей в тылу. Рисунки выполнены художницей в технике черной акварели с последующей обработкой углем.

В последующие годы М.Рахманзаде работает в технике линогравюры. Первые работы, выполненные в этой технике, она посвятила заводам-гигантам двух тогда еще молодых городов - Сумгайыта и Рустави. Каждая из двух серий состоит из шести индустриальных и городских пейзажей и двух портретов, изображающих передовиков производства. В 60-годах художница побывала в некоторых отдаленных районах нашей страны. Итогом этой поездки стали новые серии цветных линогравюр "Моя Родина" и "Азербайджан".

И в жизни, и в творчестве Марал Рахманзаде во многом была первой. Народный художник Азербайджана, лауреат Государственной премии, кавалер ордена "Шохрат" Марал Рахманзаде - одна из ярчайших фигур в национальном изобразительном ис-

кусстве. И не только потому что была первой азербайджанкой, получившей профессиональное художественное образование.

Великолепный график, тонкий иллюстратор, нежная женщина с сильной по-мужски душой, она смело и талантливо открывала новые темы и новые нюансы - в уже отточенных до нее. Рассказывают, что еще на институтских вечерах в Суриковском институте национальные танцы в ее исполнении неизменно вызывали всеобщее восхищение. После одного из таких вечеров ее преподаватель Алексей Кравченко, уделявший большое внимание выразительности рисунка, сказал ей: "Учитесь рисовать так же пластично, как танцуете". Этот совет Марал Рахманзаде сделала девизом своего творчества. Она чрезвычайно любила писать, даже скорее выписывать, национальный костюм, так подчеркивающий тонкую талию и горделивую статью. Шелковые келагаи с полосатой традиционной орнаментальной вязью, мягкими складками спадают на плечи. Будучи дочерью искусного ювелира, Марал ханым с любовью и знанием дела выписывала традиционные ювелирные украшения, дополняющие костюм. Она создала свой канон женской красоты - ее красавицы стройные и высокие, как чинары, с удлинненными пропорциями, они несут себя в этот мир гордо и самодостаточно. Именно в этих работах проявилась сидящая глубоко внутри Марал ханым орнаментальная ментальность, впитанная ею с детства. Образы этих сказочных девушек словно были навеяны ей азербайджанскими сказками и песнями, которые она слышала в детстве и которые навсегда запечатлелись в ее памяти.

Интересный факт из биографии художницы: Марал Рахманзаде позировала для

статуи известной азербайджанской поэтессы Хуршудбану Натаван. Эта статуя ныне украшает одну из лоджий Национального музея азербайджанской литературы.

Начиная с военных лет и до конца своей жизни Марал Рахманзаде участвовала более чем в 50 выставках по всему миру, а ее работы всегда находили своего зрителя. Это, прежде всего, такие циклы ее работ, как "У нас на Каспии", "Женщины Азербайджана", "Моя Родина", "Мои сестры", "Мои современники", "Сумгаит-Рустави".

В фонде "Изобразительных материалов" Национального музея истории Азербайджана бережно хранятся работы, выполненные в различных жанрах, всего жемчужинных работ 10. Из них "Вышка в Сабунчах" (İF.47.Литография), "Просторы Сумгаита" (İF.49. Цветная литография) "Фонтан на бухте Ильича (İF.77.Литография), "Нефть в море" (İF.104.Литография), "Фонтан через трубы"(İF.105.Литография). Работы все почти одинаковых размеров и

посвящены нефтяникам Хазара, характерным эпизодам их жизни, а также работникам Нефтяных камней.

Марал Рахманзаде до сих пор остается единственной женщиной - художницей Азербайджана, воспевавшей в своих полотнах величие и красоту Родины, которую искренне и самозабвенно любила.

Глубокое, яркое и богатое наследие лауреата Государственной премии, кавалера ордена "Шохрат", народного художника Марал Рахманзаде известно далеко за пределами Азербайджана, ведь ее реалистичные работы на общие и в то же время актуальные темы находят отклики в сердцах людей по всему миру. Она также была являлась персональным стипендиантом Президента Азербайджанской Республики. Она скончалась 16 марта 2008 года в городе Баку. ●

Список использованной литературы:

1. azhistorymuseum.gov.az
2. az/news/3205

Fəridə MİR-BAĞIRZADƏ

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun "Təsviri, dekorativ-tətbiqi sənətlər və heraldika" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Binaların divarlarını bəzəyən rəsmlər

Hər bir xalqın musiqidən, milli rəqslərdən, memarlıqdan və əlbəttə ki, incəsənətlə toxunmuş unikal mədəni parçası var. İncəsənət kitab səhifələrində və muzeylərdə öz yerini tapsa da, daha sadə formalarda da təzahür edir, millətin ürək döyüntüsünü və ruhunu əks etdirir. Qraffiti sənəti dəqiq fırça zərbələri və valehedici təsvirləri ilə küçə sənəti bu orijinallığın sübutudur. Əminliklə deyə bilərik ki, Bakıdakı qraffiti, əhəmiyyətinə görə özünüifadə etməyin digər formalarından heç də fərqlənmir və şəhərdə normal həyat yaşayan adi insanların gözü ilə ölkənin əsl simasını təmsil edir.

Azərbaycan küçələrində gəzmək gündəlik həyatın mahiyyətinə daha dərindən nəzər salmağa imkan verir və qraffiti, həqiqətən də, gözlərinizin qarşısında açılan mədəniyyəti tam anlamağa kö-

mək edir. Şəhər divarları açıq hava qalereyalarına çevrilir. Adi insanların əlindən yaranan bu sənət əsərləri, Azərbaycanın qəlbinə bir baxış təqdim edir, onun ruhunun əsl rənglərini ortaya qoyur. Küçə sənəti 1960-cı illərdən

Şəkil-1

Şəkil-2

Vüsalə Ağarəziyeva, Daşqın Bayramov və Ağayar Bayrışov. İçəri şəhər. Divar rəsmi. Bakı, 2017

Şəkil -3.

Vüsalə Ağaraziyeva, Daşqın Bayramov və Ağayar Bayrışov

Xarı bülbül. Divar rəsmi. Bakı, 2020

bəri dünyada populyarlıq qazansa da, Bakıda qraffiti ayrı bir sənət növü kimi yalnız XXI-ci əsrin əvvəllərində ortaya çıxdı, lakin tezliklə paytaxtda böyük populyarlıq qazandı. Əvvəlcə qraffiti icmasına maraq o qədər sürətlə artdı ki, qalan az sayda sprej sənəti həvəskarları müntəzəm olaraq müsahibələrə dəvət olunurdular və burada etdiklərinin vandalizm məhsulu olmadığını, özünüifadə forması olduğunu və təkcə öz daxili dünyalarını deyil, həm də ölkələrinin ruhunu əks etdirdiyini açıq şəkildə bildirirdilər.

Düzdür, küçə sənətinin hər bir forması bu və ya digər şəkildə ölkə vətəndaşları üçün "güzgü" olmalıdır, çünki küçələrdə gördüyümüz rəsmlər adətən ömrünün hamısını və ya çox hissəsini mədəniyyətə qər q olmuş insanlar tərəfindən yaradılır. Lakin Bakı qraffiti ilə Azərbaycan xalqının mahiyyəti arasındakı incə fərqlə müəyyən bir cazibə var. Ölkənin sprej sənəti canlı rənglər, canlı enerji və bu dünyaya gəldiyi andan etibarən hər kəsə tanış olan mədəni elementlərin təntənəsi ilə seçilir.

Azərbaycandakı sprej sənəti ölkənin zəngin mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Rəssamlar köhnə rəsmlərdən, məşhur insanlardan və he-

Şəkil -4.

Bayraq. Divar rəsmi. Bakı, 2020

kayələrdən ilham alır və onları müasir incəsənət yaratmaq üçün yeni ideyalarla qarışdırırlar. Bu qarışıq ölkənin tarixini şərtləndirir və eyni zamanda mədəni hekayəsini müasir insanlar üçün başa düşülən şəkildə izah edir.

Azərbaycan qraffiti sənətinin maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də millətin mədəniyyətində dərin kök salmış qədim simvolların istifadə etməsidir. Məsələn, forması göz yaşı damlasını xatırladan və alovu simvolizə edən buta təsvirlərini görmək olur, bu da Azərbaycanın Zərdüşt keçmişinə qayıdışı xatırladır. Şəhər divarlarında narin canlı təsvirlərini də görmək olar ki, bu da bölgənin zəngin kənd təsərrüfatı tarixini çatdırır.

Bu rəsmlər şəhər divarlarını böyük açıq hava incəsənət qalereyalarına çevirir və Azərbaycan mədəniyyətinin hekayəsini rəsmlər və müasir incəsənət prizması vasitəsilə izah etməyə kömək edir. Bu halda incəsənət ölkənin ruhunu əks etdirən, keçmişi və bu günü birləşdirən bir güzgüdür.

Bu sənət növü ilə məşğul olan bir neçə rəssamı qeyd etmək istərdim. Vüsalə Ağaraziyeva 12 iyul 1990-cı ildə Bakıda anadan olub. O, 2012-ci ildə Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq

Şəkil -5.
Vüsalə Ağaraziyeva, Daşqın Bayramov
və Ağayar Bayrısoy. İçərişəhər.
Divar rəsmi. Bakı, 2017

Akademiyasının Dekorativ-tətbiqi sənətlər fakültəsini keramika üzrə magistr dərəcəsi ilə bitirib. O, Rəssamlar İttifaqının üzvüdür. O, ölkə daxilində və xaricdə çoxsaylı qrup və fərdi sərgilərdə iştirak edərək rəsm əsərləri, keramika, instalyasiyalar, video sənət və konseptual əsərlər təqdim edib. 2018-ci ildən bə-

Şəkil - 6.
Georgi Kurinov. Kitab rəfləri.
Lev Tolstoy küçəsində 16 Nöli məktəb-liseyin
divar rəsmi. 2017

ri o, incəsənət və mənəvi təhsil sahələrində xeyriyyə fəaliyyəti ilə məşğul olan YARADAN yaradıcılıq birliyinin həmtəsisçisidir. 2017-ci ildən bəri o, İçərişəhərdə və Bakının mərkəzi küçələrində bir neçə monumental divar rəsm layihəsinin müəllifidir. Rəssamlar arasında keçirilən tenderdə qalib gəldikdən sonra o, ilk irimiqyaslı əsərini İçərişəhərdəki Bəylər məscidinin yaxınlığındakı divarda yaradıb. Ondan 3D effekti ilə realistik monumental rəsm əsəri yaratması gözlənilirdi və bu əsər soyuq qış şəraitində 5-6 gün ərzində tamamlanmalı idi. Daha iki nəfərdən - Daşqın Bayramov və Ağayar Bayrısovdan ibarət bir

Şəkil -7.
Vüsalə Ağaraziyeva, Daşqın Bayramov və
Ağayar Bayrısoy. ADA Universitetinin bina
divarının rəsmi. 2018

komanda toplayaraq, əvvəllər heç vaxt etmədiyi bir işi öz üzərinə götürdü. Beləliklə, şəhərin küçə divarlarında monumental rəsmlərlə bağlı ilk təcrübəsi baş tutdu və bu, uğurlu və ilhamverici oldu (Şəki 1. Şəkil 2, Şəkil 5). O vaxtdan bəri, o, mərkəzi küçələrdə, şəhərrətrafi ərazilərdə və ölkənin bütün bölgələrində bir çox əsərlər yaradıb və bunlar onun peşəkar işinin ayrılmaz hissəsinə çevrilib (Şəkil 3, Şəkil 4, Şəkil 7). Rəssam uzun müddətdir ki, real monumentallıqdan uzaqlaşmağa və gözəl şəhərimizin daş səthlərindən birində yeni bir əsər yaratmağa imkan verən bir ideya axtarır. Bu ideyanın əsasında texniki düşüncə və improvizasiyanın bir növ sintezi - fərdi

Şəkil - 8.
Futbol. Bakıda "Sevgi" parkının
divar rəsmi. 2018

təqdimat və sərbəst uçuş dayanır.

Krasnodardan qonaq rəssam Georgi Kurinov müxtəlif üslublarda və müxtəlif mövzularda çoxsaylı əsərlər yaradıb. O, KrasnodART layihəsinin direktorudur və tez-tez müasir gənclər mədəniyyəti festivallarında çıxış edir. O, həm doğma şəhərində, həm də xaricdə çalışır.

Səhnə adı GOOZE ilə daha çox tanınan məşhur rusiyalı divar rəssamı Georgi Kurinov ikinci dəfə Bakıya səfər etdi. İlk səfəri zamanı Kurinov iki həftə ərzində paytaxtdakı iki

"Leninqrad layihəli" binasını qadın və kişi azərbaycanlıları təsvir edən divar rəsmləri ilə bəzədi (Şəkil 12). Rəsmlərdə həmçinin Azərbaycan abidələri və musiqi aləti olan tar da yer alırdı.

Bakının Yasamal rayonunda yaşayış binalarının təmiri zamanı küçə sənətindən geniş istifadə olunur. SOCAR-ın maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən layihə çərçivəsində binaların təmiri ilə yanaşı, binaların yan divarlarına müəyyən məna daşıyan rəsmlər əlavə olunur və boz divarlar sənət əsərlərinə çevrilir.

Heydər Əliyev Mərkəzinin fonunda yelkənli gəminin rəsmindəki imzadan, eləcə də dağların fonunda sanki dalğalanan məscidin rəsmindən də görüldüyü kimi, hər ikisi Krasnodardan olan məşhur rus rəssamı Georgi Kurinovun əsəridir (Şəkil 10, Şəkil 11).

Rəssam özü əsərin adını belə qoyub: "Bakıda divar rəsmi. 2020. Sifarişlə rəsm" (Şəkil 10). Bu, Georgi Kurinovun 2020-ci ildə Bakıda çəkdiyi başqa bir əsərdir. Bu əsərdə müştərinin əsas istəyi yenə də pərdələr və məscid idi. Rəssam bu əsəri "Mənəvi məbədiniz ge-

Şəkil - 9.
Georgi Kurinov. Koroğlu Rəhimov küçəsi 22.
Bina divarının rəsmi. 2020

Şəkil - 10.
Georgi Kurinov. Bakıda məscid.
Divar rəsmi. 2020. Yasamar rayonu

Şəkil - 11.

Georgi Kurinov. Bakıda məscid və Heydər Əliyev Mərkəzi. Bakıda divar rəsmi. 2020. Yasamar rayonu

dən yolda" adlandırmaq istəyib. Bu yol hər kəs üçün unikalıdır.

Bəziləri buna erkən yaşda gəlir, bəziləri isə həyatın sonrakı dövrlərində. Bəziləri üçün din sığınacaq rolunu oynayır - İslam və ya Xristianlıq, Buddizm və ya atəşpərəstlik və s. Bəziləri büt-pərəstliyi və köhnə möminləri seçir, digərləri isə məbədinə meşələrin və dağların, okeanların və göllərin qoynunda tapır. Əsas məsələ maariflənməyə və özünü-təkmilləşdirməyə çağırışı hiss etməkdir."

Azərbaycanlı rəssamların da iştirak etdiyi layihə şəhərin görünüşünü daha da yaxşılaşdırmaq və Bakı sakinləri üçün rahat yaşayış mühiti yaratmaq məqsədi daşıyırdı. Xatırladaq ki, rəssam əvvəllər Bakının Nəsimi rayonundakı Lev Tolstoy küçəsində yerləşən 16 nömrəli orta məktəb-liseyin binasını dünya və milli ədəbiyyatın şah əsərləri olan kitablarla dolu rəflərin təsviri ilə bəzəmişdi (Şəkil 6). Bundan əlavə, Koroğlu Rəhimov küçəsi 22 və Fətəli Xan Xoyski prospektindəki 108, 110, 114, 106 və 118 nömrəli binalar da oxşar şəkildə yenidən qurularaq məhəllənin estetik mərkəzinə çevrilmişdir (Şəkil 9, Şəkil 12).

Bakıdakı küçə sənəti şəhərə təkcə özünə-məxsusluq və xarakter qatmır, həm də incəsənət vasitəsilə sosial və mədəni ideyaları ifadə

Şəkil -12.

Georgi Kurinov. Bakıda Kişi və qadın divar rəsmi. Leningrad layihəsi. 2020

etmək üçün bir platforma təmin edir. Bakının küçə rəssamları bina divarlarından, yeraltı keçidlərindən və digər şəhər səthlərindən öz yaradıcılıqları üçün kətan kimi istifadə edərək adi məkanları ilhamverici və əks etdirən bir sənət çevirirlər.

Bakıdakı müasir küçə sənəti genişmiqyaslı divar rəsmlərindən incə qraffitilərə qədər dəyişir və hər biri özünəməxsus hekayəsini və ya mesajını çatdırır. Bəzi əsərlər milli xüsusiyyətlərə yönəlir, digərləri isə sosial cəhətdən əhəmiyyətli mövzulara toxunur və ya sadəcə estetikası və orijinallığı ilə gözü sevindirir.

Bakıda küçə sənətinə cəlb olunmaq həm də turizmi təşviq edir və şəhərin unikal incəsənətini və mədəniyyətini küçə sənəti vasitəsilə araşdırmaq istəyən qonaqları cəlb edir. Beləliklə, küçə sənəti Bakının keçmişi ilə bu günü arasında körpüyə çevrilir, dinamik inkişafını və yeni yaradıcı ifadə formalarına açıqlığını nümayiş etdirir. ●

Ədəbiyyat:

1. Lesley Qray. *Müasir Azərbaycan incəsənəti. "Teas-Press" nəşriyyatı. Bakı, 2023.*
2. *Azərbaycan incəsənəti. Ə.Əsgərzadənin redaktorluğu ilə. 1 cild. "Renessans" nəşriyyatı. Bakı, 2015.*

Anar AĞALARZADƏ

AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutu "Etnoarxeologiya" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Samir KƏRİMOV

AMEA Lənkəran Regional Elmi Mərkəzinin elmi işlər üzrə direktor müavini, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Lerik rayonundan tapılmış bir daş stella qədim incəsənət tarixində

Lerik rayonu, buludlara toxunan uca dağların köksündə əsrlərin sirrini pıçılda-yar, hər daşı bir tarix vərəqi olan möhtəşəm bir arxeoloji xəzinədir. Bu qədim di-yar zamanın donub qaldığı canlı bir muzeyi xatırladır. Lerikin hər qarış torpağı, bəşəriyyətin ilk çağlarından bəri sivilizasiyanın bu uca zirvələrdə necə kök atdı-ğını və yaşatdığını bədii bir dillə desək gələcəyə nəql edir. Məhz buna görə də bu diyardan tapılan maddi mədəniyyət nümunəsi tarixlərin canlı şahididir.

Azərbaycan-Fransız beynəlxalq arxeoloji ekspedisiyanın 2017-ci ildə Lerik rayonunun Mondigah kəndi ərazisindəki qazıntılar zamanı üzərində təsvir olan və ehtimal ki, vaxtilə dik basdırılmış bir daş üzə çıxmışdır. Daşın torpağa tərəf olan hissəsində ayaq üstündə dayanmış və üzü sağa istiqamətlənən insan təsviri olduğu müəyyən edilən bu daş şərti olaraq 4 Nöli daş qutu qəbir adlandırılan qəbirin üzərindən tapılmışdır. Təsvirli daş qum tərkibli olub oval formada yonulmuş, uzunluğu 1,5 metr, eni 50 sm-dir. Daşın qabarıq şəkildə işlənmiş təsvirində insanın ayaqlarında çəkməyə oxşar ayaqqabısı vardır. Bud hissəsi enli və dolğun göstərilmişdir. İnsanın əlləri sinəsində çarpazlaşmış vəziyyətdə göstərilib. Belində kəmər və kəməre keçilmiş xəncər təsvir olunub. Bu təsvirli daş Mondigah arxeoloji kompleksində eyni zamanda ibadət yerinin olmasını söyləməyə imkan verir.

Mondigah nekropolundan tapılan insan təsvirli bu daş Talış-Muğan mədəniyyətinin ən maraqlı nümunələrindən hesab olunmalı-

Erb.M 4

1. Mondigah nekropolundan tapılmış antropomorf stella;
2. Ərbil muzeyində saxlanılan analoji daş plastika nümunəsi [Marf 2016: p.193, fig.5:4]

dır. Bu dövrə (e.ə. XIII-IX əsrlər) aid insan fiqurları adətən antropomorf stellalar və ya qəbirüstü abidələr şəklində qarşımıza çıxır: Şərqi Anadolu (Türkiyə) və Şimali İraq sərhədin-

Lerik rayonu, Monidigah kəndi

də tapılan e.ə. II minilliyin sonuna aid Hakkari stellaları Monidigahdakı daş qutu qəbirlərin üzərindəki insan təsvirləri üçün ən güclü analogiyalardan biri hesab olunmalıdır [Sevin 2001; Sevin, Özfırat 2001]. Bu stellalarda insan fiqurları silahla (xəncər, balta) və xüsusi kəmərlərlə təsvir olunur ki, bu da Lerik tapıntıları üçün xarakterikdir.

Qarabağdakı Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid olan daş stellaları da Monidigah tapın-

tılarının oxşarı hesab etmək olar. Xüsusilə "quş başlı" insan təsvirləri bu dövrün stellalarında və kəmərlərində tez-tez rast gəlinən or-taq mifik mövzu hesab edilməlidir. Tufan Axundov Astara rayonunun dağlıq hissəsində qeyd aldığı antropomorf təsvirli daşları büt-lər hesab edir və onların tapıldığı yeri qədim zamanlarda qurbangah və müxtəlif kult məra-simləri keçirilən yer hesab edir. Onun fikrin-cə, konkret mərhumla bağlı olan müasir "Pir" məhfumu belə yerlərə ənənəvi münasibətin əks-sədasıdır və onları regionda Talış-Muğan mədəniyyətinin yayıldığı dövrə aid etdiyini söyləyir [Axundov 2009: s. 100].

Astara tarix diyarşünaslıq muzeyində sax-lanılan bir daş stella üzərində tədqiqat işi apa-ran alman arxeoloqu Andreas Şaxner qeyd edir ki, ikonoqrafik və üslub çatmazlıqlarına baxmayaraq, bu daş artefakt bölgələr arasın-dakı dini-mədəni əlaqələri göstərir və Ön Asiyadan Avrasiya çöllərindəək ərazilərdə mədəni təsirləri izləməyə imkan verir. Belə ki, Astara tapıntısı Hakkari stellaları ilə Şimal abidələri arasındakı boşluğu doldurur. Onun fikrincə, e.ə. II minillikdə Cənubi Qafqazda, Şərqi Anadoluda və İran Azərbaycanında ana-loji daşıqlama sənəti mövcud olmuş və bu ənənə Şimali Mesopotamiyaya qədər yayıl-mış, eyni zamanda son Urartu zamanına - e.ə. I minilliyə qədər davam etmişdir. Şərqi Ana-dolunun və Cənubi Qafqazın mövcud abidələ-ri bu ərazilərdə əcdadlara sitayişin hökm sür-düyünü təsdiq edir. A.Şaxnerin fikrincə, stel-laların hamısının kişi fiquru formasında hazır-lanması cəmiyyətdə kişilərin hakim olduğunu göstərir [Schachner 2018: p.42].

Azərbaycan ərazisində Son Tunc - İlk Də-mir dövrünə aid ən çox daş stellaya Tovuz ra-yonu ərazisindəki Topdağdağan nekropolun-dakı 9 sayılı kurqanın kamerasında rast gəlin-miş və burada 41 daş stella aşkar olunmuşdur [Quliyev və b. 2015: s.385-387].

Analoji daş stellalar Ərdəbilin Meşkinşə-hər arxeoloji kompleksindəki Şəhəriyeri abi-dəsindən aşkar olunmuşdur. Bu tapıntılar Mo-

nidigahın daş stellası ilə həm dəfn adətləri, həm də qəbir konstruksiyası baxımından çox böyük oxşarlıqlara malikdir. Şəhəryerindəki daş stellaların ətrafından saxsı qablar və bəzək əşyaları nümunələrinin tapılması faktı həmin ərazinin ritual dini ayinlər məqsədilə istifadə olunduğunu təsdiqləyir və buradakı qədim insanların dini inanclarından xəbər verir [Panjebashi, Najibi: 2022, p.92].

Monidigahın daş stellasının ən yaxın analogiyası XX əsrin 80-ci illərində İraq Kürdüstanının Ərbil və Süleymaniyyə quberniyaları yaxınlığında, Sidekan bölgəsindəki Müsaşir arxeoloji kompleksindən tapılan və hazırda Ərbil muzeyində saxlanılan daş plastika nümunələridir. Heykəllərdən biri fermer tərəfindən qəbirdən aşkar edilmiş və o, bu heykəli öz evinin qarşısında oturacaq kimi yenidən istifadə etmişdir. Müsaşir arxeoloji kompleksinin daş stellaları 150-230 sm hündürlüyündə, insan boyu ölçüsündə olan təsvirlərdir. Bu monumentlər yerə basdırılaraq bərkidildiyi üçün onlar qəbirlərin və ya sərdabələrin üzərində ucaldılmış dəfn heykəlləri kimi şərh edilməlidir. Tədqiqatçı Dilşad Marf bu bədii tərtibatların Ukrayna, Qafqaz və Mərkəzi Asiyada aşkar edilmiş İskit dəfn heykəllərinin ikonografiyası ilə tamamilə eyni olduğunu yazır [Marf 2016: p. 193].

Lerik rayonunun Monidigah nekropolundan aşkar edilmiş daş stella, Son Tunc - İlk Dəmir dövrü Talış-Muğan mədəniyyətinin dini-mifik dünyagörüşünü, dəfn rituallarını və bədii sənətkarlıq ənənələrini əks etdirən müstəsna tarixi tapıntıdır. Bu artefaktın Şərqi Anadolu, Şimali İraq, İran Azərbaycanı və Qarabağ abidələri ilə göstərdiyi güclü ikonografik analogiyalar, qədim dövrdə Ön Asiyadan Avrasiya çöllərində uzanan geniş coğrafiyada vahid ideoloji-mədəni əlaqələrin mövcudluğunu sübut edir. Abidənin regional və transregional kontekstdə daşdığı mühüm elmi əhəmiyyət, bölgədəki digər nekropollarda da analogi tapıntıların üzə çıxarılması ehtimalını artırır. Gələcək tədqiqat planlarında

Monidigah kompleksinin multidissiplinar metodlarla daha geniş miqyasda öyrənilməsi və bölgənin antropomorf stellalarının vahid kataloqunun hazırlanması mühüm prioritetlər kimi qarşıda dayanır. ●

Ədəbiyyat:

Axundov, T.İ. *Astarada 20 gün.* - Bakı: Şərq-Qərb 2009, 112 s.

Quliyev, F. E., Qasimov, P. P., Hüseynov, F. R., Brileva, O., Səlimbəyov, Ş. A., Ələkbərov, V. Ə. *Topdağdağan nekropolu // Azərbaycan arxeoloji tədqiqatlar - 2013-2014 / baş redaktor: M. N. Rəhimova.* - Bakı: Xəzər Universiteti, 2015. - S. 384-393.

Marf, D. *Back to the Land of Muʿaʿir/Arđini: Preliminary report on fieldwork (2005-2012) // The archaeology of the Kurdistan region of Iraq and Adjacent regions / Edited by: Konstantinos Kopanias and John MacGinnis.* - Oxford: Holywell Press, 2016. - P. 189-200.

Panjebashi, E., Najibi, N. *A Comparative Study of the Menhir of the Shaharyeri Historical Site Located in Meshginshahr of Ardabil Province and the Saint Sernin Aveyron in the South of France // Bagh-e Nazar.* - 2022. - 19(111). - P. 89-104.

Schachner, A. *Azərbaycan Astara Muzesi'ndeki bir Stel örneğinde M.Ö. 2. Binde Hazar Denizi ile Van Gölü arasındaki Yontu Sanatı // Azərbaycan arxeologiyası.* - Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2018. - Cild 21, № 2. - S. 23-52.

Sevin, V. *Hakkari Stelleri: Zap Irmağı Kırısında Bozkır Göçebeleri // TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi.* - 2001. - Sayı: 4. - S. 79-88.

Sevin, V., Özfirat, A. *Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu'da savaşçı çobanlar ilk not // Belleten.* - 2001. - Cilt: 65, Sayı: 243. - S. 501-522.

Buz adamda canlı mikroblar aşkar edilib

Təxminən 5300 il əvvəl yaşamış Etçi - Buz adamının mikrobiomu hələ də həyat izləri daşıya bilər. Alimlər onun donmuş bədənindən bakteriyalar, göbələklər və digər mikroorqanizmləri çıxarmağa müvəffəq olublar. Daha diqqətçəkən məqam isə bəzi qədim mayaların laboratoriyada yenidən böyüyüb çoxala bilməsidir. Bu isə məşhur mumiyada həyatın hələ də davam edə biləcəyi ehtimalını gündəmə gətirir.

Etçi 1991-ci ildə Ötztal Alplərində yürüş edən iki turist tərəfindən təsadüfən tapılıb. Onlar əvvəlcə buz içindən çıxan bədənini yeni ölmüş alpinist zənn ediblər. Lakin sonrakı araşdırmalar göstərib ki, bu donmuş cəsəd, əslində, təxminən 5300 il əvvəl yaşamış bir insana məxsusdur. Aşağı temperatur və buzda quruma prosesi sayəsində bədənində dəri, daxili orqanlar və əzələ toxumalarının böyük hissəsi yaxşı vəziyyətdə qorunub saxlanılıb.

"Eurac Research" alimləri Etçinin qalıqları ilə əlaqəli mikrob icmasını araşdırmaq məqsədilə yeni tədqiqat aparıblar. Dəri yaxmaları, toxuma nümunələri və ərimsi su analiz edilərək mumiyanın üzərində və daxilində yaşayan mikroorqanizmlər kataloqlaşdırılıb.

Nəticələr göstərib ki, bəzi mikroblar qədim insan bağırsağı mikrobiomuna oxşar struktura malikdir və müasir sənaye cəmiyyətlərində yaşayan insanlarda demək olar ki, rast gəlinmir.

Ən maraqlı tapıntı isə soyuğa davamlı mayaların - Phenoliferia, Glaciozyma, Goffeauzyma və Mraikia - 2019-cu il nümunələrində aşkar olunmasıdır. Tədqiqatçılar bu mayaların bir qisminin 5300 illik

donmuş vəziyyətə baxmayaraq hələ də canlı ola biləcəyinə əmindirlər.

Alimlər laboratoriyada bu mayaları yetişdirməyi də bacardıqlarını bildiriblər. Bu isə onların canlı koloniyalar yaratdığını göstərir.

Genetik analizlər də bunu dəstəkləyir: qədim DNT adətən parçalanmış və zədələnmiş olur, lakin son nümunələrdə daha uzun və daha az zədələnmiş fragmentlər tapılıb. Bu, yalnız passiv qorunma ilə izah edilə bilmir və aktiv hüceyrə bölünməsi ehtimalını artırır.

Xüsusilə Glaciozyma mayasının son illərdə sayının artması və DNT zədələnməsinin azalması onun çoxala biləcəyinə dair əlavə sübut kimi qiymətləndirilir.

Tədqiqatçılar bildirirlər ki, bu mikroorqanizmlərin aktivliyi gözləniləndən daha yüksək olub və bu, buzaltı şəraitin tamamilə "bioloji inert" olmadığını göstərir. Alimlər hesab edirlər ki, Etçinin mikrobiomu unikal deyil; oxşar qorunma və mikrob strukturları Sibir, Alyaska, Arktika permafrostu və digər qədim buz və torf mühitlərində də müşahidə oluna bilər.

Ultra genişmiqyaslı struktur kəşf olunub

Böyük Britaniyanın Mərkəzi Lankəşir Universitetinin (UCLan) tədqiqat qrupu son bir neçə il müddətində səmanın eyni sahəsində 3 nəhəng struktur kəşf edib. Onlar son kəşf etdikləri strukturu "Giant Ring", yəni Nəhəng Halqa adlandırıblar. 1 Giqaparsek (Gps) diametrə malik bu struktur insan gözü ilə görünə bilsəydi, səmada Aydan təxminən 15 dəfə böyük görünərdi. Kəşfin ən maraqlı cəhəti isə bu strukturların iç-içə yerləşməsidir. Belə ki, Nəhəng Halqa daha əvvəl həmin sahədə aşkar olunmuş Nəhəng Tağ və Böyük Halqa ilə əlaqəli görünür. O, Böyük Halqanı əhatə edir və demək olar ki, konsentrik konfigurasiya yaradır.

AR Elm və Təhsil Nazirliyinin N.Tusi Adına Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasından verilən məlumata görə, bu kəşf Kainatın Standart Modelini (?CDM)) şübhə altına alır. Çünki kosmoloji prinsipə əsasən, çox böyük miqyaslarda Kainat bircins və izotrop olmalıdır. Başqa sözlə, təxminən 370 Megaparsekdən (Mps) böyük miqyaslarda aydın seçi-

lən strukturların olmaması gözlənilir, müşahidələr isə əksini göstərir.

Strukturun aşkar edilməsi üçün "Sloan Digital Sky Survey"-in "SDSS DR16Q" kataloqunun materiallarından istifadə olunub. Strukturlar uzaq kvazarların spektrlərində Mg II xətlərinin udulması üsulu ilə müəyyən edilib. Müəlliflər "2D Power Spectrum Analysis" metodunu tətbiq edərək Furze analizi vasitəsilə siqnalları sərt filtrasiya meyarları ilə seçiblər; bu meyarlara siqnal-küy nisbəti və lokal kontinuumun xüsusiyyətləri də daxildir. "Proyeksiya müstəvisi" üsulu isə təhrifləri minimuma endirməyə və maddənin gizli koherentliyini üzə çıxarmağa imkan verib. Əlavə olaraq "FLAMINGO-10K" vasitəsilə simulyasiyalarda nəticələr həmin sahələrdə bir-birini örtən, elliptik strukturların mövcudluğunu təsdiq edib.

Nəhəng Halqanın morfolojiyası mürəkkəb quruluş nümayiş etdirir. Onun şimal hissəsi nazik bir lif və ya sap formasındadır, cənub bölgəsində isə daha əvvəl aşkar olunmuş Nəhəng Tağın elementləri yer alır. Qərb periferiyasında müşahidə olunan budaqlanma isə bir neçə halqavari və ya torşəkilli strukturun üst-üstə düşə biləcəyini göstərir.

Astronomlar: Kainat gözlənildiyindən daha sürətlə genişlənir

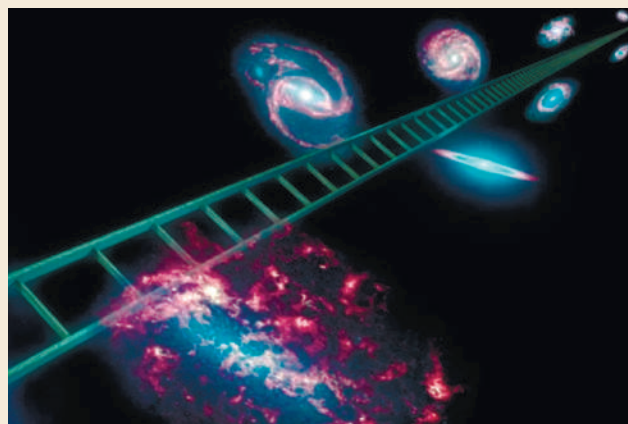
Astronomların sanballı beynəlxalq tədqiqatı Günəş sisteminə yaxın qalaktikaların gözləniləndən daha sürətli şəkildə uzaqlaşdığını təsdiqləyib. "Habl" sabiti kimi tanınan bu sürət Kainatın nə qədər sürətlə genişləndiyini təsvir edir. Yeni analiz meqaparsaniyə ölçüsü ilə təxminən saniyədə 73,5 kilometr dəyərin-

də bir meyar tapıb, yəni, qalaktika nə qədər uzaqdadırsa, bizdən bir o qədər sürətlə uzaqlaşır.

Alimlər erkən Kainatın siqnallarından istifadə edərək daha uzaqlara baxdıqda, daha aşağı bir rəqəm, təxminən saniyədə 67 kilometr rəqəmi əldə edirlər.

Bu fərq kiçik görünə bilər, lakin tədqiqatçılar bunun sadə bir səhv kimi gözdərdi edilməsinə qarşıdırlar. Fərq artıq o səviyyəyə çatıb ki, onların fikrincə, bu, təsadüfən baş verə bilməz. Tez-tez "Habl gərginliyi" adlanan problem təkmilləşdirilmiş alətlərə, daha yaxşı məlumatlara və diqqətli yoxlamalara baxmayaraq, on ildən çoxdur davam edir.

Astronomlar tədqiqat aparmaq üçün kosmosda məsafələri ölçməyin bir çox fərqli yolunu birləşdi-

riblər. Bunlara müəyyən növ partlayan ulduzları və hətta xüsusi qalaktikaları müşahidə etmək də daxildir. Onlar bütün bu metodları "məsafə şəbəkəsi" adlı formatda birləşdirərək, səhvləri azaltmağı və nəticələri çarpaz yoxlamağı hədəfləyiblər. Hansı etibarlı metodlardan istifadə olunmasından asılı olmayaraq, Kainatın yaxınlıqdakı hissəsində daha sürətli genişlənmə sürəti sabit qalıb. Qeyd olunub ki, ya ölçmələrdə hələ də naməlum bir problem var, ya da Kainatın necə işlədiyini anlamağımızda vacib bir detal çatışmır.

Tədqiqatçılar ikinci variantı görməməzlikdən gəlməyin getdikcə çətinləşdiyini söyləyirlər. Təsdiqlənsə, bu, Kainat haqqında mövcud nəzəriyyələrin yenidən nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac ola biləcəyi anlamına gələ bilər. Hələ ki, sirr açılmamış qalır. Əvvəlkindən daha yaxşı məlumatlara baxmayaraq, Kainat alimlərin izah edə biləcəyindən daha sürətli genişlənməyə davam edir.

Dağbəyi ALLAHVERDİYEV

AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu,
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Dövlətin iqtisadi siyasətində regionların tərəqqi layihəsi

Mövcud şəraitdə dövlətin iqtisadi siyasəti təkcə makroiqtisadi sabitliyin təminatını, eləcə də ölkənin bütün ərazilərində tarazlı və davamlı tərəqqinin formalaşdırılmasını hədəfləyir. Bu kontekstdə regionların inkişafı dövlət siyasətinin əsas strateji istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinin tam reallaşdırılması davamlı iqtisadi tərəqqiyə əsaslanan sosial sabitliyi və uzunmüddətli strateji inkişafı müəyyən edən əsas meyarlardır.

Azərbaycanın müstəqillik dövrünün iqtisadi siyasətində regionların tərəqqisi prioritet məqsəd hesab edilmişdir. Əsasən mövcud şəraitdə həyata keçirilən regional proqramlar, layihələr və institusional mexanizmlər əyalətlərdə iqtisadi fəallığın və sosial rifahın yüksəldilməsinə yönəlmişdir. Belə ki, regional tərəqqinin davamlılığı layihələr əsasında idarə olunması və insan kapitalının inkişafı kimi şərtlənir.

Geosiyasi kontekstdə Azərbaycanın regional siyasi-iqtisadi imkanları Qafqazda iqtisadi təhlükəsizliyi, yaşıl enerji təşəbbüsü və Prezident İlham Əliyevin dövlətçilik mövqeyi uzunmüddətli sosial-iqtisadi sabitlik konsepsiyasını şərtləndirmişdir. Belə ki, ölkədə kiçik və orta biznesin inkişafı layihəsi əsasında əhalinin orta gəlirli təbəqəsinin formalaşdırmaq əsas məqsədir. Dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsasən, orta gəlirli təbəqənin güclü olduğu ölkələr siyasi-iqtisadi, sosial cə-

hətdən daha sabit və əlverişli dövlətlər kimi səciyələnilir. Bu sahədə sosial-iqtisadi rifahın keyfiyyət layihəsində əhalinin genofondunun qorunması, miqrasiya və demoqrafiya siyasəti zəruridir.

Dövlətin iqtisadi siyasətində tərəqqi layihəsinin əsas istiqaməti kimi insan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sistemini formalaşdırmaq təşkil edir. Belə tərəqqi layihəsi isə qeyd edilən prinsipləri əks etdirir,

Mövcud elm və təhsil siyasətində dövlət hesablı təhsilin təmin edilməsi təşkil edir,

Sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi,

Gənclərin sağlamlığı üçün onların potensialının idmana yönəldilməsi,

İqtisadi siyasətdə sosial rifahın təşkili,

Ətraf mühitin qorunması və yeni iş yerlərinin təmin edilməsi.

Dövlətin həyata keçirilən siyasi-iqtisadi nəticələr ölkənin enerji təhlükəsizliyi və

dünyada bərpa olunan enerji təminatı regionların ən mühüm sosial-iqtisadi tarazlığı ilə xarakterizə edilir. Belə ki, Azərbaycan 2020-ci il strateji baxış və əsas prioritet konsepsiyanın strateji məqsədi mövcud imkan və resursları nəzərə almaqla, Azərbaycanda davamlı iqtisadi artım və yüksək sosial rifah, səmərəli dövlət idarəetməsi və insan hüquqlarının təmin olunması ilə səciyələnilir. Bərpa olunan enerji potensialı və enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, ticarət, kiçik və orta biznes inkişafı prioritet istiqamətlər hesab edilir.

Beləliklə, sosial-iqtisadi sahələrdə davamlı artım tempi təmin edilməsi ilə mövcud geosiyasi və iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimləməsinin daha da təkmilləşdirilməsini şərtləndirir. Lakin regional tərəqqi isə iqtisadi artım meyarları ilə müəyyən edilmir. Belə ki, regionların istehsal potensialının əhatəliliyi, əhalinin sosial-iqtisadi rifah təminatı, maliyyə imkanlarına əlçatanlığı və səmərəli istehsal proseslərin kompleks kimi qiymətləndirilir. Bu prinsiplər əsasında layihələrdə regional iqtisadiyyat elmi müəyyən coğrafi sərhədlər hüdudunda siyasi-iqtisadi, sosial sahədə integrasiya olunmuş sistemi ifadə edir.

Layihələrin idarə edilməsində tarazlı regional tərəqqi ölkə ərazisində sosial-iqtisadi tərəqqi bərabər prinsiplərdə təmin etməyə yönəlmiş dövlət siyasətini zəruri edir. Belə layihələrin idarəedilməsi regionların iqtisadi potensialına uyğun tərəqqisi əsasında və sosial bərabərliyin qorunması ilə müəyyənləşir.

Dövlətin iqtisadi siyasətində sosial tərəqqi

Regionların tərəqqisi məqsədilə həyata keçirilən layihələr dövlət iqtisadi siyasətinin əsas prinsiplərini əhatə edir. Bu layihələr

STRATEJİ İSTIQAMƏT	ƏSAS HƏDƏFLƏR	TƏTBİQ METODLAR	NƏTİCƏLƏR
Layihənin əsasları	Layihənin əhatəsi	Monitorinq, rüblük hesabatlar	Resursların səmərəliliyi
Tərəqqi səmərəliliyi	Əlaqələndirmə	Təcrübə mübadiləsi, analitik şərhlər	İnam və etimadın formalaşdırılması
İnsan kapitalı	Bacarıqların inkişafı	Təlim və tərəqqi platforması	Davamlı sosial təminat
Real layihələr	Sosial və iqtisadi təsir	Dövlət və özəl tərəfdaşlığı	Sosial rifah və iqtisadi artım

Cədvəl.1

Mənbə: tədqiqat nəticəsində müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalını gücləndirir, kiçik və orta biznesi dəstəkləyir və sosial rifahın artım istiqamətlərini şərtləndirir. Lakin layihələrin çoxcəhətli xarakteri əhatə etməsi onların sistemli şəkildə idarə olunmasını zəruri edir.

Beləliklə, regional tərəqqi layihələrinin məqsədyönlü və nəticəyönlü icrasını təmin edən əsas meyarlar hesab edilir. Dövlət strukturları, yerli icra orqanları, biznes subyektləri və icraçı heyət ilə səmərəli fəaliyyət mübadiləsi regional layihələrin effektivliyini artırır. Regional layihələrin tətbiqi normativ və institusional uyğunluq formalaşdırır. Mövcud maneələrin müəyyən edilməsi, çevik qiymətləndirmə mexanizmlərinin formalaşdırılması və sosial layihələrdən əldə olunan nəticələr uzunmüddətli tərəqqinin əsasıdır. Dövlətin iqtisadi siyasətində regionların tərəqqi layihələrinin əsas istiqamətləri isə (Cədvəl.1) təsvir edilir.

Real sosial-iqtisadi tərəqqi

Layihə əsaslı yanaşma regionların tərəqqisində real problemlərin həllinə yönəlmiş

müasir idarəetmə modelidir. Belə prinsiplər iqtisadi və sosial ehtiyaclara cavab verən konkret layihələrin icrasını təşviq edir. Real layihələr vasitəsilə regionlarda yeni iş yerləri yaradılır, istehsal və xidmət sahələri genişlənilir, sosial rifah yüksəlir. Beləliklə, layihə əsaslı yanaşmanın tətbiqi əlavə resurs tələbi, yeni iş yerlərinin artırılması ilə səmərəlilik formalaşır. Belə metodların tətbiqi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas prinsiplərini əhatə edir.

Bu kontekstdə, elmi-innovativ fəaliyyətin təşviqi, humanitar və ictimai elmlərimizin, mədəni irsimizin elmi əsaslarla tədqiqi istiqamətində də mühüm nəticələri tətbiqi, iqtisadi tərəqqi layihələrin tədqiqatı istiqaməti aktualdır. Mövcud dünya elminin bütün istiqamət və praktiki əhəmiyyəti, tətbiqi istiqamətləri olan riyaziyyat, məntiq, təbiətşünaslıq, eləcə də ictimai və humanitar elmlərin əsasını formalaşdırır.

İqtisadi tərəqqi keyfiyyət mərhələsinə keçid bilik iqtisadiyyatının formalaşdırılması ilə bilavasitə əlaqəlidir. 2025-ci ildə elmi-tədqiqat fəaliyyəti innovasiya siyasəti əsasında iqtisadi dövriyyəyə integrasiyası dövlətlərin prioritet istiqamətini təşkil edirdi. Bu kontekstdə insan kapitalı iqtisadi siyasətin əsas strateji resursunu əhatələndirir.

Səmərəli dövlət tənzimləməsinə və bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin formalaşması konsepsiyası əsasında sosial-iqtisadi hədəflər yüksək səmərəli fəaliyyət nəticəsində, dünya miqyasında davamlı iqtisadi artımı şərtləndirir. 2025-ci il Prezident İlham Əliyevin iqtisadi siyasəti səciyyələndirən əsas nəticə, özünüməşğulluq proqramı, iqtisadi artım modeli ilə effektivləşmişdir. Bu, iqtisadi model əsasında rəhbər fəaliyyətin strateji və taktiki mərhələsindən real mərhələsinin tətbiqini əks etdirir.

Dövlət+Xalq+Rəhbər Vəhdəti

Bu kontekstdə, 2025-ci il Konstitusiya ili kimi hüquqi-siyasi, sosial-iqtisadi rifahın uğurların kimi Azərbaycan cəmiyyətində formalaşan xalq-dövlət-rəhbər modelinə etimadı formalaşmışdır. Beləliklə, dövlətçilik təcrübəsinə əsasən, konstitusiya prinsiplərində irəli gələn dövlətin ali məqsədinin real tətbiqi xalqın dövlətə və ali siyasi rəhbərinə inamını formalaşdırmışdır. Dövlət başçısının siyasətinin cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsi, onun qərarlarının çevik tətbiqi nəticəsində dövlət suverenliyinin əsasını qazandırmışdır. Bu siyasi-iqtisadi model Azərbaycanda həm müharibə, həm də postmünaqişə mərhələsində vəhdət siyasəti iqtisadi tərəqqinin artım şərtlərini və ölkənin beynəlxalq nüfuzunun möhkəmlənməsində təmin etmişdir.

Nəticə

Regionların uzunmüddətli tərəqqisi insan kapitalının keyfiyyəti ilə əlaqəlidir. Rəqəmsal bacarıqların, yumşaq bacarıqların və regional iqtisadiyyatın davamlı tərəqqisini səciyələndirir. Eləcə də, xarici iqtisadi fəaliyyət səmərəliliyi regionların global iqtisadi effektivliyi ilə səciyələnilir.

Dövlətin iqtisadi siyasətində regionların tərəqqi layihələri iqtisadi tərəqqinin əsasını təşkil edir. Bu layihələrin effektivliyi insan kapitalının inkişafı və real sosial-iqtisadi təsirin təmin olunması ilə əlaqəlidir. Regional tərəqqi qısamüddətli iqtisadi nəticələr deyil, eyni zamanda uzunmüddətli sosial sabitlik və davamlı tərəqqi əsasında strateji əhəmiyyətə malikdir. ●

Sara ƏZİZOVA

AMEA Gəncə Bölməsinin Sənədlərlə iş şöbəsinin müdiri,
kimya üzrə fəlsəfə doktoru

Gəncə elmi mühitinin formalaşmasında görkəmli kimyaçı alimlərin fəaliyyəti

Azərbaycanın qədim elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Gəncə şəhəri tarix boyu ölkənin elmi potensialının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu şəhər yalnız zəngin ədəbi-mədəni mühiti ilə deyil, həm də müxtəlif elm sahələrində yetişdirdiyi görkəmli alimləri ilə tanınmışdır. Xüsusilə üzvi kimya, neft-kimyası, biokimya və polimer kimyası sahələrində fəaliyyət göstərmiş alimlərin elmi irsi Azərbaycan elminin inkişafında mühüm mərhələ təşkil edir. Onların apardıqları fundamental və tətbiqi tədqiqatlar ölkənin elmi potensialının güclənməsinə və beynəlxalq elmi məkana integrasiyasına mühüm töhfə vermişdir.

Bu alimlərin elmi fəaliyyətinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də fundamental və tətbiqi tədqiqatların vəhdət təşkil etməsidir. Aparılan tədqiqatlar yalnız nəzəri elmi məsələlərin araşdırılması ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda sənaye və texnoloji sahələrdə tətbiq oluna biləcək yeni materialların və texnoloji həllərin hazırlanmasına yönəlmişdir. Bu baxımdan Gəncə elmi mühitinin yetirdiyi alimlərin elmi irsi Azərbaycan elminin inkişaf tarixində mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

Gəncə elmi mühitinin yetirdiyi alimlər arasında akademik Əli Musa oğlu Quliyevin elmi fəaliyyəti xüsusi yer tutur. Alimin elmi fəaliyyəti və əldə etdiyi nailiyyətlər təkcə Azərbaycan elminin deyil, bütövlükdə keçmiş SSRİ elmi məkanının inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. O, aşqar kimyasının elmi əsaslarını yaratmış və bu sahənin keçmiş SSRİ miqyasında müstəqil elmi istiqamət kimi formalaşmasına rəhbərlik etmişdir.

Alim yeni tip aşqarların sintezi istiqamətində aparılan tədqiqatlara rəhbərlik etmiş, bu maddələr motor və sənaye yağlarının keyfiyyətinin artırılmasında, onların istismar müddətinin uzadılmasında geniş tətbiq tapmışdır.

Ə.Quliyev neft məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində də mühüm tədqiqatlar aparmış, Bakı neftlərindən alınan motor yağlarının göstəricilərinin yaxşılaşdırılması məqsədilə yeni texnoloji proseslər işləyib hazırlamış və bu sahədə praktik nəticələr əldə etmişdir.

Alim üzvi sintez sahəsində də dəyərli elmi yeniliklərə imza atmış, rəhbərliyi ilə alkilfenollar, aromatik tiollar, epoksi və sulfobirləşmələr, habelə müxtəlif funksional qruplara malik polimerlər əsasında çoxsaylı yeni üzvi aşqarlar və stabilizatorlar sintez olunmuşdur.

İkinci Dünya müharibəsi illərində Əli Quliyev hərbi sifarişlər yerinə yetirən şöbənin rəhbəri kimi hərbi təyinatlı kimyəvi vasitələrin

hazırlanması istiqamətində fəaliyyət göstərmiş, tank əleyhinə yandırıcı butulkaların effektiv modelini hazırlayaraq sınaqdan keçirmişdir.

Neft-kimya sahəsində aparılan bu tədqiqatlarla yanaşı, neft və qazın kimyəvi emalı texnologiyalarının inkişafı istiqamətində də mühüm elmi işlər görülmüşdür. Bu istiqamətdə professor Ələddin Musa oğlu Quliyevin tədqiqatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun elmi işlərində maye karbohidrogenlərdən normal parafinlərin alınması, qazların adsorbsiya üsulu ilə ayrılması və hidrogen qazlarının təmizlənməsi kimi mühüm texnoloji proseslərin öyrənilməsi əsas yer tutmuşdur. Bu tədqiqatlar neft-qaz sənayesində tətbiq olunan texnologiyaların təkmilləşdirilməsinə xidmət etmişdir.

Neft kimyası sahəsində aparılan bu tədqiqatlarla yanaşı, Azərbaycan kimya elminin digər mühüm istiqamətlərinin inkişafında da bir sıra alimlərin fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu baxımdan akademik Siyavuş Fər-

had oğlu Qarayevin elmi fəaliyyəti diqqətəlayiqdir. Onun tədqiqatları üzvi kimya və zərif üzvi sintez sahəsini əhatə etmişdir. Alimin elmi fəaliyyətində doymamış heterofunksional birləşmələrin sintezi, funksional əvəzlənmiş alkinlərin katalitik çevrilmələri, molekul daxili qruplaşma reaksiyalarının mexanizmlərinin öyrənilməsi və müxtəlif funksional qruplara malik üzvi birləşmələrin alınması kimi istiqamətlər əsas yer tutmuşdur. Bu tədqiqatlar üzvi kimyanın nəzəri əsaslarının inkişafına və yeni kimyəvi maddələrin sintezinə mühüm töhfə vermişdir.

Kimya elminin digər istiqamətlərinin inkişafında da bir sıra alimlərin elmi fəaliyyəti mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan kimya elmləri doktoru Niyazi Şahid oğlu Rəsulzadənin tədqiqatları polimer kimyası sahəsində aparılmışdır. elmi yaradıcılığı yüksək molekul birləşmələr və neft kimyası sahəsinə aiddir. N. Rəsulzadənin tədqiqatları yeni funksional

polimer materialların hazırlanması və onların müxtəlif texnoloji sahələrdə tətbiqi baxımından əhəmiyyətli nəticələr vermişdir. O, vinilsikloheksilketon və onun törəmələri əsasında işıq, elektron və rentgen şüalarına qarşı həssas bir sıra polimerlər sintez etmişdir. Bu polimerlər hazırda fotolitoqrafiya və mikroelektronika sənayesində, xüsusilə də submikron ölçülü mikrosxemlərin hazırlanmasında geniş tətbiq olunur.

Professor Aydın Əli oğlu Bünyadzadənin elmi tədqiqatları əsasən polimer kimyası və yüksək molekullu birləşmələr sahəsinə həsr olunmuşdur. Onun apardığı tədqiqatlarda olefinlərin homopolimerləşməsi və sopolimerləşməsi prosesləri, poliolefinlərin sintezi və modifikasiyası, polimerlərin quruluşu ilə onların fiziki-kimyəvi xassələri arasındakı əlaqələrin müəyyənəndirilməsi mühüm yer tutmuşdur. Alimin elmi işləri həmçinin modifikasiya edilmiş katalizatorların iştirakı ilə olefin və dien karbohidrogenlərinin komopolimerləşməsi mexanizmlərinin öyrənilməsinə və yeni polimer materialların alınması istiqamətində aparılmışdır.

Kimya elmi ilə yanaşı, biologiya və kimyanın kəsişməsində yerləşən biokimya sahəsində də mühüm elmi tədqiqatlar aparılmışdır. Bu istiqamətdə professor Həzrət İsmayil oğlu Səfərovun elmi fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır. Onun tədqiqatlarında zülalların və fermentlərin quruluşu və funksiyaları, metabolik proseslərin biokimyəvi mexanizmləri və canlı orqanizmlərdə gedən biokimyəvi reaksiyaların tədqiqi əsas istiqamətləri təşkil etmişdir.

Makromolekulyar kimya ilə yanaşı, qeyri-üzvi kimya və fiziki-kimyəvi analiz sahəsində aparılan tədqiqatlar da Azərbaycan elminin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu sahədə professor Yusif Əmirali oğlu Yusibovun elmi fəaliyyəti diqqətəlayiqdir. Onun elmi fəaliyyəti əsasən mürəkkəb qeyri-üzvi sistemlərin fiziki-kimyəvi tədqiqi, faza tarazlıqları və termodinamik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi istiqamətlərini əhatə etmişdir. Onun tədqiqatlarında çoxkomponentli sistemlərin qarşılıqlı əlaqələrinin sistemli şəkildə araşdırılması mühüm yer tutmuşdur.

Alimin elmi işlərində yarımkeçirici materialların sintezi, onların quruluşu və fiziki-kimyəvi xassələrinin öyrənilməsi əsas istiqamətlərdən biri olmuşdur. Bu çərçivədə müxtəlif funksional xüsusiyyətlərə malik yeni materialların alınması və onların tətbiq imkanlarının müəyyənəndirilməsi istiqamətində mühüm nəticələr əldə edilmişdir.

Yusif Yusibov uzun müddət ərzində mis, gümüş və tallium əsaslı üçlü və daha mürəkkəb xalkogenid və xalkohalogenid sistemlərini kompleks şəkildə tədqiq etmişdir. Bu sistemlərdə yarımkeçirici, termoelektrik və fotoelektrik xassələrə malik çoxsaylı yeni birləşmələr və dəyişən tərkibli fazalar aşkar olunmuşdur. Həmin birləşmələrin əmələgəlmə xüsusiyyətləri, homogenlik sahələri, kristalloqrafik parametrləri, eləcə də standart parsial və integral termodinamik funksiyaları ətraflı öyrənilmişdir.

Qeyri-üzvi kimya sahəsində aparılan tədqiqatların inkişafında professor Elman Məhəmməd oğlu Mövsümovun da mühüm xidmətləri olmuşdur. Alimin elmi tədqiqatları əsasən bioloji aktiv metal komplekslərinin sintezi və onların kristal-kimyəvi quruluşunun öyrənilməsinə həsr olunmuş, o, benzoy və aminobenzoy turşusu törəmələrinin metal ionları ilə komplekslərinin alınması, onların kristal və molekulyar strukturlarının rentgenstruktural analizi, habelə bu birləşmələrin aqrar sahədə tətbiq imkanlarının araşdırılması üzrə tədqiqat aparmışdır. Alimin tədqiqatlarının mühüm istiqamətlərindən biri də metal komplekslərinin aqrar sahədə istifadə üçün bioloji fəal maddələr kimi tətbiqi olmuş, bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar nəticəsində üzüm bitkisinin xloroz xəstəliyinə, toyuqlarda perozis xəstəliyinə qarşı, habelə bitki toxumlarının inkişafını stimullaşdırma sahəsində mühüm töhfələr vermişdir.

Qeyri-üzvi kimya sahəsində aparılan tədqiqatların inkişafında professor Elman Məhəmməd oğlu Mövsümovun da mühüm xidmətləri olmuşdur. Alimin elmi tədqiqatları əsasən bioloji aktiv metal komplekslərinin sintezi və onların kristal-kimyəvi quruluşunun öyrənilməsinə həsr olunmuş, o, benzoy və aminobenzoy turşusu törəmələrinin metal ionları ilə komplekslərinin alınması, onların kristal və molekulyar strukturlarının rentgenstruktural analizi, habelə bu birləşmələrin aqrar sahədə tətbiq imkanlarının araşdırılması üzrə tədqiqat aparmışdır. Alimin tədqiqatlarının mühüm istiqamətlərindən biri də metal komplekslərinin aqrar sahədə istifadə üçün bioloji fəal maddələr kimi tətbiqi olmuş, bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar nəticəsində üzüm bitkisinin xloroz xəstəliyinə, toyuqlarda perozis xəstəliyinə qarşı, habelə bitki toxumlarının inkişafını stimullaşdırma sahəsində mühüm töhfələr vermişdir.

dıran bir sıra yeni preparatlar işlənib hazırlanmışdır.

Koordinasiya və üzvi kimya sahəsində aparılan tədqiqatların davamı kimi professor Elman İdris oğlu Məmmədovun elmi fəaliyyəti də diqqətləyəkdir. Onun tədqiqatlarında metal komplekslərinin sintezi, onların kimyəvi və bioloji xassələrinin öyrənilməsi, həmçinin kimyanın tədrisi metodikasının inkişafı mühüm yer tutmuşdur.

Alim üzvi sintez sahəsində halogenketonlar əsasında heterotsiklik birləşmələrin alınması istiqamətində mühüm nəticələr əldə etmişdir. Onun tərəfindən doymuş və doymamış halogenketonlardan istifadə etməklə furan, pirrol, tiofen, pirazolin və pirazol törəmələrinin sintez üsulları işlənib hazırlanmışdır.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində heterotsiklləşmə reaksiyalarının mexanizmləri öyrənilmiş və bu sahədə yeni, səmərəli sintez yanaşmaları təklif edilmişdir.

Azərbaycan kimya elminin inkişafında mühüm xidmətləri olan alimlərdən biri də akademik Fuad Yusif oğlu Əliyevdir. Akademikin tədqiqatları əsasən müasir texniki tələblərə cavab verən, yüksək keyfiyyətli və ekoloji cəhətdən daha təmiz sürtkü yağlarının hazırlanması üçün yeni növ aşqarların sintezi istiqamətində aparılmışdır.

Alim tərəfindən kükürd-üzvi birləşmələrinin alınmasının yeni üsulları və reaksiyaların mexanizmləri işlənmiş, ilk dəfə olaraq qeyrisimmetrik disulfidlərin sintezi həyata keçirilmişdir. Bu birləşmələr əsasında yüksək istismar xüsusiyyətlərinə malik sürtkü materiallarının hazırlanması mümkün olmuşdur. Tədqiqatlar çərçivəsində mono-, di- və polisulfidlər sintez edilərək onların sürtkü yağlarının keyfiyyətinə təsiri ətraflı şəkildə öyrənilmişdir.

Eyni zamanda əldə olunmuş birləşmələrin aqrar sahədə biosid kimi tətbiqi imkanları araşdırılmış, bu işə onların çoxfunksiyalı istifadəsini təmin etmişdir.

Bundan əlavə, alim tərəfindən yeni növ adsorbentlər sintez edilmiş və onların adsorbsiya xüsusiyyətləri sistemli şəkildə tədqiq olunmuşdur. Beləliklə, Fuad Əliyevin elmi irsi həm fundamental, həm də tətbiqi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edərək, kimya elminin müxtəlif sahələrinin inkişafına mühüm töhfə vermişdir.

Akademik Fuad Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan tədqiqatlar nəticəsində Naftalan nefti tullantılarından dərman preparatları və yeni növ boyaq maddələrinin alınması istiqamətində mühüm nəticələr əldə edilmişdir.

Beləliklə, Gəncə elmi mühitində yetişən alimlərin apardıqları elmi tədqiqatlar kimya elminin sahələrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu alimlərin elmi fəaliyyətləri nəticəsində əldə olunmuş fundamental və tətbiqi nəticələr Azərbaycan elminin inkişafına, yeni texnologiyaların yaradılmasına və müxtəlif sənaye sahələrinin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Onların yaratdıqları elmi ənənələr və tədqiqat istiqamətləri bu gün də müasir elmi araşdırmaların inkişafında mühüm rol oynamaqdadır. ●

Ədəbiyyat.

1. Bayramov, A. (2021). *Gəncənin tarixi şəxsiyyətləri və ədəbi mühiti*. Bakı.
2. Binnətova, A.Ü. (2015). *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən səhifələr*. Bakı: Elm və İnnovasiya.
3. Əliyev, F., Əzizova, S. (2025). *Gəncənin elm məbədi*. Gəncə: Elm nəşriyyatı.
4. Əliyev, F., Əzizova, S., Əliyeva, M. (2021). *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Bölməsi 40*, Gəncə: Elm.
5. Əliyev, F., Verdiyeva, T., Mirzəyev, F., İsmaylova, Ü., Mirzəyeva, N. (2025). *Gəncənin elm və incəsənət xadimləri*. Bakı: Elm.
6. İsayev, Ə. (2008). *Gəncə və gəncəlilər*, Bakı.

Nigar PAŞAYEVA

AR Elm və Təhsil Nazirliyi, Coğrafiya İnstitutunun elmi işçisi

Sənaye turizminin inkişaf etdirilməsi

Müasir turizmin ən aktual trendlərindən biri olan sənaye turizmidir. Məlumdur ki, bu turizm növünün öz tarixi var və hazırda bu sahəyə turistlər arasında tələbat artmaqdadır. Azərbaycanda sənaye turizminin inkişaf etdirilməsi üçün yüksək potensial vardır, lakin profesional mütəxəssislərin və aydın metodologiyaşın ol-maması turizm şirkətləri və sənaye müəssisələri üçün böyük çətinliklər yaradır.

Son zamanlar turistlərin əksəriyyəti təkcə unikal və ekoloji cəhətdən təmiz təbii yerlərə deyil, həm də sənaye müəssisə-lərinə maraq göstərirlər. Fabrik və ya zavoda baş çəkmək, istehsal prosesləri və istehsalın tarixi haqqında məlumat əldə etmək istəyi turistlərin sənaye müəssisələrini ziyarət etmələrinin səbəb-lərindən bir neçəsidir. Sənaye turizmi turizm sənayesinin yüksək perspektivli bir sahəsidir və onun inkişafı milli iqtisadiyyat üçün prioritetdir.

Sənaye turizminin aktiv inkişafı həm sənaye müəssisələrinə və onların istehsal etdiyi məhsul-lara, həm də onları ziyarət edən turistlərə müsbət təsir göstərir. Bu turizm növü əsas gəlir mənbə-yi sənaye müəssisələrindən olan regionların və şəhərlərin inkişafında mühüm rol oynayır. Bun-dan əlavə, potensial turist axınları investisiyaların cəlb olunmasına kömək edir və regionlarda tu-rizm infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi layihə-lərinin hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə imkan verir. Buraya yeni otellərin tikintisi, yolla-rın çəkilməsi, hava limanlarının yenidən qurul-ması, ictimai yerlərin, istirahət zonalarının abad-laşdırılması və s. məsələlər daxildir.

Sənaye turizmi mövcud və ya keçmiş sənaye sahələrini, elektrik stansiyalarını, nəqliyyat mə-rəkəzlərini, eləcə də gül plantasiyalarını, üzüm bağlarını, şokolad, tütün, qalantereya fabriklərini, zərgərlik, şərab və pendir zavodlarını və s-ni gəzməyi əhatə edir.

Bir bölgənin və ya ölkənin tarixinə və mədə-niyyətinə qərq olsa q görərək ki, sənaye müəssisə-ləri hər bir şəhərin və ya bölgənin həyatının bir hissəsidir. Onlar ölkənin ritmini formalaşdırır, in-frastruktur yaradır, sosial layihələri dəstəkləyir və peşəkar icmaları inkişaf etdirir. Bu cür sənaye sahələrini ziyarət etməklə turistlər istehsal olunan məhsullar haqqında məlumat əldə edir və yerli sakinlərin həyatında oynadıqları rolü görürlər.

Sənaye marşrutunun yaradılması yaxşı düşü-nülmüş konsepsiya və logistika tələb edən mü-rəkkəb bir prosesdir. Bu işdə müxtəlif ziyarətçi-lərin gözləntilərini və səfəri, həqiqətən, yadda-qalan edəcək detalları nəzərə almaq vacibdir.

Sənaye turizmi yüngül sənaye də daxil olamq-la ənənəvi iqtisadi sektorlara malik köhnə sənaye bölgələrində populyarlaşır. Bu zaman sənaye tu-rizminin inkişafına təsir edən bütün amillər, spe-sifik texnologiyalar nəzərə alınmalı, tarixi və re-gional xarakteri əks etdirməlidir. Hazırda bir çox sənaye müəssisələri əsas fəaliyyətlərini sənaye turizmi ilə tamamlamağa çalışırlar. Sənaye turiz-mi hələ inkişaf mərhələsindədir və daxili turizm-də innovativ bir istiqamətdir.

Sənaye turizmi yüngül sənayenin struktur və ərazicə yenilənməsinin perspektivli mexanizmlə-rindən biridir, bu da regionların öz brendlərini for-malaşdırmağa, məhsulları populyarlaşdırmağa, investorları, alıcıları və işçiləri cəlb etməyə im-

**Şəkil1. Qrupun tərkibindən asılı olaraq
sənaye müəssisələrinə ekskursiyaların təşkili modeli**

Məktəblilər və tələbələr üçün ekskursiyalar	Qarışıq tərkibli qruplar üçün ekskursiyalar	Profesional mütəxəssislər üçün ekskursiyalar
- Bu, təhsil və təcrübə məqsədləri ilə şagird və tələbə qrupları üçün sənaye müəssisələrinə müntəzəm ekskursiyaların təşkilidir. [Текст]	- Bu, turistlər üçün maraq doğuran sənaye müəssisələrinin qarışıq qruplar şəklində ziyarət edilməsidir [Текст]	- Bu, istehsalın xüsusiyyətlərini və yeniliklərini öyrənmək, uğurlu müəssisələrin təcrübəsini qazanmaq, investisiya obyektləri tapmaq məqsədi ilə iş adamları və ya mütəxəssislər üçün sənayenin aparıcı müəssisələrinə ekskursiyaların təşkilidir. [Текст]

Şəkil - 2. Bakı Tekstil Fabriki

kan verir. Ona görə də yüngül sənaye müəssisələrində turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə mane olan risklər müəyyən edilməli, ziyarətçilərin təhlükəsiz şəraitdə texnoloji prosesləri izləmək imkanları olmalıdır. Lakin kiçik yüngül sənaye müəssisələrində sənaye turizminin inkişafı üçün bir sıra problemlər mövcuddur. Günümüzdə, xüsusi razılaşmalar və ya tərəfdaşlıqlar olmadan, turist qruplarına qapılarını açmağa hazır olan

bir şirkət tapmaq olduqca çətindir. Bu, bir sıra maneələrlə əlaqədardır, məsələn:

1. Bu tip ekskursiyaları təşkil etmək üçün mütəxəssislərin olmaması.
2. Hazırlıqsız turist qrupları üçün təhlükələrin olması.
3. İşçilərin diqqətini işlərindən yayındırmaq problemi.
4. Turistləri yerləşdirmək üçün lazımi infrastrukturun olmaması.
5. Biznes proseslərini rəqiblərdən gizlətmək istəyi.

Açıq qapı siyasəti müəssisələrdə ekskursiyaların keçirilməsi, istehlakçılarla geniş əlaqə, məhsul reklamı və s. vasitəsi ilə həm əsas istehsal dövriyyəsinin genişləndirilməsinə imkan verir, həm də bir çox imkanlar açır: region və regional brendlər üçün tanınan bir imic yaradır, istehsalı təşviq edir, potensial işçiləri cəlb edir və yeni əlaqələr axtarışını stimullaşdırır.

Sənaye müəssisələri əsasən iki növ tur təşkiləli nümayiş etdirir. Birinci növ sənaye müəssisəsi müntəzəm olaraq turlar təşkil edir, lakin müəssi-

sənin ziyarətçilər üçün açıq olduğu məhdud sayda günləri var. İkinci növ müəssisə müntəzəm olaraq ekskursiyalar təklif etmir, yalnız qrupların birbaşa və ya vasitəçilərin tələbi ilə sənaye turları təşkil edir. Bu cür turlar ilk növbədə mühəndislik və texniki peşələr seçməyə təşviq edilən gənclərə yönəlmişdir.

Sənaye turizmi obyektlərinin əsas istehlakçıları yalnız adi turistlər deyil, həm də məktəblilər, tələbələr, sahibkarlar, biznes rəhbərləri və jurnalistlər ola bilər ki, onların hər birinin istehsal müəssisəsini ziyarət edərkən öz məqsədləri olur.

Sənaye turizmi obyektlərinin uğurlu fəaliyyətinin əsas aspektlərindən biri də sənaye sahəsində mütəxəssislər hazırlayan ali təhsil müəssisələri (universitetlər və institutlar) ilə əməkdaşlıqdır. Sənaye turları təkcə əyləncə və öyrənmə vasitəsi kimi deyil, həm də praktik bilik və bacarıqların əldə edilməsi vasitəsi kimi də xidmət edir, çünki bu tələbələr sonda həmin sənaye müəssisələrində işləyəcəklər (şəkil 1).

Bu gün sənaye turizmi Avropa ölkələrində, məsələn, Böyük Britaniyada, Fransada, Almaniyada, Hollandiyada yaxşı inkişaf etmişdir. Bu ölkələrin sənaye turizminin inkişaf təcrübəsini təhlil etdikdə aydın olur ki, Avropa ölkələri öz iqtisadiyyatlarını daha da inkişaf etdirmək üçün sənaye turizmindən geniş istifadə edirlər. Böyük Britaniyada turistlər əsil kömür mədənlərinə düşə bilirlər, Fransada isə şərab və pendir fabrikləri ekskursiyalar zamanı fabriklərin məhsullarını dequstasiya etməyi də təklif edirlər.

Şəkil - 3. Xankəndi tikış fabriki

Şəkil - 4. Bakı Cola zavodu

Hollandiyada sənaye turizmini inkişaf etdirmək üçün regionu turizm məkanı kimi tanıtməqlə məsul olan xüsusi bir təşkilat yaradılıb. Öz məqsədinə çatmaq üçün bu təşkilat yeni turizm xidmətləri, sənaye müəssisələrinə ekskursiyalar hazırlayır. Lakin turistlərin özləri də yer seçərkən və tətillərini planlaşdırarkən daha diqqətli olmağa başlayıblar. Turizm bazarı artıq kilsələr, məscidlər, muzeylər, sərgilər və s. kimi standart attraksionları özündə birləşdirən klassik turizm yerləri ilə doludur. Bu da turizm mərkəzləri olmayan ikinci dərəcəli şəhərlərdə sənaye turizmi üçün yeni imkanlar açır. Bu sektorun regionda inkişafı artan investisiyalar vasitəsilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırır və işçi qüvvəsinin regionlarda qalıb işləməsinə şərait yaradır.

Vaxtilə Almaniyanın Volkswagen konserni bahalı "Phaeton" modelinin lüks segmentinə daxil olmamasından narahatlıq keçirmişdi. O zaman holding rəhbərliyi yaradıcı yanaşma tətbiq edərək, yeni "Phaeton" modelinin istehsalını nümayiş etdirmək üçün xüsusi olaraq Drezdendə yığım zavodu yaratmışdı. Turistlərin bütün istehsal prosesini görməsi üçün emalatxanaların içinə girməyə ehtiyac yox idi; bütün zavod divarı yüksək möhkəmlikli şüşədən hazırlanmışdı və bu da ona "şüşəli manufaktura" ləqəbini qazandırdı. İstənilən ziyarətçi nəinki yığım prosesini izləyə, həm də xüsusi sifarişlə hazırlanmış avtomobil ala bilərdi.

Azərbaycanda sənaye turizmi hələ yeni inkişaf etdirilir. Neft-qaz sənayesi müəssisələri, köh-

Şəkil - 5. "Ulduz" şokolad fabriki

nə neft quyuları, tarixi sənaye obyektləri, sərgilər, yarmarkalar, metro stansiyaları sənaye turizminin əsas istiqamətini təşkil edir. Bundan əlavə, Bakı Tikiş Evi, Bakı Tekstil Fabriki, Gəncə Xalça kombinatı, Xankəndi Tikiş Fabriki, Mingəçevir Sənaye Parkı, Mingəçevir Su Elektrik Stansiyası və s. turist marşrutlarına əlavə edilə bilər. (şəkil 1 və şəkil 2)

Sənaye turizminin inkişafı Azərbaycana özünün fərqli tərəfini - təkə odlar və dağlar diyarı kimi deyil, həm də zəngin tarixə malik sənaye ölkəsi kimi nümayiş etdirmək üçün yeni bir fürsət təqdim edir. Bu işdə həmçinin iqtisadi faydalar da var: yeni iş yerlərinin açılması, kiçik müəssisələrin yaradılması və turistlər üçün xidmətlərin təşkil edilməsidir. Bu işlərin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı problemlərin həlli vacibdir: 1. Regionlarda daxili və xarici turizmin inkişaf etdirilməsi; 2. Regionların investisiya cəlbediciliyinin artırılması; 3. Regional brendlərin və məhsulların təqdimatı; 4. Peşəkar alıcılar üçün biznes

turlarının təşkili və ixrac potensialının təşviqi; 5. Müəssisə mütəxəssisləri arasında bilik mübadiləsi; 6. Məktəblilərin və tələbələrin ixtisas seçməsi üçün kursların təşkili.

Azərbaycanda həm görməli, gəzməli yerlərə, həm də sənaye obyektlərinə malik olan bölgələr var ki, onlar sənaye turizminin inkişafından böyük fayda əldə edə bilərlər. Belə yerlərin digərləri üzərində üstünlüyü ondadır ki, ənənəvi turizm mərkəzlərinə yeni, maraqlı turist marşrutunun əlavə edilməsi regionun iqtisadi inkişafına töhfə verir.

Sənaye turizmi qida istehsalı müəssisələri arasında da populyardır. Bu, məhsulun istehlakçılara daha yaxın olması və buna görə də onun necə istehsal olunduğunu öyrənməkdə maraqlı olması ilə izah edilə bilər. Bundan əlavə, qida sənayesi müəssisələri daha çoxdur, buna görə də onlar sənaye turizmində daha çox təmsil oluna bilərlər.

Azərbaycanda qida sənayesi müəssisələri kifayət qədərdir, onlardan Bakıda xüsusilə məktəbli uşaqlar üçün çox maraqlı olan "Cola" zavodu, "Ulduz" şokolad fabriki, "Millennium" dondurma fabriki (bu müəssisələrdə hazır məhsulu dadmaq da olar), "Beta-Qida" şirkəti, "SunTea" çay fabriki, Şirvan şəhərində "Yağ Emalı Zavodu", Kəlbəcər rayonunda "İstisu" mineral su zavodu, Sumqayıtda "Qida və Yağ Fabriki", regionlarda fəaliyyət göstərən pambıq emalı zavodları sənaye turizminin inkişafında mühüm rol oynaya bilərlər. (şəkil 3 və şəkil 4)

Bu şirkətlərin açıqlığı müştərilər, tərəfdaşlar və potensial işçilərdə etimad yaradır və həmçinin onların bazardakı statusunu vurğulayar. Çünki, insanlar məhsulların necə hazırlandığını gördükdə, onları fərqli qəbul etməyə başlayırlar. Bu təcrübə brendlə emosional əlaqəni gücləndirir və müştəri seçiminə təsir göstərir.

Bütün bunların həyata keçirilməsi üçün bir sıra tədbirlərin görülməsi vacibdir:

1. Müəssisələrin sənaye turizmi yerləri kimi fəaliyyət göstərməsi üçün hansı xüsusiyyətlərə malik olduqlarını tənzimləmək lazımdır.
2. Bölgələrdə sənaye turizminin inkişafı ilk növbədə, maraqlı istehsal texnologiyalarına və inkişaf tarixinə malik olan orta və böyük müəssisələrə yönəldilməlidir. ●

Gülnar FƏRHADOVA

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
Vətən müharibəsi fondunun mütəxəssisi

Şəhid Səid Cəfərovun əbədiyyətə gedən yolu

2020-ci ilin qırx dörd günlük Vətən müharibəsi Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq ruhunu, azadlıq və müstəqillik uğrunda sarsılmaz iradəsini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Məhz bu qəhrəmanlıq salnaməsində adı qızıl hərflərlə yazılmış unudulmaz şəxslərdən biri də 27 yaşında şəhidlik zirvəsinə ucalan Səid Zəfər oğlu Cəfərovdur. Səid Cəfərovun qısa, lakin şərəfli ömrü Vətənə olan sonsuz məhəbbətin və fədakarlığın bariz nümunəsidir. O, təkcə öz ailəsinin yox, həm də doğulduğu Neftçala rayonunun və bütün Azərbaycan xalqının fəxrinə çevrilib.

Şəhid Səid Zəfər oğlu Cəfərov 4 fevral 1993-cü ildə Azərbaycanın Neftçala rayonunda, Xolqarabucaq inzibati ərazi dairəsinə daxil olan Dördlər kəndində dünyaya göz açıb. O, sadə, zəhmətkeş, vətənpərvər və ailə dəyərlərinə bağlı bir ocaqda böyüyüb. Səid ailədəki vətənpərvərlik və milli ruh ənənələrini ən erkən yaşlarından qəlbinə hopdurmuşdu. Səid 1999-2010-cu illərdə İlqar Səfərov adına Mürsəqulu kənd tam orta məktəbində təhsil alıb. O, dərslərində fəal olmaqla yanaşı idmanın kikboksinq növü üzrə də davamlı məşq edirdi [1, s.9]. Onun ən böyük arzusu vətənə xidmət edən bir hərbiçi olmaq idi. Anası Könül xanım oğlu haqqında bu xatirəsini kövrək duyğularla bölüşürdü: "Səid heç vaxt adi bir həyat arzusunda olmadı. Həmişə deyərdi ki, "biz torpaqlarımızı qaytarmasaq, gələcək nəsil bizə nifrət edər"

[2]. Onun bu sözləri bizə hər zaman onun məsuliyyətini və Vətənə olan sevgisini xatırladır.

Orta məktəbi bitirdikdən sonra Səid Cəfərovun hərbi sənətinə olan sevgisi onu hərbi xidmətə aparır. 2011-ci ilin aprel ayında o, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin sıralarına qatılır. Məcburi hərbi xidmətini başa vurduqdan sonra Səid 2012-ci ildə ordudan ayrılsa da, hərbi sənətinə olan bağlılığı onu tezliklə geri qaytarır. 2013-cü ildən etibarən o, müddətdən artıq hərbi qulluqçu kimi Daxili Qoşunların xüsusi təyinatlı hərbiçisi kimi aktiv peşəkar karyerasını davam etdirir. 2019-cu ildə o, bilik və bacarıqlarını artırmaq üçün Türkiyədə keçirilən xüsusi hərbi kurslarda iştirak edir. Bu kursları uğurla başa vurduğu üçün ona "Təqdir Sertifikatı" və "Kurs Sertifikatı" təqdim olunur ki, bu da onun beynəlxalq

səviyyədə tanınan hərbi peşəkarlığının sübutu idi [3].

Döyüş yoldaşları Səidi həm məsuliyyətli bir komandır, həm də sadıq bir dost kimi xatırlayırlar. Onun komanda ilə işləmək bacarığı, məsuliyyətli davranışı və peşəsinə olan sarsılmaz sevgisi onu hərbi kollektivdə nümunəyə çevirmişdi. Müharibənin ilk günlərindən etibarən ən qaynar döyüşlərdə iştirak edən Səid, Xüsusi Təyinatlı Daxili Qoşunlar bölməsinin baş çavuşu kimi ən ön cəbhələrdə vuruşub. Vətən Müharibəsinin ilk günündən döyüşlərdə olan Səid, Murovdağ, Füzuli, Cəbrayıl, Hadrut, Xocavənd, Tuğ, Şuşa istiqamətində fədakarlıqla döyüşüb. Döyüş yoldaşları onun döyüş bacarığı, mətinliyi və komandirlik qətiyyəti haqqında rəvayətlər danışirlər.

Səidin qəhrəmanlığı xüsusilə Şuşa uğrunda gedən həlledici döyüşlərdə özünün ən parlaq nümunəsini tapdı. Qısa, lakin tarixin

axarını dəyişən bu döyüşdə Səid öz komandası ilə birlikdə strateji əhəmiyyətli yüksəkliklərin və obyektlərin azad edilməsində misilsiz rəşadət göstərmişdi. Onun ən yaddaqalan mərdliyi isə öz döyüş dostunu, baş leytenantını xilas etməyə çalışarkən öz canından keçməsi oldu. Şuşa döyüşlərinin ən həlledici anlarında, 9 noyabr 2020-ci il tarixində Səid Cəfərov qəhrəmancasına şəhidlik zirvəsinə ucaldı. Bu fədakarlıq anı döyüş yoldaşları arasında əfsanəyə çevrilib: "Səid, dostunun həyatını xilas etmək üçün özünü qurban verdi, qəhrəmancasına şəhid oldu," deyə onlar o şərəfli anı daima xatırlayırlar. Anası K. Cəfərova deyir ki, onunla ən son danışığımda mənə - "Darıxma, inşallah görüşəcəyik. Mən gələcəm, amma bilmirəm necə. Ya əlimdə bayraqa, ya da bayraqa bürünmüş" demişdi [4]. Səid Cəfərovun ömrü qısa oldu, lakin Vətən uğrunda şəhidliyi ilə əbədi bir şərəf dastanına çevrildi.

Qəhrəman şəhidin məzarı Neftçalada, ailə qəbiristanlığındadır. Bu gün onun məzarı təkcə ailəsinin deyil, bütün Vətən övladlarının ziyarətgahına çevrilib. Ölkənin müxtəlif bölgələrindən gələn insanlar burada Səidin vətənpərvərliyinə ehtiramlarını bildirir, onun ruhuna dualar oxuyurlar.

Şəhidliyindən sonra Səid Cəfərov Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamına əsasən, "Vətən uğrunda", "Kəlbəcərin azad olunmasına görə", "İgidliyə görə", "Cəbrayılın azad olunmasına görə", "Xocavəndin azad olunmasına görə" və "Şuşanın azad olunmasına görə" medalları ilə təltif olunmasıdır [5]. O, bu medallar ilə təkrarolunmaz rəşadətinin, cəsarətinin və Vətənə olan sonsuz sevgisinin simvolu olaraq qiymətləndirildi. Bu təltiflər onun qəhrəmanlığının dövlət və xalq tərəfindən heç vaxt unudulmayacağına göstəricisidir.

Bu gün Səid Cəfərovun xatirəsi ailəsinin qəlbində, döyüş yoldaşlarının söhbətlərində, dostlarının yaddaşında və bütün Neftçala ictimaiyyətinin fəxri kimi əbədi yaşayır.

Milli Azərbaycan Tarix Muzeyinin Vətən Müharibəsi Fondunda şəhid Səid Cəfərovun aşağıdakı materialları qorunur: 1. Foto. Mərasim geyimində; 2. Foto. Ayaqüstə dağ yamacında; 3. Foto. Hərbi yoldaşları ilə; 4. TC. DİN Jandarma Komando Özəl Asayiş Komandanlığı Təqdir Sertifikatı; 5. TC. DİN Jandarma Komando Özəl Asayiş Komandanlığı Kurs Sertifikatı; 6. Kitel. TC. Jandarma; 7. Şevron. TC. Uzman çavuş; 8. Şalvar. TC. Özəl jandarma. Materiallar şəhidin ailəsi tərəfindən muzeyə təqdim edilmişdir [6].

Səid Cəfərovun mərasim geyimində çəkilmiş fotosu rəsmi hərbi xidmətinin təntənəsini simvolizə edir. Dağ yamacında ayaqüstə çəkilmiş başqa bir fotosu isə onun çətin şəraitdə belə qorxmaz döyüş ruhunu və komandır kimi soyuqqanlılığını nümayiş etdirir. Döyüş yoldaşları ilə birlikdə olan şəkilləri onun dostluğa və sadiqliyə verdiyi dəyəri bir daha gözlər önünə sərir.

Şəhidin muzeydə qorunan ən dəyərli eksponatları içində onun Ankara şəhərində xüsusi hərbi kurs keçdiyi 2019-cu ildə Türkiyə DİN Jandarma Komando Özəl Asayiş Komandanlığı tərəfindən verilmiş "Təqdir və Kurs Sertifikatları" xüsusi yer tutur. Bu sənədlər onun xüsusi döyüş hazırlığına və terrorla mücadilə sirlərinə yiyələnməsinin, beynəlxalq hərbi təcrübə toplanmasının, Türkiyə-Azərbaycan hərbi əlaqələrinin mühüm bir nümunəsidir. Həmçinin, jandarma xüsusi təyinatlılarına aid şalvarı, kiteli, xüsusi şevronları və formaları onun peşəkarlığının və orduda tutduğu mövqeyin əyani

sübutlarıdır. Muzeydə qorunan bu eksponatlar Səid Cəfərovun qəhrəmanlığını gələcək nəsillərə çatdıran və onları vətənpərvər ruhda tərbiyə edən canlı bir mirasdır və daim təbliğ edilməlidir. ●

Ədəbiyyat:

1. Abbasov, Y. *Vətənpərvərliyi ilə ön cəbhədə silahdaşlarına örnək oldu // Hərbi and.* - 2002, 25 noyabr. - s.9.
2. Pəri. *Deputat şəhid Səid Cəfərovun anası ilə görüşüb.* - 22 fevral, 2021. URL: <https://versus.az/article/az/25836>
3. *Səid Cəfərov: Zəfərə saatlar qalmış şəhid olan 27 yaşlı igidimiz.* URL: <https://memorial.az/az/qehremanlarimiz/3042>
4. *"Mən gələcəm, ya əlimdə bayraqla, ya da bayrağa bürünmüş".* - 2024, 21 may. URL: <https://respublika-news.az/az/news/men-gelecem-ya-elimde-bayraq-la-ya-da-bayraga-burunmus>
5. *Cəfərov Səid Zəfər oğlu.* URL: <http://neftchalah.gov.az/az/page/112.html>
6. MATM VMF 2583; 2584; 2585; 2586; 2587.

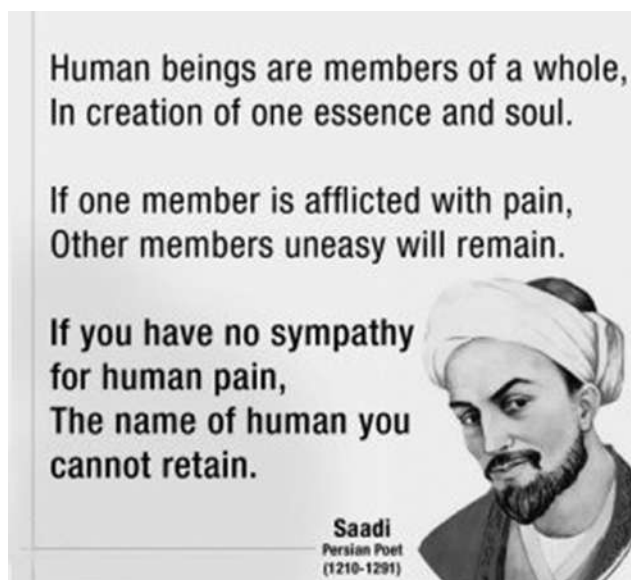

Surə SEYİD

Filologiya elmləri namizədi, dosent

BMT-nin baş ofisi Sədi Şirazinin sözləri ilə açılır

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Sivilizasiyalararası Dialoq İlində (2001) Təşkilatın divarına Sədi Şirazinin "Gülüstan" əsərindən "Bəni Adəm" adlı hissənin tərcüməsini asıb. Lövhədəki tərcümə Edvard İstvikin tərcümə etdiyi "Gülüstan" əsərinin ikinci nəşrindən (1880) götürülüb.

"On üçüncü yüzilliyin ortalarında qədim Şiraz şəhərində yaşayan Şeyx Sədi Şirazi - Adəm övladının bir bədən üzvləri olduğunu bəyan edir və demək istəyirdi ki, şəhərləri, kəndləri viran qoyan, yüz minlərlə insanı qılıncdan keçirən fəthlərin firavan və qayğısız həyata bəslədikləri ümidlər əbəsdir, aldadıcı ilğımdan başqa bir şey deyil: bədən bir üzvü ağrı və əzab içində olduğu halda, başqa bir üzvün rahat yaşayıb normal fəaliyyət göstərməsi qeyri-mümkündür. Müasirləri Sədinin bə-

yan etdiyi bu böyük həqiqəti anlamaqdan uzaq idilər. Sonrakı əsrlərdə də bu kəlamlar anlaşılmadı, bu həqiqət ayrı-ayrı zəka və düşüncə sahiblərinin sahibsiz mirası olaraq qaldı. Bəşəriyyət yalnız yeddi əsrdən - milyonlarla insanın varlığına son qoymuş iki dünya müharibəsinin alovundan keçdikdən sonra Sədi həqiqətinə yetişdi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı dahi Şeyxin sözlərini öz şüarına çevirdi".

1928-30-cu illərdə İranın Millətlər Liqasındakı (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əvvəlki adı) ilk təmsilçisi, Sədi Şirazi əsərlərinin redaktoru Muhəmməd Əli Furuqi 1929-cu ildə Parisdə keçirilən toplantıda geniş nitqi ilə yadda qalmışdı. O öz çıxışında xatırlatmışdı ki, 1928-ci ildə Millətlər Liqasının Cenevrədə keçirilən görüşündən sonra verilən ziyafətdə Albaniya təmsilçisi Sədi əsərlərindən seçilən sitatların millətlər liqası üçün uyğun deviz ola biləcəyini təklif etmişdi. Həmin təklif yekdilliklə qəbul edilmiş və Sədinin seçilmiş misraları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının devizinə çevrilmişdi.

2002-2007-ci illərdə İranın BMT-dəki daimi nümayəndəsi Sədinin şüara çevrilən mis-

ralarını BMT-nin diqqət çəkən yerlərindən birinə asmağı təklif etmişdi...

Həmin dövrdə İsfahanda yerləşən məşhur Xalçaçılığın sahibi Məhəmməd Seyrəfyan Məhəmməd Zərifiyə xəbər göndərir ki, onun fabrikində 575 ölçüdə, üzərində qızıl saplarla Sədinin misraları işlənmiş möhtəşəm və çox qiymətli bir xalça hazırlanıb və bu xalçanı BMT-yə hədiyyə etmək niyyətindədir. Təşəbbüs müsbət qiymətləndirilir və 2005-ci ildən bu xalça BMT-nin Nyu-Yorkda yerləşən toplantı zalını bəzəyir.

2012-ci ildə BMT-nin 8-ci baş katibi Pan Qi Mun Tehrandakı çıxışında xalça haqqında danışmış və Sədinin poeziyasından bəhs edərək demişdi: " BMT -də onun divarlarını bəzəyən möhtəşəm bir xalça var. Bu xalça ilə yanaşı dahi şair Sədi Şirazinin misraları da vardır ki, o misraları belə ifadə etmək olar..."Bütün insanlar tamin bir hissəsidir...İnsanlığın bir mənşəyi olduğunu nəzərə alsaq, bütünün bir üzvü zədə alsa bu ağrı onu sakit buraxmayacaqdır...Başqaları-

nın bədbəxtliyinə acımırsansa, sən İnsan deyilsən".

Sədi Şirazinin 13-cü əsrdə dediyi fikirlərin təsiri ilə hazırlanan və 1948-ci ilin dekabrın 10-da Parisdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən elan edilmiş "Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi"nin birinci maddəsində deyilir: "Bütün insanlar azad, ləyaqət və hüquqlar baxımından bərabər doğulurlar. Onlar ağıl və vicdan sahibidirlər və bir-birlərinə qarşı qardaşlıq ruhunda hərəkət etməlidirlər".

Amma təəssüf ki, az qala bir əsrə yaxın zaman keçməsinə baxmayaraq, bu həqiqət yalnız şüar səviyyəsində dərk olunur, dünyada müharibələr tüğyan edir, günahsız insanların qanı tökülməkdə davam edir. Bu vəziyyət davam etdikcə Sədinin ideyası öz aktuallığını saxlayır və insanların zaman-zaman həmin ideya işığında düşünüb- daşınmasına, öz əməl və davranışlarını onun mizanında ölçüb-biçməsinə zərurət yaranır. ●

5 İyun Ümumdünya Ətraf Mühit Günüdür

5 İyun Ümumdünya Ətraf Mühit Günüdür və bu əlamətdar gün bizə təbiəti qorumaqla yanaşı, öz sağlamlığımızı necə mühafizə etməli olduğumuzu bir daha xatırladır. Çünki aldığımız nəfəs, içdiyimiz su və daxil olduğumuz ekosistem birbaşa olaraq bədənimizin ümumi rifahını və hüceyrə səviyyəsində sağlamlığımızı formalaşdırır.

Müasir dövrdə ekoloji faktorların insan orqanizminə təsirlərini minimuma endirmək və ətraf mühitlə harmoniya içində yaşamaq üçün tibbi cəhətdən əhəmiyyətli olan bəzi fundamental sağlamlıq tövsiyələrinə əməl etmək vacibdir.

İlk növbədə, təmiz hava və düzgün tənəffüs bədənin oksigen təminatı üçün həlledici rol oynayır. Atmosfer çirkliliyinin yüksək olduğu şəhər mühitində yaşayan şəxslərə xüsusilə nəqliyyatın sıx olduğu saatlarda küçədə uzun müddət qalmamaq, evlərin havasını mütəxəssislərin məsləhət gördüyü kimi erkən səhər saatlarında yeniləmək və imkan tapdıqca yaşıllıq zonalarında, meşəlik ərazilərdə vaxt keçirmək tövsiyə olunur. Eyni zamanda, ekoloji təmiz və toksinlərdən uzaq qidalanma vərdişlərini formalaşdırmaq orqanizmi ağır metalların və kimyəvi qalıqların zərərli təsirlərindən qoruyur. Mövsümünə uyğun, kimyəvi gübrələrdən minimum istifadə olunmuş tərəvəz və meyvələrin rasionda üstünlük təşkil etməsi, plastik qablaşdırmalarda saxlanılan qidalardan imtina edilməsi hormonal sistemin tənzimlənməsinə və daxili orqanların yükünün azaldılmasına kömək edir.

Digər mühüm məqam isə suyun keyfiyyəti və bədənin hidrasiya balansıdır. Gün ərzində qəbul edilən suyun təmizliyinə diqqət yetirmək, plastik butulkalarda günəş şüası altında qalmış suların qaçınmaq və filtrasiya olunmuş sulara üstünlük vermək həzm sisteminin və böyrəklərin fəaliyyətini stimullaşdırır. Unutmaq olmaz ki, ətraf mühiti plastik tullantılardan qorumaq üçün atdığımız hər bir addım, əslində mikropplastiklərin qida zənciri vasitəsilə öz orqanizmə daxil olmasının qarşısını alır. Ümumdünya Ətraf Mühit Günündə həm təbiətimizə qayğı ilə yanaşmaq, həm də fərdi ekoloji vərdişlərimizi sağlamlıq prinsipləri üzərində qurmaq gələcək nəsillərin və özümüzün daha gümrəh yaşaması üçün ən böyük zəmanətdir.

Alimlər ilk dəfə uzunömürlülük mexanizmini bir məməlidən digərinə köçürüblər

Alimlər torpaqsiçanının uzunömürlülük əlaqəli genini siçan genomuna köçürərək onların həm ömür müddətini artırmağa, həm də sağlamlığını yaxşılaşdırmağa nail olublar.

Tədqiqat Roçester Universitetinin alimləri tərəfindən aparılıb. Alimlər mexanizmin başqa orqanizmdə də işləyib-ışləmədiyini yoxlamaq üçün torpaqsiçanına məxsus hialuronan-sintaza 2 genini digər siçanların genomuna daxil ediblər. Nəticədə modifikasiya olunmuş heyvanların toxumalarında yüksək molekulalı hialuron turşusunun (HMW-HA) səviyyəsi artıb.

Tədqiqat göstərib ki, bu siçanlar spontan şişlərə və kimyəvi yolla yaradılan dəri xərçənginə qarşı daha davamlı olub. Bundan əlavə, onların bağırsağ sağlamlığı daha yaxşı qorunub, yaşlanma zamanı müxtəlif toxumalarda iltihab səviyyəsi isə daha aşağı qeydə alınıb. Siçanların orta yaşam müddəti təxminən 4,4 faiz artıb.

Araşdırmanın rəhbəri, Vera Qorbunova bildirib ki, bu nəticələr uzunömürlü məməlilərdə formalaşmış unikal bioloji mexanizmlərin digər canlıların ömür müddətini artırmaq üçün istifadə oluna biləcəyini sübut edir. Onun sözlərinə görə, əldə olunan artım böyük görünməsə də, əsas əhəmiyyət bir növdə yaranmış uzunömürlülük mexanizminin uğurla başqa növə ötürülməsindədir. Növbəti məqsəd isə eyni yanaşmanın insan orqanizmində tətbiq imkanlarını araşdırmaqdır. Alim qeyd edib ki, tədqiqat torpaqsıçanlarında HMW-HA maddəsinin aşkar edilməsindən başlayaraq siçanlarda təsirin sübut olunmasına qədər ümumilikdə 10 il davam edib.

Alimin həmkarı Andrei Seluanov isə komandanın artıq hialuron turşusunun parçalanmasını ləngidən molekulları müəyyən etdiyini və onların klinikayaqədərki sınaqlarının aparıldığını açıqlayıb. Bundan əvvəl Pirogov Russian National Research Medical University-nin elmi işlər üzrə prorektoru, molekulyar biolog və genetik Denis Rebrikov irsi genetik xəstəliklə uşağın doğulması riskinin təxminən 1 faiz olduğunu bildirmişdi. Onun sözlərinə görə, qapalı etnik və ya dini icmalarda genetik pozuntuların yaranma ehtimalı daha yüksək ola bilər.

Plastik tullantılarından yanacaq istehsalı insan sağlamlığı üçün də əhəmiyyət daşıyır

Rusiya Elmlər Akademiyasının Sibir Bölməsinin Kataliz İnstitutu və Novosibirsk Dövlət Universiteti alimləri plastik tullantıların mühərrik yanacağına çevrilməsi üçün yeni katalizator hazırlayıblar.

Mütəxəssislərin fikrincə, bu texnologiya tək-cə ekoloji deyil, həm də insan sağlamlığı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıya bilər.

Araşdırma zamanı alimlər polietilen və polipropilen tullantılarını yüksək temperaturda emal edərək xüsusi piroliz yağı əldə ediblər. Sonrakı mərhələdə isə yeni bifunksional katalizator vasitəsilə həmin maddə daha təhlükəsiz və istifadəyə yararlı motor yanacağına çevrilib. Yeni üsulun üstünlüklərindən biri də katalizatorada bahalı platin elementindən istifadə olunmamasıdır ki, bu da texnologiyanın daha əlçatan olmasına imkan yaradır.

Mütəxəssislər bildirirlər ki, plastik tullantıların ətraf mühitdə uzun müddət qalması hava, su və torpaq çirklənməsinə səbəb olur. Xüsusilə plastiklərin yandırılması zamanı ayrılan zəhərli maddələr tənəffüs sistemi xəstəlikləri, allergiyalar, hormonal pozğunluqlar və bəzi onkoloji risklərlə əlaqələndirilir. Bu baxımdan tullantıların təhlükəsiz şəkildə emalı ictimai sağlamlıq üçün mühüm addım hesab olunur.

Alimlərin sözlərinə görə, yeni texnologiya plastik tullantıların həcmi azaltmaqla yanaşı, ətraf mühitə yayılan toksik maddələrin də qarşısını ala bilər. Bu isə xüsusilə sənaye bölgələrində yaşayan insanların sağlamlığının qorunmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Araşdırma müəllifləri hesab edirlər ki, gələcəkdə belə texnologiyaların geniş tətbiqi həm alternativ enerji mənbələrinin inkişafına, həm də ekoloji risklərin və bununla bağlı xəstəliklərin azalmasına töhfə verə bilər.

BƏLƏDÇİ

BİRİNCİ TÜRKOLÖJİ QURULTAY - 100

İsa Həbibbəyli - Birinci Türkoloji Qurultayın qurucuları, dərsləri və müasirlik.....3

MÜHÜM ELMİ TAPINTI

2800 il yaşı olan qayaüstü mixi yazılı mətnin yeri müəyyən edilib 6

İradə Səriyeva - Vəli Baxşəliyev: "Bu yazını məndən qabaq tapıb oxuyublar, biz sadəcə onun itirilmiş yerini tapmışıq" 8

AKTUAL

Coşqun Məmmədov - Dezinformasiyaya qarşı həqiqətin gücü:
Azərbaycanın prinsipial mövqeyi 10

MEMARLIQ VƏ ŞƏHƏRSALMA İLİ

Rizvan Qarabağlı - Azərbaycanda müasir şəhərsalma və memarlıq.....13

Aynur Babayeva - Bakının tarixi-memarlıq abidəsi.....19

FİLOLOGİYA VƏ DİLÇİLİK

Lütviyyə Əsgərzadə - Qaçqınlıq hərəkəti tarixdə və ədəbiyyatda 22

Təranə Abdullayeva - Rəsul Rzanın poeziyasında Təbriz yağısı.....27

Щизами Мамедов Тагисой - О новом успехе азербайджанских учёных 31

Aytən Quliyeva - Molla Məhrəli Fədəvi yaradıcılığına bir nəzər 35

Ramiz Qasımov - Milli mətbuatımızın "Molla Nəsrəddin"i 37

İsmayıl Məmmədli - Nəsimi lüğətinin möhtəşəm elmi salnaməsi 40

Ülkər Məmmədova - Dil və hakimiyyət:
Xilafətin mədəni siyasətində ərəb dilinin rolu 42

TÜRK DÜNYASI

Akif Azalp, Yaşar Qasımbəyli - Böyük Nəvaişünasın Azərbaycan sevgisi 45

DÜNYA ELM ALƏMİNDƏ 50

YUBİLEY

İbrahim Məsimov - "Vurğun öldü" deməyin	52
Nəzakət Məmmədova - Bir ata məhəbbəti var idi onda	55
Fəridə Quliyeva - Səssiz işiq	58
Zülfüyyə Cəlilova - Muzey işinə həsr olunmuş ömür	62

İNCƏSƏNƏT

Tutu Hüseynova - Fikrət Əmirovun fortepiano miniatürlərinin xüsusiyyətləri.....	66
Нигяр Ахмедли - "Запах Баку"	69
Fəridə Mir-Bağırzadə - Binaların divarlarını bəzəyən rəsmlər	72

TARİX VƏ ARXEOLÖGİYA

Anar Ağalarzadə, Samir Kərimov - Lerik rayonundan tapılmış bir daş stella qədim incəsənət tarixində	77
MERİDİAN	80

İQTİSADİYYAT

Dağbəyi Allahverdiyev - Dövlətin iqtisadi siyasətində regionların tərəqqi layihəsi	82
Sara Əzizova - Gəncə elmi mühitinin formalaşmasında görməli kimyaçı alimlərin fəaliyyəti.....	85
Nigar Paşayeva - Sənaye turizminin inkişaf etdirilməsi.....	89

QƏHRƏMANLAR UNUDULMUR

Gülzar Fərhadova - Şəhid Səid Cəfərovun əbədiyyətə gedən yolu	93
--	----

MARAQ DÜNYASI

Seyid Surə - BMT-nin baş ofisi Sədi Şirəzinin sözləri ilə açılır	96
SAĞLAMLIQ	98

Redaksiyaya göndərilən məqalələrə dair tələblər

1. Məqalələr redaksiyaya həm kağız, həm də elektron formada təqdim olunmalıdır;
2. Məqalələrin əvvəlində müəlliflərin soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, elektron ünvanı göstərilməlidir;
3. Material və ona aid şəkillər (şəkillər ayrıca fayl olaraq, böyük ölçüdə) redaksiyanın elektron ünvanına göndərilməli, yaxud da disk və ya yaddaş kartı ilə təqdim edilməlidir;
4. Məqalələr elmi-populyar janrda, Azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində təqdim olunmalıdır;
5. Məqalələr Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında, TimesNew Roman şrifti ilə 14 pt ölçüdə, 1.5 intervalda işlənilməli, həcmi 4 səhifədən artıq olmamalıdır (məqaləyə aid şəkillər və müəllifin şəkli əlavə edilməlidir);
6. Təqdim olunmuş materiallarda səhifələr, cədvəl və şəkillər nömrələnməlidir;
7. Ədəbiyyat siyahısı verildikdə hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnməlidir;
8. Məqalələrdə göstərilən məlumat və faktlara görə redaksiya məsuliyyət daşımır;
9. Redaksiyaya daxil olan məqalələr rəyə təqdim edilir və müsbət rəy almış yazılar çapa tövsiyə olunur. Əlyazmalar geri qaytarılmır.

Ünvan: AZ 1073, Bakı şəhəri, Hüseyn Cavid prospekti, 115

"Elm və həyat" jurnalının redaksiyası

Tel: (+ 994 12) 538-71-33; 050-353-05-21

E-mail: elm.heyat.jurnal@gmail.com

Çapa imzalanmışdır: 30 iyun 2026-cı il

Tiraj: 300

Jurnal "Elm" nəşriyyatında çap olunmuşdur.